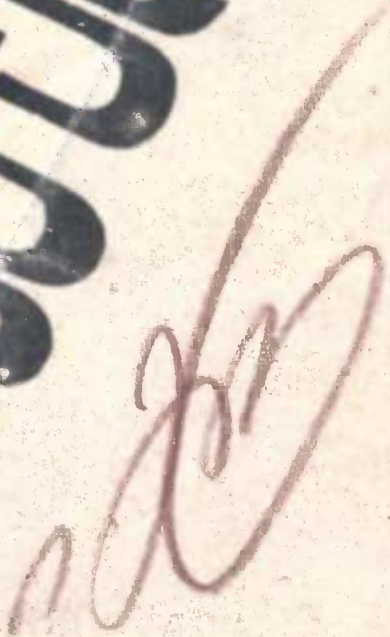

№№ III და IV 1903

მეცნიერებათა

თბილისი

სტამბა ექვ. ივ. ხელაძისა, რუსის ბაზარი, საეკკ. სახლი.

1903

შინაარსი № 3—4:

გვერდი:

1. სულით ავთმყოფი მოსწავლენი, ივ. როსტომა-
შვილისა 183
2. სწავლა-აღზრდის რეფორმატორნი: მონტენი, ა.
ტატუნაშვილისა 202
3. გულის-ყური, ს. ქვარიანისა 210
4. აღზრდა ადამიანის ხასიათისა, რობერტოვენისა,
დ. ლ-ძისა 229
5. წერილი სოფლის მასწავლებლების მიმართ, ერ-
თი მასწავლებელთაგანი'ა 250
6. მკირე შენიშვნა დიად საქმეზე, დ. პავლიაშვი-
ლისა 254
7. მთვრლობა და მის წინააღმდეგ საბრძოლველი
საშუალებანი, ის. კვიციანიძისა 256
8. ხეხილის გამრავლება და მოვლა, არჩ. დარეჯანა-
შვილისა და ი. როსტომაშვილისა, სურათებით 288
9. ქვეყნიერების მასალა ანუ მატერიის ქიმიური რა-
ობა, ალ. კვერკველაძისა 313
10. ისტორიული და გეოგრაფიული აღწერა ჰერე-
თისა, ინგილო ჯანაშვილისა (დასასრული) 65
11. ქართული შაქრის ქარხნის დამაარსებელი ია-
კობ ზუბალაშვილი 76
12. კახეთის რკინის გზა და ჩვენი პრესსა, დიბრაე-
ლისა 89
13. საქართველოს საეკლესიო ისტორია, ილ. ფე-
რიაძისა 101
14. შემოწირულებანი და ახალი წიგნები კანის მე-
სამე და მეოთხე გვერდზედ.

ხელის მოწერა „მოგზაურზედ“ მიიღება ვველა წი-
გნის მადაზიებში. ფასი 5 მანეთია; ცალკე წიგნი—1 მან,

მარტი და აპრილი, № № III და IV, 1903 წ.

მ მ გ ზ ა უ რ ი

1903 წელს შუახალი

„მოგზაური“

მთაწერის ნება-დართვით

გამოვა ახალის გავრცელებულის პროგრამით, ე. ი. ჟურნალში დაიბეჭდება ჰედაგოგიური, სამეურნეო, სამკურნალო-სამეცნიერო და ისტორიულ-გეოგრაფიული წერილები. რედაქცია სთხოვს მასწავლებლებს, მეურნეებს, მკურნალებს და სამეცნიერო საგნების მიმდევართ მოაწოდონ მას ყოველგვარი წერილები მოხსენებულ საგნებიდამ. საუკეთესო წერილებს, ხალხისათვის ადვილ-გასაგების ენით დაწერილებს, რედაქცია იმავ დროს იაფფასიან წიგნაკებადაც გამოსცემს.

ფასი ჟურნალისა იგივე 5 მანეთია, ხოლო მასწავლებლებისათვის და ხელ-მოკლე დაწესებულებათათვის — 4 მანეთი.

ადრესი ფოსტით: *Tiflis, Редакция „МОГЗАУРИ“ (Межвеая ул. № 72).*

რედაქტორ-გამომცემელი ი. პ. როსტომაშვილი.

თ ბ ი ლ ი ს ი

სტამბა ექვ. ივ. ხელაძისა. რუსის ბაზრი, საეკვ.

1903

6983

იუ. ტიფლისი 31 იანვარი, 1903 გ.

სულით ავთოყოფი მოსწავლენი.

(დ.რ ნელლერისა და უფერის წერილებიდან).

გოგესხენებათ, რომ ზოგიერთი ბავშვი შინ სრულიად არავითარს ნიშნებს არ იჩენს გონების სისუსტისას, ის არაფრით განსხვავდება სხვა ბავშვებისაგან, თამაშობს, ლაპარაკობს, პასუხს გაძლევს, როგორც სხვა ყოველი ბავშვი, მაგრამ რა წამსაც სკოლაში ცოტაოდნად ძნელს გონებითს სამუშაოს მისცემენ, აღმოჩნდება, რომ ეს ყმაწვილი ჩვეულებრივი გონების ყმაწვილი არ არის, რომ მას რაღაცა აკლია, რომ მრავალფეროვანის ნიჭით შემკულის ბავშვის მაგიერ, თქვენ წინ სდგას ერთფერი, მეტად დაბალი ხარისხის ნიჭის პატრონი. ხასიათი ასეთს ყმაწვილებს მომეტებულს შემთხვევაში უსწორ-მასწორო აქვთ: ხან მეტად გრძნობიერი, ხან სრულიად გულ-გრილი, ფხუკიანი, გულ-მოსული, სასტიკი, შეუბრალებელია, ადვილად იციან ტირილი, გაჯავრება, უყვართ ცხოველთ წვალება და სხვ. აი ასეთს ბავშვებს და მოწაფეებს უწოდებენ **სულით ავთოყოფებს**. ვურჩევთ მშობლებს, მასწავლებლებს და თვით მოსწავლეებსაც ყურადღებით წაიკითხონ ეს წერილი, რათა

უფრო ცნობიერად ვეპყრობოდეთ ასეთს ყმაწვილებს. როგორც გვახსოვს ქართულს ენაზე ეს წერილი პირველია ამ საგნის შესახებ და ამიტომ იმედი გვაქვს, რომ იგი უსარგებლოდ არ ჩაივლის ჩვენის მკითხველისათვის.

ზოგიერთი სულიერი ავთამყოფობანი მშობლებსა და მასწავლებლებს ბავშვთა ჩვეულებრივ ნაკლულევანებად მიაჩნიათ და ამიტომ, როგორც სხვა ყოველი ჩვეულებრივი დანაშაული, ღირსად სასჯელისა. მაგრამ ეს ასე არ უნდა იყოს. აქამომდე ბავშვთა სულით ყოველ ავთამყოფობას აწერდნენ ორს სენს—კრეტინიზმს და იდიოტიზმს (ჩლუნგ-გონებიანობას, და სუსტი-გონებიანობას), ფიქრობდნენ, რომ ყოვლად შეუძლებელია ამსენით შეპყრობილების სწავლა-აღზრდაო. მაგრამ კრეტინებისა და იდიოტებისთვის საგანგებოთ დაარსებულმა სკოლებმა ნათლათ დაამტკიცეს, რომ ასეთი შეხედულობა სრულიად უმართლო იყო და კრეტინ-იდიოტებსაც ბევრს შემთხვევაში მშვენიერად შეუძლიანთ სწავლა-განათლების მიღება სულით ავთამყოფობის დასაბამს ეწოდება სულით ავთამყოფობის დასაწყისა. მემკვიდრეობით არის იგი გადმოცემული ბავშვზედ, თუ თავისით შეძენილი, თუ თავის დროზედ არ შეამჩნევთ სულით ავთამყოფობის დასაწყისს, იგი ნელ-ნელა შეიძლება ისე გადიდდეს, რომ შემდეგ უკვე გვიანლა იქნება მისი წამლობა-მორჩენა. აი რატომ არის საჭირო, რომ ჩვენ ქართველებმაც ყურადღება ვათხოვოთ ამ საგანს, მით უმეტეს, რომ ბავშვის ასეთი თვისებები ჩვენ ხშირად უბრალო ცელქობად, უსწავლად და თავის-ნებობად მიგვაჩნია.

სულით ავთამყოფობის ასეთს დასაწყისს, მაგ., ეკუთვნიან ძარღვ (ნერვ) მოშლილი ბავშვები. ესენი ჩვეულებრივ მეტად გრძნობიერი არიან ხოლმე, სუსტი აგებულებისა, ხან ვარდსავით გაეშლებათ პირისახე და ხან მკვდრის ფერი დაედებათ ხოლმე; თუმცა საშუალო ნი-

ქიც აქვთ ყველაფერში, მაინც ვერას გზით ვერ ახერხებენ სკოლის მრავალ გვარ მოთხოვნების შეფერებას, რადგანაც მეტად მალე სუსტდებიან და იღლებიან, რისგამოც ასეთი ბავშვები ხან დიდი ნიჭის პატრონებად გვეჩვენებიან და ხან სრულიად უნიჭო ბავშვებად. უპირველესი წამალი ასეთის მოსწავლეებისთვის არის წესიერი ცვლა ფიზიკურ-გონებითი შრომისა და სოფელში ცხოვრება, განსაკუთრებით მშვენივრად მოქმედებს ასეთებზე სოფლური მუშაობა, ბარვა, თოხნა, შეშის ქრა, ზიდვა, ხენა, თესვა და საზოგადოთ მუშაობა. მაგრამ, როგორც ამტკიცებენ უკეთესნი ფსიხიატრები, ასეთი ბავშვებისთვის მაინც საჭირო არ არის სწავლის შემოკლება, საჭიროა ხოლოდ რომ ასეთი ბავშვების გონებითი მუშაობა თავმთავის დროზედ უთუოდ იცვლებოდეს ფიზიკურის შრომით; წინააღმდეგ შემთხვევაში ასეთი ბავშვები ნელ-ნელა ისე მოიშლებიან სულით და გონებით, რომ მერე შეუძლებელია ხდება მათი შევლა.

შემდეგ საჭიროა მივაქციოთ მშობელთა და მასწავლებელთა ყურადღება ზოგიერთ მოსწავლეთა ენიან, თავის-ნება ხასიათზე. მოხდება ხოლმე, რომ ბავშვი, სრულიად მოულოდნელად და უმიზეზოდ, ურჩი და გაუგონარი ხდება, რასაც ბევრი მაშინვე თავის-ნებობას უწოდებს. მაგრამ, ვინც კარგათ დააკვირდება ბავშვის ასეთს მდგომარეობას, მაშინვე შეჩიზნავს, რომ აქ სხვა რამ არის, რომ ასეთს უეცარსა და მუდმივ თავის-ნებობას შორის დიდი საზღვარი ძევს. პირველ-გვარ თავის-ნებიანებს უეცრად იმდენად მოფრთხილებათ ხოლმე ჭკვა და გონება, რომ შეუგნებლად მოიმოქმედებენ მთელს რიგს ცუდს საქმეებსა, ასე რომ არც კი ახსოვთ ესენი და შემდეგ რამდენიმე ხნისა ისევე სწრაფათ გაივლის უკვალოდ ბავშვის ასეთი მდგომარეობა, როგორც გამოჩნდა.

ხშირია მოსწავლეებში აგრეთვე ეგრედ-წოდებული

„გადამკიდე ადევები, აზრები“. ეს ის აზრები და იდეებია, რომლებიც, რაკი ერთი ჩაუჯდება მოსწავლეს ჰკვაში, ყმაწვილი ველარას გზით ველარ იშორებს მათ თავიდან, თუმცა თითონაც ხშირად გრძნობს გადამკიდე აზრის სულელობას. აი სწორეთ ამ გადამკიდე აზრების წყალობით, სულის ასეთის ავთმყოფობით აიხსნება ხშირად ბევრი სიცელქე და დანაშაულობა ბავშვისა. საჭიროა კარგათ გვახოვდეს ეს დიდის სასწავლებლების გამგეთ და მასწავლებელ-აღმზრდელებს. დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის აგრეთვე ბავშვურ **საფრუგეს და ტუეიფს**, რომელიც წინამორბედია ხოლმე ბევრ-გვარის სულით მოშლილობისა. ასეთს ყმაწვილებს პირველში რომელიმე ცრუ აზრები ებადებათ, რალაცებს როტვენ და ბოდვენ. წარმოსდგება იქილამ, რომ გალიუცინაციების წყალობით, რომელიც უთუოდ სჭირს ასეთებს, ესენი ხშირად ხედვენ და ისმენენ ისეთ რამეებს; რაც ნამდვილად არ არსებობს, მოჩვენებასავით წარმოუდგებათ მათ. ამ სენით შეპყრობილნი ხშირად ისეთს რასმეს შედებუზვენ და მოიგონებენ ხოლმე მასწავლებელზე თუ სხვაზე; ვინც მათ არ უყვართ (ასეთს ავთმყოფებს კი თითქმის არავენ უყვართ, ყველანი სძულთ, რადგანაც წარმოდგენილი აქვთ, რომ ყველანი მათი მტრები არიან, ყველას მათთვის ცუდის მეტი არაფერი ჰსურთ და სხვ.). ხშირია მოსწავლეთა შორის აგრეთვე ეგრედ-წოდებული **ზნეობითი სუფით ავთმყოფობა**. მდგომარეობს ეს იმაში, რომ ამ სენით შეპყრობილს ყმაწვილებს სრულიად არ შეუძლიანთ ავისა და კარგის გარჩევა, კეთილისა და ბოროტისა; რა არის სიყვარული და პატივის-ცემა; მშობლებისადმიც კი ამათ სრულიად არ იციან; გონებასა და ჰკვის განვითარებით ესენი მარად დაბალ საფეხურზე სდგანან, მაშინ როდესაც უზნეო ჰკევასა და სისასტიკეში მარად შეუკავებელს სურვილს და დიდს მოხერხებას იჩენენ. ასე-

თებს თვით სხეულის და მისი ნაწილების აგებულებაც მომეტებულს შემთხვევაში უშნო და მახინჯი აქვთ—თავი, ყურები, უსწორ-მასწორი კბილები, პირუტყვილი გამომეტყველება სახისა და სხვ. ზნეობით სულით ავთმყოფნი დაუყოვნებლივ უნდა გააყვანინოთ სასწავლებლიდამ და მიაბაროთ სპეციალურს დაწესებულებაში გასასწორებლად და მოსარჩენად, სადაც გამუდმებულის თვალ-ყურის ქვეშ იგი ნელ-ნელა მოიშლის თვისს ცუდს ქცევას და უზნეო აზრებსაც შეიცვლის.

სულით ავთმყოფებსვე შეიძლება ვაკუთნოთ **კრეტინები** და **იდიოტები** (გონებით სუსტნი და ჩლუნგნი). ამათი წარმატებით სწავლა და აღზრდა იმდენად თვით ამათს ნიჭიერებაზედ არ არის დამოკიდებული, რამდენადაც აღმზრდელის საოსტატო ნიჭზეა. კრეტინები და იდიოტები ჩვეულებრივ სამი გვარისანი არიან: 1) რომლებსაც მეტად მცირედ აქვთ გახსნილი ყურადღება, რომელთ შემწეობითაც ადამიანი აერთებს ერთს წარმოდგენას მეორესთან თუ მესამესთან და ამგვარად არდგენს ახალს წარმოდგენას, ცნებას; 2) რომელთაც თითქმის სრულიად არა აქვთ ეს მხაოე ნიჭისა, მაგრამ შეუძლიანთ კი ზოგიერთი წარმოდგენების შეერთება და 3) რომელთაც სულ მცირე ნიჭი აქვთ გონების მოქმედებისა და ისიც მხოლოდ ნამდვილ პირუტყვიულ მიდრეკალებებსა და ინსტიქტებში გამოიხატება.

პირველ რიგს იდიოტებში ხშირად ურევია ისეთები, რომლებსაც მეტად გახსნილი აქვთ ხოლმე მეხსიერება (მეხანიკური) და არითმეტიკული ნიჭი, ასე რომ ესენი ხშირად ზეპირად აკეთებენ ფრიად რთულ ამიცანებს. სხვა საგნებში კი, ამავე დროს, ესენი სრულიად ჩლუნგ-გონებისანი არიან. შეგხვდებათ ისეთი იდიოტებიც, რომ საკმაოდ კარგათ შეუძლიანთ წარმოდგენათა რიგზედ დაწყობა და მათის ერთ-სახეობით (ანალოგიით)

ხშირად ისეთი სწორი დასკვნებო გამოჰყავთ, რომ სრულ გონებიან ბავშვთაც არ შეუძლიანთ ეს, რისგამოც ისეთს სკოლაში, სადაც მეხანიკურად ვსწავლიან, სადაც ძალიან საჭირო არ არის გონიერების მოხმარება, გონების აისუსტე და სიჩლუნგე ასეთის იდიოტებისა დიდს ხანს რჩება შეუმჩნეველად; ესენი ხშირად საშუალო სასწავლებელშიაც მოჰყვებიან ხოლმე და არც ცუდად სწავლობენ მის დაბალს კლასებში, რადგანაც ასეთის სწავლისათვის საკმაოა ხოლმე მხოლოდ მეხსიერება. ასეთს მოსწავლეებს არითმეტიკის შეკრება და გამრავლება კარგათ ეთვისებათ ხოლმე, მხოლოდ გამორიცხვა და გაყოფა კი ვერა, ანუ, ზოგჯერ, მშვენივრად ითვისებენ ყოველგვარ მოქმედებას განყენებულ რიცხვებზედ და სახელ-დებულ რიცხვების სულ უბრალო ამიჯანას კი ვერ აკეთებენ. ამასვე ნახავთ კითხვის გაკვეთილებზე: იდიოტისთვის ზოგჯერ საკმაოა, რომ იომელიმე სტატია: ორჯელ-სამჯერ წაიკითხოს და სიტყვა-სიტყვით თავიდან ბოლომდის გაამბოსთ, რისგამოც ხშირად სტყუვდებიან გამოუცდელი მშობლები თავისი შვილის შესანიშნავის ნიჭიერებით, მაგრამ საკმაოა ცოტაოდენი რამ ცვლილებით მოთხრობა მოსთხოვით ასეთს მოსწავლეს, რომ სრულიად დაიბნეს და დაინახოთ, რომ მას არაფერი ესმის წაკითხულისა. ცხადია, რომ დიდი მეხსიერების ქონვა კიდევ არ ნიშნავს დიდს გახსნილობას და ნიქს, რისგამოც სწავლებაში მუდამ უნდა ეცადოთ, რაც შეიძლება ნაკლები ადგილი დაუთმოთ ისეთს საგნებს, რომელთა შესწავლას სჭირია მეხსიერება (მათ შორის არითმეტიკულ მეხანიკურ ანგარიშებს) და მეტი ადგილი დაუთმოთ ლოდიკურს სწავლებას, მაგრამ ძლიერ ფრთხილად და თან-და-თან კი, ჯერ თვალ-საჩინოდ ასწავლოთ და შემდეგ უიმისოდაც.

სუსტ და ჩლუნგ გონებიანებს თანაბრად სუსტად

აქვთ გახსნილი მეტყველებაც; მაგრამ ეს უკანასკნელი ხშირად ჩვეულებრივი გონების პატრონებსაც აკლიათ ხოლომე. ამისი მიზეზი ზოგჯერ სულ უბრალოა, მაგ., მეტყველების რომელიმე ორღანოს განუვითარებლობა ანუ სიმახინჯე; მოაშორეთ ეს სიმახინჯე (უბრალო ოპერაციით) და ბავშვს მეტყველება უკეთესი მიეცემა. რაც შეეხება მეტყველების რთულს მოშლას, რომელსაც ეწოდება აუჯანსაღი, ეს, როგორც ფიქრობენ, წარმოსდგება იქიდან, რომ ქვეა-გონების სწრაფ და წესიერს მოქმედებას რაღაც აბრკოლებს, რომელიც ჯერ კიდევ კარგათ არ არის მეცნიერებიანგან გამოკვლევადი.

მეტყველების ნაკლულეფანებას ეკუთვნის აგრეთვე ეგრედ-წოდებული **სულის-სიმუნჯე**. ასეთებს სმენა სრული აქვთ და ავით თუ კარგათ ესმით კიდევ, რასაც მათ ელაპარაკებიან, მაგრამ ლაპარაკი კი სრულიად არ შეუძლიანთ. მეცნიერები ამას ხსნიან არა თვით მეტყველების ორღანოების ავითმყოფობით, არამედ ტვინის იმ ადგილის, ეგრედ-წოდებულის **მემორიალის ცენტრის** (ტვინის მარცხენა ნაწილშია), რომელიც განაგებს ჩვენს მეტყველებას, მოშლით. თუ რითიმე შევიძლებთ ამ ცენტრის მოქმედების აღდგენას და აღდგენას, მაშინ მეტყველებაც უბრუნდება ხოლომე ასეთს ავითმყოფს. ხოლო, თუ იგი ისეა მოშლილი და გაფუჭებული, რომ მისი აღდგენა ყოვლად შეუძლებელია, მაშინ შეიძლება მის მაგიერ მოვიხმაროთ ასეთივე ცენტრი ტვინის მარჯვენა ნახევრისა, რომელიც ჩვეულებრივ არავითარს მონაწილეობას არ იღებს მეტყველებაში უფარჯიშობის გამო, ხოლო რაკი წესიერათა უფარჯიშობით ტვინს, იგი იმდენად ცოცხლდება, რომ სულით მუნჯს უბრუნდება მეტყველება.

არსებობს აგრეთვე მეტყველების მეორე გვარი ავითმყოფობა, ეგრედ-წოდებული **სულის საყრუე**; იგი შე-

დგია ყურადღების ნაკლებობისა; რადგანაც მეტყველება უპირველეს ყოვლისა თხოულობს ყურადღების განვითარებას, თქმა არ უნდა, რომ ჩლუნგ-გონებიანებში, რომელთაც ჩვეულებრივ მცირედ აქვთ გახსნილი ნიქის ეს მხარე და ან სულ არა აქვთ გახსნილი, სწორედ რომ უმეტყველობას გამოიწვევს. სულით ყრუნი ხშირად ყრუმუნჯნიც არიან ხოლმე და ამიტომ უწინ ასეთს სუსტ-გონებიანებს ჩვეულებრივს ყრუმუნჯთა სკოლებში აბარებდნენ. მაგრამ, რადგანაც ყრუმუნჯთა სასწავლებლებში სწავლა ისე სწარმოებს, როგორც ნორმალური ქცვის ყმაწვილების სასწავლებელში, თქმა არ უნდა, რომ **სულით-ყრუნი** აქ ვერასფერს სწავლობდნენ და მალე უკან უბრუნებდნენ პატრონებს, ვითარცა სრულიად უნიჭოებს. მაგრამ ჩვენდა სასიხარულოდ უკანასკნელს ხანებში გამოცდილებამ დაამტკიცა, რომ **სულით-ყრუნი** სრულიად შეიძლება მოვარჩინოთ, საჭიროა მხოლოდ წესიერი პედაგოგიური—სამკურნალო ზომები ამისათვის, —სიტემატიურად ყურადღების გახსნა-განვითარებით.

მოგვყავს კიდევ რამდენიმე მაგალითი სულით ავადმყოფ მოსწავლეთა და ბავშვთა.

ვასო 12 წლის ყმაწვილია. ერთი რამ უცნაურობა სჭირს: რასაც ფეხს დაადგამს, უთუოთ თანვე ორჯელ დაარტყამს იმავე ფეხს; როცა ხელს დასდებს მაგიდაზე, თანვე უთუოთ ორჯელ დაარტყამს იდაყვით. როცა ჰკითხავენ—რათ შერები, ვასო, მაგრეო, ის მარტო ამას გიპასუხებსთ: „ასე უნდაო“.

ივანე 14 წლის ყმაწვილია, პატარაობიდანვე ფრიად სევდიანი, ზატრიანი, დაღვრემილი ხასიათისა, შემთხვევით რომ ქვას წაჰსწყდომოდა, ის რამდენჯერმე დაუბრუნდებოდა მას და გადააგორებდა; როცა გადააფურთხებდა, უთუოდ გაიმეორებდა ამას სამჯერ; შემთხვევით რომ მელნის წვეთი დასწვეთოდა სადმე,

ის უთუოდ ორს ლაქას კიდევ დააჩნევდა პირველის გვერდით; ასევე, თუ რომელიმე სიტყვას შეცდომით დასწერდა, მის ქვეშ უთუოდ ორჯელ კიდევ დასწერდა იმავე შეცდომით. ის გრძნობდა, რომ მას რაღაცა აიძულებს ასე მოიქცეს და ხშირად გულ-ახდილად გამოტყდებოდა კიდევ ხოლმე ამაში.

პეტრე 10 წლის ყმაწვილია, სუსტი აგებულობისა, სევდა-ქარებიანი ქალის შვილია, ავით გახდა ჩქარი ზრდისაგან და ბეჯითი სწავლისგან, სისხლ-ნაკლებია, სამი თვეა რაც სულით მოიშალა, დაშინებულია, საშინლად ბინძური სიტყვის და გონების მთქმელია, ასე რომ ვინც კარგად არ იცნობს ამ ყმაწვილს, იტყვის, რა გარყვნილი და ზნე-გაფუჭებულიაო.

ზოგიერთ ბავშვებს სკირთ ეგრედ წოდებული გალიუცინაცია (მოჩვენება, გრძნობით—მოტყუება). აი ამის მაგალითები.

ნატო 5 წლისაა. ოთახში სამარისებური სიჩუმეა. დედა მეორე ოთახშია. ნატო უეცრად გიჟსავით დაიყვირებს: „დედი! ლიზა (ამისი სამი წლის და იყო) მაგინებს, მოსვენებას არ მაძლევსო!“. დედა გამოვა და ხედავს, რომ ლიზას არხეინად სძინავს, ნატოს კი თურმე მხოლოდ მოეჩვენა, რომ ლიზა მას მოსვენებას არ აძლევდა.

დილაა. მასწავლებელი კლასშია და ასწავლის მოსწავლეებს. უეცრად შემოვარდება ერთი მოსწავლის დედა და საშინელის სიანხლით მივარდება მასწავლებელს. ამ სიტყვებით: „რისთვის გაართყით ჩემს ქალს სილაო?“ — მასწავლებელი დაარწმუნებს დედას, რომ ტყუილია, მე თქვენის ქალისთვის ხელი არ მიხლიაო, ამასვე დაამოწმებს მთელი კლასი. გამოჩნდა, რომ ქალი ავით ყოფილიყო გალიუცინაციით და მასწავლებლის ლიტონი ქე-

დილი მას ხრლად მიელო, ასე რომ დედისთვისაც ასე ეამბნა.

ბავშვებს ხშირად სჭირთ ეგრედ-წოდებული **აზრთხლანჯვა**, **დახლართვა**, **არევა**. აი ამის მაგალითი:

ნინო რასაც ისწავლიდა, მხოლოდ მის პირველ სიტყვებს დაიხსომებდა, ასე რომ, როცა მასწავლებელი ჰკითხავდა მას გაკვეთილს, ნინო პირველს სიტყვებს კი ეტყობდა და დანარჩენზედ კი სულ დაიბნეოდა. ერთხელ ნინომ ასეთი სულელობა წამოროშა: „ღეიფცილის უნივერსიტეტში სწავლობენ... ჯალათნი, რომელნიც... ჰბეჭდავენ სურათებსაო“. ასეთის მარგალიტებით ერთხელ და ორჯელ კი არ ართობდა ნინო თავისს კლასს!

ზოგიერთ ბავშვებს, როგორც ვსთქვით, სჭირთ ეგრედ-წოდებული ზნეობითი სიგიჟე. აი ამის მაგალითი.

დარო შთამომავლობით გონებით შერყეულს გვარს ეკუთვნის. ბიძა მისი (დედის ძმა) ახლაც საგიჟეთშია. თვითონ დარო პატარაობიდანვე ძალიან მძიმედ იხსნებოდა: პირველ-დაწყებითი სწავლა, ანგარიში და წერა, ძალიან გაუძნელდა; ვერც დაყვავებამ, ვერც ქაღილმა უშველეს საქმეს. $9\frac{1}{2}$ წლისა იყო, რომ დარო სკოლაში მიაბარეს, სადაც მან კარგი ნიჭი გამოიჩინა, განსაკუთრებით ზოგიერთ საგნებში. ზნეობით კი ფრიად დაბლიდგა, ვერაფრით გასწორდა; მაგ., მას თითქოს არავითარი წარმოდგენა არა ჰქონდა სიმართლეზე; სრულიად არ სწუხდა, როცა ვისმე ბრიყვულად მოექცევოდა; მისთვის სრულიად არ არსებობდა კეთილი გრძობა, სიკეთის ქმნა, კეთილ-მოქმედება; პირიქით, მარად ცბიერობდა და ეშმაკობდა, რომ სწორეთ ის აისრულოს, რასაც უშლიან. დრო-გამოშვებით ზოგჯერ თვით თავის თავსაც არ აქცევდა ყურადღებას, უსუფთაოა, ქუჩყიანი, ცუდად უჭირავს თავი. ვაჟებში ყოვლიან ზნე-დაცემულია. მოხდება ხოლმე, რომ დარო მივა თავის პატარა ძმასთან ანუ და-

სთან და სრულიად უმიზეზოდ წააქცევს ხოლმე მათ. მეგობრული გრძნობა სრულიად დახშულია მასში და მხოლოდ მის სურვილთა შესრულებით და ქრთამით ანუ ხერხით შეგიძლიანთ მოიპოვოთ მასზედ რამე გავლენა. თუმცა დარო 9 1/2 წლისაა, მაინც ხშირად აატირებს ხოლმე თავის 4 წლის ძმას, რომელსაც სათამაშოს, ტანის სამოსს ანუ სხვა რამეს გაუფუჭებს ხოლმე. მასწავლებელნი ამბობენ: დაროს არც ჭკვა აკლია, არც სულით ავთმყოფია; მასში მხოლოდ სრულიად დახშულია ზნეობითი გრძნობები.

მოხდება ხოლმე, რომ ბავშვის თუ მოსწავლის სულით ავთმყოფობა წარმოსდგება სხეულის რომელიმე ნაწილის ანუ ორღანოს მოშლისაგან, რისგამოც რაწამსაც მოარჩენთ მოშლილს ასრს, სულით ავთმყოფობაც მაშინვე იკარგება. აი ამისი მაგალითები:

სანდრო 15 წლისაა; მას დიდი ხანია სტკივა ცხვირის შიდა კანი, რომელიც ისე აქვს დასიებული, რომ წესიერს სუნთქვას უშლის; ხშირად იცის თავის ტკივილი, არ შეუძლიანთ გაკვეთილების მომზადება, რადგანაც ჩქარა ავიწყდება დასწავლილი და საზოგადოთ დუნდუნა აზრის ყმაწვილია, დაღვრემილი. უბრალო მოწვამ ცხვირის შიდა კანისამ ისე გამოაცოცხლა სანდრო, რომ მას სრულიად დაეკარგა მოხსენებული ნიშნები სულით ავთმყოფისა და ამის მერე კარგათაც სწავლობდა. აი მეორე ასეთივე მაგალითი:

ლიზას დაბადებიდანვე არ შეეძლო ცხვირით სუნთქვა, შვიდი წლისამ დაიწყო სკოლაში სიარული, მაგრამ ცუდათ სწავლობდა, კლასში უყურადღებოთ იყო, სჭირდა გულ-მავიწყობა და გონება დაბნეულობა, ხშირად უჩიოდა თავის და შუბლის ტკივილსა. ლიზას გაუკეთეს ცხვირში აპერაცია და ყოველი ზემოთ-მოხსენებული ნიშნები სულით ავთმყოფობისა იმ წამიდანვე დაე-

კარგა. ქალი სრულიად გამოიცვალა, თითქოს ახლად დაიბადაო. წინად რომ მარად მოწყენილი და მიუკარგბელი იყო, ახლა იგი, პირიქით, მუდამ მხიარულია და ყველაფერსაც რაც მის გარშემო არსებობს ანუ ხდება, დიდის ხალისით თვალყურს ადევნებს, ყურადღებას აქცევს. აი კიდევ ერთი ასეთი მაგალითი: ერთს ყმაწვილს ცხვირი მუდამ დაცმული ჰქონდა (სურდოსგან); კლასში წერის დროს, როდესაც ჩქარი მოსაზრება იყო საჭირო, იგი ბევრს შეცდომებს აკეთებდა, ხოლო შინ, სადაც მას ბევრი თავისუფალი დრო ჰქონდა, თავისი სიბეჯითის გამო, იგივე ყმაწვილი შეცდომებს თითქმის სრულიად არ აკეთებდა. გაასინჯვინეს ყმაწვილი აქიმებს და აღმოჩნდა, რომ მას ცხვირში უშველებელი მუწუკი აქვს. მოჭრა ამ მუწუკისა და ყმაწვილის სრული მორჩენა სულით და გონებით ერთი იყო.

ასეთივე გავლენა აქვს ბავშვებზედ ყურის ანთებას. გახსოვდეთ, მშობლებო და მასწავლებლებო, ეს და ყოველს ასეთს შემთხვევაში დაუყოვნებლივ გაასინჯვინეთ ბავშვი სულით ავთომყოფობის ძკოდნე აქიმსა. გაასინჯვინეთ აგრეთვე მაშინ, როდესაც ცოცხალი და მოძრავი ხასიათის მაგიერ ყმაწვილი იჩენს უცნაურს სიდარბნისღეს და დაღვრემილებას, მეტის-მეტს, მაგრამ ერთმხრივ ნიჭიერებას რომელიმე საგანში და ანუ უნიჭობას; თუმცა ყმაწვილი ბევრს სცდილობს, რომ კარგად ისწავლოს და სხვ. ჩვენ ვამბობთ დაუყოვნებლივ აჩვენეთ ასეთი ბავშვი აქიმსაო, ეს იმიტომ, რომ ხშირად, ბავშვი თუმცა აშკარათ ავთ არის, მშობლები და მასწავლებლები მას მაინც ძალას ატანენ სწავლაში და ამისგან, სწორედ იმ დროს, როცა ბავშვის ტვინი სრულს მოსვენებას ითხოვს, მას მძიმე სამუშაოებით ტვირთავენ, ასუსტებენ და ხშირად სრულიადაც ჰლუზავენ.

სულით მოშლილობას ეკუთვნის აგრეთვე სრული

უარას-ყოფა საჭმლისა. მოხდება ხოლმე, რომ ბავშვს რც სტომაქი აქვს მოშლილი, არც სხვა რომელიმე ორლანო საჭმლის მონელებისა, მაგრამ საჭმელს კი მაინც ზედ არ იკარებს, იმისთვის თუ, რომ ყურადღება დაიმსახუროს, და ამის გამო, რა თქმა უნდა, ყმაწვილი ჩქარა სრულიად სუსტდება, იქანცება. ამისი უკეთესი წამალი საავთმყოფოში მიცემაა დაუყოვნებლივ, შინაურის წამლობით აქ ვერას გახდებით.

მოგეხსენებათ, რომ ყოველს ადამიანს სჭირს სიამპარტავნე, თავმოყვარეობა; ეს უკანასკნელი შეიძლება გავყოთ ორად: ერთია პატივისცემა თავის თავისადმი და მეორე—პატივის შეძენა სხვათაგან. სულით ავთმყოფობაში ეს მეორე მხარე თავმოყვარეობისა უმაღლეს ხარისხამდე აღის; ამ სენით შეპყრობილს სწადიან, რომ ყველასი ყურადღება მიიქციოს და აი სტირის, ჯაფრობს, დავარდება ძირს, გორავს, ფეხებს, ხელებს, თავს არტყამს და სცემს იატაკზე. ეს ის სენია, რომელსაც რუსები ისტერიაკას ეძახიან. იგი ერთგვარად ემართება ქალებსაც და ვაჟებსაც, დიდებსაც და პატარებსაც. ზემოთ რომ „გადამკიდე აზრები“ მოვიხსენეთ, ხშირად თანა სდევს ასეთს ავთმყოფებს. ჩაუჯდებოთ თავში ვისიმე გადაწვა, რისიმე მოპარვა და ზედ რომ შეაკვდეთ, ვერაფრით მოაშლევინებთ. პირველი საშუალება ამ სენის მოსარჩენად ბავშვის უადგილო მოთხოვნილების აუსრულებლობაა და ხასიათის განმტკიცება, რადგანაც ასეთს ავთმყოფებს საზოგადოთ ძლიერ სუსტი ხასიათი აქვთ ხოლმე, თუმცა მშობლებს, პირიქით, ყმაწვილის ასეთი მოუდრეკელობა ხასიათის სიმტკიცედ მიიჩნიათ. ყოველ სხვა გვარ სასჯელს კი ერთდეთ (კარცერში დამწყვდევა, უსაჭმლოდ დატოვება და სხვ.), განსაკუთრებით ცემას. ავთმყოფმა დეე იტიროს, იგოროს, ჟინი მოიკლას, მაგრამ რის შესრულებასაც ითხოვს, ნუ-

რაფერს ნუ შიუსრულებთ. ყურადღების არ მიქცევთ არაფრათ ჩაგდება ასეთის ავათმყოფის მოთხოვნითა, გულ-გრილობა მისდამი და სხვა ამ გვარები, უკეთესი წამალია ამ სენით შეპყრობილთათვის, როცა ეინი გაუვლის ავამყოფს, აღარაფრის გულისთვის აღარ უნდა გაახსენოთ ხოლმე ეს ამბავი და სხვებსაც უნდა დაუშალოთ, რომ აღარ მოაგონონ მისი ეს ამბავი. ერთი სიტყვით, ასეთი ავათმყოფისათვის საჭიროა სრულიხორციელი და სულიერი სიმშვიდე.

თავი მიზეზი ბავშვთა ისტერიისა—მემკვიდრეობით და შთამომავლობით გარდმოცემაა ამ სენისა. შემდეგ რაიმე მოულოდნელი უბედურებისაგან, დასუსტებისაგან, დაქანცვისაგან, სქესებრივი გრძნობის შეურაცხყოფისაგან და სხვ. მაგრამ ეს სენი უფრო გადაედება ხოლმე ბავშვებს სხვებისგან, მაგ., როცა ჰხედავენ სევდ-ქარებიან დედის კრუნჩხვას, ასეთს ერთიმეორისაგან გადასადებს ისტერიას ეწოდება **გადასადები ისტერია**, რომელიც ხშირად ძლიერ გავრცელდება ხოლმე სასწავლებლების პანსიონებში, განსაკუთრებით დედათა სქესისაში.

მეორე მიზეზი ისტერიის აღძვრისა ყმაწვილებში, თვით ამათი აღზრდაა, პირველი, **მშობლებისაგან**, რომლებიც თავისი შორს-გაუჭვრეტელობისა გამო, ისტერიას სთელიან საუკეთესო საშუალებად, რომ მათს შვილს ყურადღება მიაქციონ და ამ მიზნით აქეზებენ კიდევ თავისს შვილებს ამ ხერხის მოხმარებაზე და **მეორე, სკოლასაგან**, მის იმ შიშის და თავზარისაგან, რომელსაც ჩვენდა სამწუხაროდ ასე ხშირად და უხვად ხმარობს სკოლა ბავშვების მონურს მორჩილებაში ყოლისათვის, თუმცა იქ, სადაც მოწაფეებს წესიერად უვლიან, ისტერიანი მოსწავლენი, დანარჩენ ნორმალურად აღზრდილ და ჯანმრთელ ყმაწვილების გავლენით, პირიქით, თვითონაც

მალე რჩებიან ასე რომ გავრცელებული აზრი, ვითომც, სწავლა ხელს უწყობდეს ისტერიას, შემცდბრი აზრია.

მოგვეყავს აქვე სისრულისადვის შიში და თავზარზედ მოკლეთ, ჩვენივე წერილიდამ ამის შესახებ, რომელიც დაბეჭდილი გვექონდა „გამოსადეგ ოცნებების“ პირველს წიგნში: განსაკუთრებით მაგნებელი და დამლუბველია შიშის გრძნობა, შიში ანუ თავზარი, რადგანაც იგი საშინლად გადამდებია. მოგვხსენებათ, რომ თუ სადმე, რომელიმე წრეში ანუ საზოგადოებაში, ჭსთქვანთ, ხუთიოდე ანუ ათიოდე კაცს თუ ქალს შიში ანუ თავზარი დაეცა, მთვან ეს შიში ისეთის სისწრაფით გადადის სხვებზე, რომ სულ რამდენსამე წამში მთელი საზოგადოება იმსჭვალება ამ შიშით და გაუგებრად გარბის, საით, თითონაც არ იცის, არისგამოც, ასეთს შემთხვევებში ხშირად ბევრი ხალხი იღუპება ერთმანერთის გათელვისაგან. დიახ, შიში ისეთივე გადამდები სენია, როგორც ქირი, ხოლერა, ყვავილი და უფრო უარესიც! ამიტომ არის, რომ შიშის წინააღმდეგაც ისეა საჭირო ბრძოლა, როგორც მოხსენებულ სხვა გადამდებ სენებთან.

შიშის გრძნობა წარმოსდგება მაშინ, როცა ჩვენს სიცოცხლეს თუ მდგომარეობას რაიმე დიდი განსაცდელი, უბედურება მოედის. ასეთს შემთხვევაში, ადამიანი, ჩვეულებრივ, აზვიადებს თავის საშიშ მდგომარეობას დაკიდევაც ეს გაზვიადებული წარმოდგენა სათავე და მიზეზი შიშისა, ამ დროს ადამიანი ჰკარგავს ხასიათის სიმტკიცეს და ენერგიას, იგი მთლათ შეპყრობილია მოსლოდნელ უბედურებათა წარმოდგენებით, თირკმელები, გული და სისხლის ბრუნვა ეშლება, თმები ებურძენება, მოსაზრება სრულიად უჩერდება, დედებს რძე უშრება და ვხვა. თქმა არ უნდა, რომ ასეთს ყოფაში ადამიანი დიდს სნებასა და შწუხარებას გრძნობს და ამ გვარად სულ იშლება, ავად ხდება და ხშირად კვდება კიდევ. ტყუილად

6989

კი არ ამბობს ბენა, რომ ხანგრძლივი შიში უფრო ხობს ადამიანს ძილს, უკარგავს მადას, კვებას, მოსაზრებას და ხშირად სრულიად ხელსაყ აღებინებს თავისსა დაქმედს; სადაც გამეფებულია შიში იქ ყოველად შეუძლებელია წესიერად წინ-სვლა და განვითარება, ხანგრძლივი შიში ნელი გადაგვარება და სიკვდილიაო.

მაგნებელია შიში განსაკუთრებით ბავშვებისათვის და ამიტომ ყოველი საშუალება უნდა იღონოთ მშობლებმა, რომ ერთს წუთსაც არ აგრძნობინოთ თქვენს შვილებს შიში; არ დააშინოთ ისინი, როგორც ეს ხშირად იციან ჩვენს მღაბიო ხალხში, რადგანაც, როგორც ზემოთა ვსთქვით, თუ დიდებზე ისე საშინლად მოქმედებს შიში, ბავშვებს ხომ სრულს ცეცხლში აგდებს იგი!.. დღევანდელმა მეცნიერებამ და პედაგოგიამ მხოლოდ ეს ერთი მოხსენებული წამალი იცის შიშის ასაცილებად ადამიანში და მეორე, რომ თვით დიდებმა ყოველ დროს და ყოველი საშუალებით ეცადნენ თავიანთში შიშის გრძნობის აღაგმვას და სრულიადაც მოსპობას; რა განსაცდელშიაც უნდა ჩავარდნენ როდისმე.

სულ სხვა გვარი, თითქმის სრულიად ამისი წინააღმდეგი გავლენა აქვს სიამოვნება-სიხარულსა. სპენსერი ამბობს: „სიამოვნება ნამდვილი და პირველი წამალია; იგი აჩქარებს სისხლის მოძრაობას, აღორძინებს ყოველ ორღანოს მოქმედებას ჩვენს სხეულში და ამით საზოგადოთ სწრაფთ უბრუნებს ავადმყოფს და უარგულს ჯანმრთელობასაო“ და **სულის სიმშვიდე**. - დაეუმატებთ ჩვენ. ამიტომ არის; რომ მშობლები მარად და მარად იმას უნდა სცდილობდნენ, რომ რაც შეიძლება მეტი სიამოვნება სიხარული აჩვენონ თავიანთ შვილებსა, ერიდნენ ტყუილ უბრალოდ გამუდმებულს სისინსა და, პირიქით, ხშირად ართობდნენ მათ მოგზაურობით, ეკსტრსიებით და სხვა და სხვა გასართობებით და შექცევებით წმინდა ჰა-

ერზე. ესევე მიზეზია, რომ მასწავლებელი ყოველი სა-
შუალებით უნდა სცდილობდეს, რათა კლასი მისი მარად
სიამოვნება-სიხარულში იყოს და არა შიშსა და მომაკე-
ვდინებელ დაღვრემილებამოწყენილობაში. გვახსოვდეს:
**შპში ტანჯვა და სიკვდალი მოსდევს, ხოლო სიამოვნე-
ბა-სიხარულსა — ნეტარება და საცოცხლე!**..

ახლა, ზოგორ უნდა ვასწავლიდეთ სუსტ გონებია-
ნებს?..

ეჭვი არ არის, რომ სუსტ და ჩლუნგ გონებიანი
ბავშვებისთვის არ გამოდგება ჩვეულებრივი სკოლა, მათ-
თვის საჭიროა ცალკე სასწავლებელი, მათს ნიქსა და ხაჟ
სიათზე მოწყობილი, საჭიროა უფრო რჩეული და დახე-
ლოვნებული მასწავლებლები. ხოლო, რაც შეეხება ასე-
თის ბავშვების მდგომარეობას ჩვეულებრივს სასწავლებ-
ლებში, აუცილებლად საჭიროა, რომ მათთვის იქ ცალკე
(ჯგუფები) კლასები არსებობდეს, იმ საგნებში მაინც, რო-
მლებშიაც ესენი განსაკუთრებულს უნიჭობას იჩენენ. რაც
შეეხება სწავლების მეთოდს, იგი მარად თვალ-საჩინო
უნდა იყოს და იმას სცდილობდეს, რომ ნელ-ნელა და
თან-და-თანობით თვალ-საჩინო ვარჯიშობით დაახლო-
ვნონ ასეთი ბავშვები ფიქრსა, მსჯელობასა, მოსაზრე-
ბაში. ყოველი საგანი, რომელიც გნებავთ გააცნობთ ყმა-
წვილებს, საჭიროა ჯერ ყოველი მხრით გაასახლოთ ასეთს
ბავშვებს თვალით, შეხებით და შემდეგ ისე ელაპარა-
კოთ, მაგრამ, რადგანაც ყველაფერი ნახული და ნალა-
პარაკევი ასეთს ყმაწვილებს ფრიად ჩქარა ავიწყდებათ,
თითქოს მათ ეს საგანი თავის დღეში არ უნახავთო და
მათზე მათთვის არავის ერთი სიტყვაც არ უთქვამთო,
ამიტომ სწავლა ერთ და იმავე საგანზედ რამდენჯერმე
უნდა გაუმეოროთ, ვიდრე ყველაფერს კარგათ არ დაი-
ხსომებენ და არ გაიგებენ. საჭიროა აგრეთვე ყოველი
წინათ შესწავლილის ხშირად გახსენება, განმეორება. რა

თქმა უნდა, ასეთის სწავლებით საქმე კუს ნაბიჯით მი-
დის წინ, მაგრამ მასწავლებელი ამან არ უნდა შეაშინ-
ნოს, იგი მაინც მარად დიდის მოთმინებით უნდა იყოს
შეიარაღებული და იმედს არ ჰკარგავს, რომ ბოლოს ასე-
თი ყმაწვილებიც ხშირად იმდენს სწავლობენ და იმდე-
ნად ვითარდებიან, რომ სასარგებლო წევრი გამოდიან
სახოგადოებისა, მაშინ როდესაც უსწავლელად ესენი
დროს მიმავლობაში უარესად ჩლოუნგდებიან გონებით,
ბოროტად ხმარობენ თავის ფიზიკურს ღონეს, ადვილად
ემორჩილებიან, თავის ხორციელ ვნებებს და სურვილებს.
ერთი სიტყვით, სწავლასა და აღზრდას მოკლებული ასე-
თი ბავშვები ადვილად ხდებიან საპატიმროთა მსხვერ-
პლნი.

მეორე ჰირობა სუსტ და ჩლოუნგ გონებიანების წა-
რმატებით სწავლებისათვის არის თანასწორად აღძვრა მა-
თის ყოველ ნიქთა. რაც უნდა სუსტნი იყვნენ ესენი,
უნდა ყოველის საშუალებით ერიდნეთ ერთ-მხრივობას,
ე. ი. მარტო ერთი რომელიმე ნიქის საგანგებოთ გან-
ვითარებას. ეს უმთავრესი ადგილია სუსტ და ჩლოუნგ გო-
ნებიანების სწავლა-აღზრდაში და თხოულობს მასწავლე-
ბლისგან დიდს ნიქსა და შრომასა.

გარდა მოხსენებულისა საჭიროა მარად და ყოველ-
თვის აღძრავდეთ სუსტ გონებიანებს თვით-მოქმედებით
შრომაზედ, სწავლაზედ; ნებას არ უნდა აძლევდეთ, რომ
ისინი განცხრომით და წყნარად ისხდნენ კლასში და ისე
შესცქეროდნენ და ყურს (ვითომც) უგდებდნენ მასწავ-
ლებელს, არამედ საჭიროა, ყოველი ღონე იღონოთ,
რომ ასეთი მოსწავლენი უთუოთ მასწავლებელთან ერ-
თად მუშაობდნენ, მოქმედებდნენ, ფიქრობდნენ, ჰკვა-
გონებას ამოძრავებდნენ, ამუშავებდნენ, რისთვისაც სა-
ჭიროა, რომ მოსწავლენი დაუყოვნებლივ გაიმეორებდნენ
მასწავლებლისაგან ნაამბობს, კითხვას, პასუხს, ერთი სი-

ტყვით, ნება არ უნდა მისცეთ, რომ მათი გონება სთვლემდეს იმ დროს, როცა საჭიროა ყურადღება, ფიქრი, დასკვნა, სიფხიზლე, ე. ი. ყოველი ასეთი ყმაწვილი უნდა სწერდეს, სთვლიდეს, ხატავდეს, მღეროდეს, ლაპარაკობდეს, იძლეოდეს კითხვებს, ამოძრავებდეს ხელს, ტანს, სადაც საჭიროა ეს და სხვ.

სუსტ და ჩლუნგ გონებიანებს იგივე საგნები უნდა ვასწავლოთ, რასაც ჩვეულებრივი გონების ბავშვებს ასწავლიან, მაგრამ უფრო ნელი ნაბიჯით და თან-თანობით და პირველად უთუოდ ის ნაწილი საგნისა, რომელიც უფრო თვალ-საჩინო და აღვილ-გასაგებია. ერთი სიტყვით, არსად არ არის ისე საჭირო—დაცულ იქმნას სწავლების კონცეტრაცია, როგორც აქ. უმთავრესად კი საჭიროა ყურადღება მიაქციოთ მეტყველების გახსნას და ფერების, ფორმების და რაოდენობის ცოდნას, რადგანაც ასეთი ბავშვები ჩვეულებრივ ან სულ მუნჯნი არიან, ან თუ ლაპარაკობენ, ძლიერ ცუდათ. განსაკუთრებით კარგათ მოქმედებს ასეთს ბავშვებზედ ეკსტურსიები ახლო-მახლო აღვილებში, თამაშობანი მინდორზედ, დაკვირვებით გასინჯვა და თხრობა ყოველის ნახულისა და, თუ წერა იციან, აღვილზედვე ჩაწერა იმისა, ვისაცრის ჩაწერვა შესაძლებელია. გახსოვდეთ, ათი სტრიქონი თავისით, საკუთარი აზრის და დაკვირვების ჩაწერა უფრო მეტ საუნჯედ უნდა მიიჩნიოდ, ვიდრე ათი თაბახის გადმოწერა ანუ უკვე შესწავლილდეს და წაკითხულის დაწერვა.

ნა. ასობეჭვ თუ ასობეჭვო უ... ივანე როსტომოშვილი.

ქ 2001, 21 თ 11 მ. ...

სწავლა-აღზრდის რეფორმატორნი.

მონტენი *)

1533—1592.

აბელიემ თუმცა შიილო აღორძინების ეპოქის-
მიერ დაწყებული იდეალი, მაგრამ მაინც და-
ლიან ზევრში დასტოვა იგი უკანა. მან სთქვა: „უდიდესი
მსწავლულნი ჯერ კიდევ უდიდესი ბრძენნი არ არიანო“, და
ამით გამოხატა ყოველივე ის, რაც აღორძინების ეპოქის მსწა-
ვლულთ-მიერ იყო დაწუნებული და უფარვისად აღიარე-
ბული. მონტენში ჩვენ ვხედავთ ახალ აზრების ნაკადუ-
ლის მიმდინარეობას. ქეშმარიტება ყველასათვის ხელ-მი-
საწდომია, მაგრამ ყველასათვის კი ცხადი არაა იგი და
არც ყველანი ხელ-მძღვანელობენ მისით ცხოვრებაში;
მხოლოდ გენიოსი ჰხედავს ქეშმარიტებას ცხადად და
თვალ-ნათლივად. ყოველ გენიოსს როდი აქვს მინიჭებუ-
ლი ნიჭი მჭერ-მეტყველურად ლაპარაკისა და წერისა; ამ
შემთხვევაში მხოლოდ ერთი გზაა დარჩომილი: გა-
აცნოს კაცობრიობა იმ იდეალებს, რომელთაც თაყვანსა
სცემს იგი, მთელი თავისი სიცოცხლე შესწიროს და ემ-

*) იხ. „მოგზაური“ № 11 და 12, 1902 წ.

სახუროს მათ და ამ ნაირად გაავრცელოს იგინი. სწავლა-აღზრდის საქმეში ამ ნაირ გენიოსებად ითვლებიან კომენსკი, პესტალოცკი და ფრებელი; დანარჩენი გენიოსები კი დაჯილდოვებულნი იყვნენ მქვერმეტყველური ნიჭით და პოულობდნენ ქეშმარიტებას გამოსათქმელად ისეთ ფორმებს, რომელნიც ხდებიან უკვდავად, როგორც უკვდავია თვით მათში გამოთქმული ქეშმარიტება. ამ ნაირ პირებს შორის დავასახელებთ მონტენს და რუსსოს. ჩვენ რომ ვიკითხოთ: „რა გააკეთა მონტენმა“? პასუხად მივიღებთ: „არაფერი“. „რა სთქვა და რა დასწერა ფრებელმა“? მან ბევრი რამე სთქვა, მაგრამ არა მგონია წაეკითხოს იგი ვისმეს და ნამეტნავად გაეგოს. მიუხედავად ამისა, როგორც ერთს, ისე მეორეს სწავლა-აღზრდის ისტორიაში შესამჩნევი ადგილი უჭირავთ. მონტენმა უკვდავ ჰყო რუსის სახელი თავისი „გამოცდებითა“ (თხზულებათ ამისი); ფრებელს კი მთელი განათლებულნი კაცობრიობა იცნობს მის საზაფშვო ბალებით.

აღორძინების ეპოქის იდეალი ძალიან დიდს მნიშვნელობას აძლევდა მსწავლეულობას (ученость). აქედან წარმომდგარ სწავლა-აღზრდას, მონტენის აზრით, სახეში არა ჰქონდა საქმის ვაჭარს აღზრდა-განვითარება. უკანასკნელნი მეცადონეობს, რომ ქველობა, სიბრძნე და ნიჭი გონიერული მოქმედებისადმი უფრო მუყაითად იქმნენ განვითარებულნი, ვინემ მსწავლეულობა. სწავლა-აღზრდამ უნდა განავითაროს ნიჭიერებანი. განათლებას არ შეიძლება ისე ეუყუროთ, როგორც წინანდელი პედანტი მასწავლებლები ეუყურებდნენ მას. ცოდნა არ შეიძლება ტვინს მიეკრათ იგი უნდა შეიქმნეს მის ნაწილად, უნდა მასთან შესესხლ-ხორცდეს. ახი ორი უმთავრესი აზრი, რომელშიაც მონტენი არ უთანხმობა აღორძინების ეპოქის სწავლა-აღზრდის შეხედულობას თუ იგი აღორძინების შემთავრებისათვის იხილეს.

1) ცოდნა არ არის საფუძველი აღზრდისა; და
 2) ზებირად ცოდნა ჯერ კიდევ ცოდნა არაა. ათ
 ათი ზოგიერთი მისი სხვა აზრებიცა, სწავლაში ყო-
 ველივე ბოროტება წარმოსდგება უხეირო და უვარვისი
 სწავლებისაგან; გასაკვირველი ისაა, რომ ეხლანდელი მწ-
 თოდით ნასწავლნი, როგორც მოწათენი, ისე მასწავლე-
 ბელნი სრულიად მოუმზადებელნი და უვარვისნი გამო-
 დიან ცხოვრებისათვის, თუმცა ბლომა საგნებს კი სწავ-
 ლობენ. ჩვენი დედამების ყოველივე მზრუნველობა და
 ხარჯი მხოლოდ იმისაკენაა მიმართული, რომ რაც შეი-
 ძლება მაგრად გამოგვიტენონ თავი სხვა და სხვს საგნე-
 ბის შესწავლით. მაგრამ იმაზე კი არაფერია თქრობს, რომ
 ააღორძინონ აგრეთვე ჩვენი გონება და სათნოება. სა-
 კმარისია წარმოსაქვათ ერთზე ქუჩაში: — „აი მსწავლე-
 ლი კაცი“; და მეორეზე — „აი საქმის კაცი“, და საზო-
 გადოება ერთ წამსაც არ მოაკლებს პირველს თავის ყუ-
 რადლებას და პატივისცემას. ჩვენი მოვალეობა იყო გვე-
 კითხა: რომელთ უფრო კარგათაა ნასწავლი და არა ის,
 ბუ რომელმა უფრო ბევრი სწავლა შეიძინა!?
 მონტენის აზრით უკეთესი აღმზრდელები იყვნენ
 სპარტანელები, რომელნიც ყურადღებას არ აქცევდნენ
 სიტყვიერებას და მხოლოდ ახალგაზრდობის ხასიათის,
 სულის სიმტკიცის და ენერჯის განვითარებაზედ მეცა-
 დინებოდნენ. ათინაში მთელი ყურადღება სიტყვაზედ
 იყო მიქცეული, სპარტაში კი საქმეზედ; ათინაში ყმა-
 წვილებს ასწავლიდნენ ლამაზად ლაპარაკს, სპარტაში
 კარგათ მოქცევას და მოქმედებას; ათინაში ყმაწვილებს
 აჩვენდნენ სოფისტური არღუმენტების (საბუთების) დარ-
 ლევას, სპარტაში კი უბედურობისა და ცხოვრების ქბრ-
 ვარმის პირდაპირ შეყრა-ატანას, რომ ვრატრისა მშინე-
 ბოდათ მათ, თვით სიკვდილისაც კი აღზრდის ერთი სი-
 სტემით ვითარდებოდა ენა, მეორით კი გული და სული.

ამიტომ საკვირველი არ არის, რომ, როდესაც ანტიპატ-
რნი მოინდომა ხუთი სპარტანელი ყმაწვილის მძევლად
წაყვანა, სპარტამ უარი შეუთვალა და თანაც დასძინა,
რომ იგი უფრო მალე დასთანხმდება მოზრდილების ორ-
ჯელ მეტის მიცემაზედ.

გასაკვირველია XVI საუკუნეში იმ ნაირი კაცის
შეხვედრა, რომელიც გამუდმებით იმთავმებს ძველ კლას-
სიკურ მწერლებს და ამავდროს კი ამტკიცებს, რომ
„ჩვენ ისე შევეჩვიეთ სხვის ფეხებით სიარულსა და
სხვის ხელებით ტარებასა, რომ ჩვენი საკუთარი ხელები
და ფეხები ჰკარგამენ უკანასკნელ ძაღვს“. ყმაწვილს იმას
კი არ უნდა ვასწავლიდეთ, რასაც ამბობდნენ ძველი მწე-
რლები, არამედ იმას, რაც თვითონ დასჭირდება მას შე-
მდეგში; საჭიროა სიბრძნე და არა ცოდნა! „შეიძლება
სხვის ჭკუით გაგონივრება და განვითარება, მაგრამ და-
ბრძენება კი მართლა საკუთარის სიბრძნით შეიძლებაო“
— ამბობდა მონტენი.

ამ ნაირად მონტენი ძალიან ნაკლებ თანაუგრძნობს
აღორძინების ეპოქის შეხედულობათ; იგი ჰკიცხავს თა-
ვის აღზრდას და აღიარებს, რომ ჩვენ მხოლოდ მაშინა
ვართ ნამდვილად განვითარებულნი და ნასწავლნი, რო-
ცა საფუძვლიანად ვიცნობთ აწ-მყოსა და არა მარტო წა-
რსულსა და მომავალსა; ჩვენი აღმზრდელები ძალიან
დიდ მნიშვნელობას აძლევენ მეხსიერების ვარჯიშობას და
მის დატვირთვის და ნამდვილად სასარგებლოს კი უყუ-
რადლებით სტოვებდნენ; როგორც ფრინველი, როცა
თავის ბლარტებისთვის ჰკრეფავს საჭმელს, თვითონ არა
შინჯავს ხოლმე გემოთ, ისე ჩვენი პედანტი მასწავლებ-
ლები იღებენ ზავიანთ ცოდნას ძველი მწერლების ნაწე-
რებიდან მხოლოდ იმიტომ, რომ გადასცენ იგი თავიანთ
მოწაფეებს“.

მონტენის შეხედულობანი. რა უნდა ვსთქვათ

ჩვენ, ახალის დროის მასწავლებლებმა ამის წინააღმდეგ? თუ გულ-ანდილად მოვიქცევით, მის „გამოცდების“ წაკითხვა-გაცნობის შემდეგ, უნდა გულწრფელად ვაღიაროთ, რომ ბევრში მართალი იყო იგი, რომ ბევრი მისგან აღიარებული და ნაჩვენები შეცდომილება და შეუსაბამობა დღემდე დარჩენილია ჩვენს სკოლებში.

არ შეგვიძლიან დავეთანხმოთ მხოლოდ მის ერთს შეხედულებას. მონტენი, როგორც შემდეგში მისი მიმდევარნიც ლოკი და რუსსო, თვითეულს ემაწვილს უნიშნავს საკუთარს მასწავლებელს, რომელიც მხოლოდ მაზედ ზრუნავს. სასურველია თუ არა ამნაირი აღზრდის მეთოდი? არა გვგონია შემცდარი ვიყვეთ, თუ გადაწყვეტით ვიტყვი, რომ უმეტეს შემთხვევაში ამ ნაირი მეთოდი უვარგისი და გამოუსადეგარია. ემაწვილებს შეჭფერის და სასარგებლოცაა თავის ტოლ-ამხანაგებთან ერთად ზრდა.

აღორძინების ეპოქის მსწავლელური ჩსე დიდათ აფასებდნენ ლათინურ და ბერძნულ ენებს და აგრეთვე ბერძენთა და ლათინთა მწერლებს, რომ დაჟინებით თხოულობდნენ დიდის ცოდნის (ყვეინსტ) შეძინას, რადგან მასში ხედავდნენ მთელის აღზრდის მიზანს და დანიშნულებას. როდესაც თვით ცოდნას მოაკლდა წინანდელი პატივისცემა, შემცირდა მის შესაძენი შრომა-მეცადინეობაც. რომოც და ათი და სამოცო წლების წინედ ჩვენს სკოლებში უყურებდნენ ძველი ენების შესწავლას უფრო როგორც სამეცადინო საქმეს და აი ჩვენ ვხედავთ, რომ უმეტესმა ნაწილმა მაშინდელმა ახალგაზრდობისამ კლასიკური განათლება ვერ მიიღო. მასწავლებლებმა უკუ-აღდენ ზღარძინების იდეალით გატაცება და ბევრში თანახმანი გახდნენ მონტენის შეხედულობისა; მხოლოდ, ვგონებ, არ დაეთანხმნენ მას უმთავრესში: მონტენი თხოულობდა, რომ ცალზრდაში პირველი შრომა-მეცადინეობა

გამოხატულიყო სათნოების და გონების განვითარებაში. მონტენის სისტემა წინააღმდეგია წიგნებისა ც. „ჩვენს სი-
ცოცხლეში — ამბობს იგი, შეიძლება ბევრი რამ უწიგნო-
თაც შევიძინოთო, მხოლოდ საჭიროა უფრო მეტი ყუ-
რადღება მივაქციოთ ყველა იმას, რაც ჩვენს გარშემო
ხდება“. იგი სკოლის გარედ სწავლას უფრო მეტს უპი-
რატესობას აძლევდა. „ლათინური და ბერძნული ენების
ცოდნა კი არაა საჭიროვო, — ამბობდნენ მონტენის გაუ-
ლენით XIX საუკუნის პირველი ნახევრის მასწავლებლე-
ბი, საქმე სკოლის მიმართულება და მოწაფეთა დისცი-
პლინაა“. უკანასკნელს დროში ხელ-მეორედ შეიცვა-
ლნენ შეხედულობანი. სკოლაში სამუშაოს სავარჯიშო
მნიშვნელობა აღარა აქვს, დღეს იგი განსაკუთრებული
ძალ-დატანებით სწარმოებს.

რამ გამოიწვია ასეთი ცვლილება? უფრო ახალგაზრდობას მაგდენ ძალას აღარ ატანენ კლასი-
სიკურ განათლების მისაღებად, რადგან დარწმუნდნენ,
რომ ძველი ენების ზეცოდინარათაც კარგათ შეიძლება
ცხოვრება.

მაგრამ ეხლანდელ დროში გამოიწვია საერთო თა-
ყვანისცემა და პატივი ახალმა ცოდნამ. შეცნირება ისე
ბევრს დაგვირდა, რომ ბევრმა, ახალ მოძღვრების მი-
მდევარმა, გერბერტ-სპენსერთან ერთად, წარმოვიდგინა,
რომ უცხის ბედნიერება დამოკიდებულია ცოდნათა რი-
ცხვზე, რომელთა შეძენაც მოასწრო ვან ყმაწვილობაში.
ეს პირველი მიზეზია.

მეორე და უმთავრესი მიზეზი გახლავთ (საჯაროდ)
ვრცელი განვითარება ეგზამენაციური სისტემისა. როდეს-
საც გამოცდისათვის (ეგზამენისათვის) ვემზადებით ხალხმე,
ჩვენ მაშინ უმეტესად ვავარჯიშებთ და განვითარებთ და-
ნარჩენ ნიქთა საზარალოთ მარტოოდნ მებსიერებას. აქ
ცოდნა და მებსიერების განვითარება შეადგენენ აზრდის

უმთავრესს მიზანს, ყოველი დანარჩენი კი თითქმის მიტოვებულია. თუმცა აღზრდას სახეში აქვს განვითარება ყმაწვილების სათნოებისა, გონებისა, კარგი ზრდილობისა და ცოდნისა, მაგრამ რადგან ეგზამენებს შეუძლიანთ მხოლოდ ამ უკანასკნელის დაფასება, ამიტომ გასაკვირველი ისაა, რომ მასწავლებლის მთელი ყურადღება მხოლოდ ამაზედაა მიქცეული; მათი ბედი ხომ იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორ დაიჭერენ მათი მოწაფენი ეგზამენს; ჩვენ არც კი გვაქვს უფლება მოვთხოვოთ მათ, რომ უმთავრესი ყურადღება მიაქციონ აღზრდის სხვა უფრო უსაქიროებს მხარეებს.

დიდი ცვლილება ჩამოვარდა სკოლებში; ყმაწვილების შრომა-ჯაფა აღემატება მათს ძალ-ღონეს და თვით მასწავლებლებიც ყმაწვილების სწავლა-აღზრდაში წარმატებას სკოლიდგან გამოტანილ ცოდნათა რაოდენობით სჯიან. დროა ბოლო მოეღოს ამ ნაირ შეხედულობას, დროა გამოჩნდეს მეორე მონტენი და წინააღმდეგს ამ ნაირ რეჟიმსა და დაამტკიცოს, რომ კაცის სულიერი ცხოვრება იმ ცოდნის რაოდენობით არ გაიზომება, რომელთაც ის დაინახოვრებს, რომ ეს ცხოვრება ჭკუა-გონების განვითარების გარდა სხვაულობს. კიდევ მისგან ძლიერის სულის, ხასიათის და სიყვარულის განვითარებას და ყოველნაირი მშვენიერების, კეთილშობილობის და პატიოსნების შეგნებას. ეკლესიასტეში ნათქვამია: „სიბრძნე დედაა ცოდნისა, სიყვარულისა და წმინდა სასოებისა“. ჩვენს ეგზამენთა დროში არ შეიძლება შიში არ გვექონდეს, რომ ცოდნა, მსგავსათ ბიბლიური კანონისა, სასიკვდილოდ აღიღებს ხელს თავის ძმების — სიყვარულის და წმ. სათნოების წინააღმდეგ. ეს უფროა, ვიდრე ეს ჩვენს დროის საერთო შიში უფრო თავს ჩენს უფლობს მასწავლა-აღზრდის საქმეში. დღეს ახალ-გაზრდაზედ სჯიან იმის მიხედვით, თუ როგორ დაიჭირონ ეგზამენები,

ან დაამთავრა თუ არა ოქსფორდის თუ კემბრიჯის უნივერსიტეტში სწავლა. განა თვით ესაა უმთავრესი და არსებითი აღზრდაში? არ დაილუპება განა აღზრდა, თუ ჩვენი ყოველი ყურადღება იქნება მიქცეული მის უმნიშვნელო მხარეების მიზნისაკენ? *)

აქ ტიტუნა შეიღო.

*) ლორდ არმსტრანგის თხზულებაში: „The cry jow Iscless knowedy“ - ში, 1882 წ. ჩვენა ვბრუნდებით ბევრ იმნაირ აზრებს, რომელნიც სამასის წლის წინედ წარმოსთქვა მონტენმა. განათლების მატრფიადეთ თავიანთ აზრის დასამტკიცებლად ძაღიან ხშირად მიჭყავთ ხოლმე ძველი თქმულება: „ცოდნა ძაღაა“ და თითქმის ამაზეა აშენებული მათის დასის დეფიზი. მაგრამ ეს შეცდომაა: ცოდნა ძაღა კრიაა, ანამედ ძაღის მოსაზრებელი საშუალებაა; ექიმის ზელოვნება რომელიმე ნაწილის მოშორებაში დამოკიდებულია იმდენად მის ცოდნაზედ არა, რამდენათაც მისგან დანის რსტურად და მარჯვედ ხმარებაზე. ჩვენს სკოლებში ბევრ იმიტთანა უმნიშვნელო ცოდნას იძენენ, რომ ძაღის მოსაზრებელ საშუალებათაც არ ვარგანან. ძაღის ნამდვილი დასაბამი მდგომარეობს ჩვენი გონების თვით არსებით მოქმედებაში, რომელიც ჩენულობს თავს ცხოვრების წვრიმალებაში და აკრთვე მის უმთავრესს შემთხვევებში. ცხოვრებაში კაცის გამარჯვება უმეტესად დამოკიდებულია სასარგებლო და სახეირო მოქმედების ნიჭზე, ვინემ ცოდნაზედ; ამიტომ ახალგაზრდობის აღზრდაში უურადღება ამ ნიჭის განვითარებაზედ უნდა იუოს მიქცეული. ბუნებისაგან მდიდრად დაჯილდოვებული და თავის ნიჭიერების გონივრულად და სასარგებლოდ მომხმარე ვადი უფრო დიდს პატივისცემაშია ჩვენს დროში, ვინემ მსწავლელი და მეცნიერი.

მტერს, აცილებს მანვე გარემოვლენებს და სხ. და სხ. სელია, რომ ბრძაყს, აზრობს, გრძნობს, მგონებლობს, ცნობს, მოქმედობს, სწუხს, ხალისობს... ერთი სიტყვით, სულია, რომ ქმნის ისტორიას, ჰბადებს ხელოვნებას, არსებს პოეზიას, ლიტერატურას და მეცნიერებას, ჰსურს შეიგნოს ყველაფერი, ებრძვის ბუნებას, მეცადინეობს, თუ ვერ შესცვლის მის კანონებს, დაიმონოს მანც მისი ძალები, ცდილობს გახდეს უკვდავი და დასტკბეს უუზუნაესი მარადის ნეტარებით. კიდევ... ეს, ვინ ასწერს ნეტა სულის ყოველგვარ მანქანებას, მის საოცარ თვისებებს და მის უუწმინდაეს მოძრაობას!..

მაგრამ სულში იმყოფება ერთი რამ, ურომლიხოდ ადამიანი ვერც რამეს იგრძნობს, ვერც რაქმს შეიგნებს და ვერც რამეს მოიქმედებს... ეს საკვირველი რამ არის **გულის-ყური**.

მაგალითათ, გადრშალა თქვენ წინ დიდებული სურათი: აი, შეეხო სინაზი, ჩამავალი მზის ელვარე სხივები ზღვის მცელქარე ზილფებს, ააკრფო, ააფრეოლა ისინი და შეამკო ათასი ფერადებით. ატოკდა, აღიძრა მიძინებული სტიქიო, ვით ეშხ-მორეული, ვნება აღსავსე დიაცის გული; ფართქალებს იგი, ფითქო ჰსურს დასტკბეს მსოფლიო ნეტარებით. მის ტიტველა მკერდის წყნარ ძგერას ეფინება ნელიად სხივთა უუწმინდაესი აფერადებული თქორი, ეთერის მორთოლვარე ხიმსალნი, ციალენბენ, ჰკოცნიან, ელოლავეებიან მას და შორდებიან წყნარ-წყნარა... თქვენ შესტრფით ამ სანახაობას, თქვენე გულის-ყური მოიცვა ამან მთლად, ამღერდენ ესტეტურდ გრძნობანი, დაგიტკბეს სული და მთელი არსება; თქვენ მთლად მზერად გადაიქცეთ, არ გესმიდ არაფერი, მიგიწნაბავთ სულთქვა, არ იძვრით ოდნავაც, ამგვარსავე შთაბეჭდილებას ახდენს და ამრიგად იბყრობს უნებლიედ გულის-ყურს მეტად კარგი სიმღერა ან მუსიკა, რომლის

ტკბილი ხმები შედიან სულში, იცავენ ერთიანად მის გულის-ყურს, შედიან თითქო სხეულში და ახალისებენ სისხლის ყოველ სორსაზლსაც კი.

არამც თუ ესენა, თითქმის ყოველი მოვლენა იზიდავს ადამიანის სულს და იპყრობს ცოტად თუ ბევრად მის გულის-ყურს. აი, დარეკეს ზარა, ჩვენს გულის-ყურში გაჩეღვა მან და აღიბეჭდა სულში. აგერ გაიფართხალა და გაფრინდა ჩიტი, — ამ მოვლენამაც გაანათა გულის-ყურში და დააჩნია სულს მესხიერების კვალი. ვჭამთ საჭმელს, ვცნოსავთ ყვავილებს, ვეხებიით რამეს, გავიჭვრით რომელიმე ასო, ყველა ამით აღძრულმა ნერვებმა უნდა მიატანოს გულის-ყურამდე, რომ ვცნოთ და აღიჩნოს სულში მათი გემო, სუნი, ტკივილი და სხვა რამ თვისებანი. რამდენადაც უფრო საინტერესოა რომელიმე მოვლენა, რამდენადაც უფრო ძლიერად აღძრა მან ნერვები, იმდენად უფრო ხანგრძლივ იპყრობს იგი ჩვენს გულის-ყურს და ამჩნევს სულში წაუშლელ კვალს.

ახლა ვიკითხოთ: ნეტა რა არის ეს სულის საოცარი მანქანა, ეს გულის-ყური, ურომლისოდ ვერ ვიგრძნობდით ვერაფერს, ვერ ვცნობდით და ვერ დავიმახსოვრებდით გარე მოვლენებს, ვერ განვვითარდებოდით, ვერ შევიგნებდით ჩვენსავე თავს და არ ვიქნებოდით არამც თუ ადამიანი, თვით პირუტყვიც კი, რადგან ბოჩებიდან, სხვა პაწია მწერებბდან დაწყებული, ყოველ ცხოველის სულში იმყოფება გულის-ყური.

ჩვენდა სამწუხაროდ ფსიხოლოგია, რომლის საგანსაც შეადგენს გულის-ყური, არ არის ჯერ კიდევ იმდენად მტკიცე და უტყუარი, როგორიცაა, მაგ., მათემატიკური, ექსპერიმენტალური და ბიოლოგიური მეცნიერებანი, რომ დაბეჯითებით შეეძლოს თავისი ყოველი წვლილის შინაარსის გამოკვლევა და შეცუობა. ფსიხოლოგიას არ ძალუძს სცნოს ჯერ-ხანად სულის არსება, მისი ში-

ნაგანი თვისება, მისი სუბსტრატი, მისი რთული, მრავალ-
 გვაროვანი ელემენტების გენეზისი, სისტემატიური განვი-
 თარება და ასე გასინჯეთ ამ ელემენტების ურთიერთობებს
 და ზეგავლენასაც კი არ უწყის სავსებით. ფსიხოლოგია
 არ გამოსულა ჯერ სრულიად მეტაფიზიკის მეტემპირი-
 ულ სფეროდან, იგი არ დამყარებულა სავსებით პოზი-
 ტიურ ნიადაგზე და იმყოფება ერთმანეთის მოწინააღმდე-
 გე და უარყოფელ შიპრატეზების ქსელში ვახლართულ-
 როგორც საზოგადო კანონია, ყოველ ახალ მეცნიერებს
 განვითარებაში, ისე ფსიხოლოგიაშიაც ქიშპობენ და იბ-
 რძვიან დღემდე ორი მოწინააღმდეგე დასი; ორი სხვა და
 სხვა პოლიუსის წარმომადგენელი. ერთი მათგანი დამყარე-
 ბულია **მეტაფიზიკურ ნიადაგზე**; ამ დასის წარმომადგენ-
 ლებია **დუალისტები** ანუ სპირიტუალისტები, რომლებიც
 სრულიად ამორებენ სულს ხორცსა და სუ მატერიასა და
 სახვენ მასში სულ სხვა კანონებს და სრულიად განსაკუ-
 თრებულს ცხოვრებას. მეორე დასი კი უფრო ახალია
 იგი წარმოიშვა ფიზიოლოგიიდან; ეწოდებათ **მატერი-
 აღისტები** და ცდილობენ გადმოძინან ფსიხოლოგია ბიო-
 ლოგიურ საფუძვლებზე, შეიტანონ მასში მატერიალის-
 ტური წესები, დააკავშირონ სული ხორცს, ჰპოონ მა-
 თში ერთობა, საერთო წარმოშობა და მით ახსნან სუ-
 ლისა და მის ელემენტების შინაარსი, ვითარება, სინტეზი
 და დამოკიდებულება პირველთა მეთოდია მხოლოდ თა-
 გათ-დაკვირვება მეორესი კი საზოგადოთ დაკვირვება
გამოკვლევა და ცდა (l'expierime).

ორივე დასი უარყოფს ერთმანეთის მეთოდს, აზ-
 რებს და მიაჩნიათ შეუცვლელ ჰეშმარიტებად მხოლოდ
 თავიანთი. რამდენად მართალნი არიან, ან სტყუიან პირ-
 ველო და მეორე დასი, რამდენად მისაღებია მათი აზრები,
 ამის განხილვას და კრიტიკას სამწუხაროდ აქ ვერ შე-
 ვუდგებით, რადგან არ შედის იგი ჩვენს გეგმაში და

ძლიერ შორსაც წავიყვანს ვიტყვით! მხოლოდ, რომ
 ორივე დასის მოძღვრებაში იპოვება. მრავალ სიმართ-
 ლესთან მრავალი შეცდომანი და ერთმხრივობა, რამდენ-
 ნაღ რთულია რომელიმე საგანი ან მოვლენა, რამდენად
 მას აქვს ბევრი მხარეები, იმდენად მის შესწავლას ეჭივ-
 რება სხვა და სხვა მეთოდები, ყოველმხრივი შეტყობა,
 გამოკვლევა და აწონ-დაწონა, რაც უნდა მტკიცე და
 ძლიერი იყვეს ერთი რომელიმე მეთოდი, მას შეუძლია
 რაიმე მარტივ-მოვლენის ახსნა. მაგრამ იგი ვერა გზით
 ვერ შესძლებს ამისთანა მეთოდ რთულ რამის შეტყობას,
 როგორც ცაფადადამიანის სული და რამდენად მართალია
 ეს ჩვენი აზრი, ამას ნათლად გვიმტკიცებს თვითფსიხო-
 ლოგია, მის დასთან ქიშკობა, ცალმხროვანი გატაცება,
 ერთმანეთის მეთოდის უარყოფა და ამიტომ ამ მეცნიერ-
 რების შედარებით ნელი ზრდა, მანამდე არ ახდება კა-
 ცის სულს საიდუმლოებებს თარდა, მანამდე არ შეგვიძლია
 ვცნოთ მისი შინაარსი, მისი ვითარება, მის ელემენტთა
 წარმოშობა და სინტეზი, სანამ ეს ორი დასი არ შეთან-
 ნხმდებიან, სანამ ორისავე მეთოდი არ იქნება მიღებული,
 სანამ არ განწყობა მათში ჰარმონია. დუადისტების სუ-
 ბიექტიურად შეხედულება და დედუქციას უსათუოდ უნდა
 შეუერთდეს მატერიალისტების ანუ უკეთესად უცნაურად
 სტების ობიექტიურ მხედველობას და ინდუქციას და მხო-
 ლოდ მაშინ შეიძლება ჭკუმაართა ბრავერესის ფსიხო-
 ლოგიაში და შეურყეველ მეცნიერებად შექმნას, დღეს თუმცა
 ორივე დასი ერთგვარი რიხით აღიარებს თავის დოქტრი-
 ნებს და თეორიებს, თუმცა ორივე დასს ეკუთვნის მრავ-
 ვალი გამოჩენილი და დიდებული მეცნიერ-ფილოსოფო-
 სნი, მაგრამ ერთავს მოძღვრებას ეტყობა მკრთალი ერო-
 ფერი, ცალმხრივი ტენდენციის ყველა ესეი გვახსნის
 ჩვენ, რომ ფსიხოლოგია ჯერ დუდილშია, რომ იგი არ
 არის ჯერ გაწყობილი მტკიცე მეცნიერებად და სამწუ-

ხაროდ ვერ ხსნის ვერ იმ ტრიად საგულისხმო, მწვავს, დიდებულს კითხვებს, რომლისათვისაც თავს იმტვრევენ ამდენ საუკუნეთა განმავლობაში მთელნი კაცობრიობის საწყებესო წარმომადგენელნი...

II.

გაკრამ რაებს გავყევი? დავუბრუნდეთ ჩვენს საგანს. ყველა ესენი მისთვის მოვიყვანე, ბატონებო, რომ მსურდა გამეხსენებია თქვენთვის, თუ რამდენად ძნელია და შეუძლებელია დღეს სულის ვითარების გაგება, მის ელემენტთა გენეზისის და შინაარსის გამოკვლევა და შესწავლა, და ვინაოდგან გულის-ყური შეადგენს ერთს უუძთავრეს სულის თვისებას ანუ ელემენტს, ამიტომ ნუ გამიჩხუბებთ, თუ გულის-ყურის შინაარსის და დაარსების შესახებ წავებოძიკებთ და ვერ წარმოვთქვამთ დაქვემდებარებულს აზრს; სამაგიეროდ ჩვენ ვიქნებით საკმაოდ მართალი და ფიზიკელი იქ, სადაც შევეხებით გულის-ყურის ვითარებას, მნიშვნელობას და სულის ელემენტებზე ზეგავლენას და ურთიერთობას. ამ მოვიყვანთ გულის-ყურის შესახებ მოხსენებულ ფსიხოლოგიურ დასის წარმომადგენელთა აზრებს და ეგრეთვე ჩვენს შეხედულებას, რადგან საფსებიოთ ვერ ვეთანხმებით იმათ.

აი რას ამბობს მატერიალისტების წარმომადგენელი პროფესორი რიბო: „გულის-ყურის ანუ გულის მონადეიზმ ანუ ექსტაზოგენეზის, რომელსაც ახლავს თვით ინდივიდუუმის (კაცის, ან ცხოველის) უნებლიეთა ან ხელგანუძრავი შეთვისება“. ამ ფორმულას ესევე პროფესორი ასხვავებებს ამ რიგად: — „გულის-ყური არის ქუთის განყენებული ანუ ატმატებიოთი მდგომარეობა, რომ-

მელსაც თან ახლავს ინდივიდუუმის უნებლიეთი ანუ ხელოვნური შეთვისება“. იმავე თხზულებაში სულ ბოლოს პატივცემული რიბო უფრო გაგებულად და სავსებით საზღვრავს გულის-ყურს; აი მისი სიტყვები:—ჩვენ ვცდილობდით დაგვემტკიცა, რომ ყოველგვარ ფორმებად გულის-ყურის უუსაქიროეს და უუახლოეს წარმომშობელ პირობად უნდა ჩაითვალოს ინტერესი, ე. ი. ბუნებრივი ანუ ხელოვნური აფექტიური (აღძრული) მდგომარეობა და რომ გულის-ყურის მეხანიზმი არის მოძრავი. გულის-ყური არ არის სულის ნიჭი ანუ რაიმე სპეციალური ძალა, არამედ ჭკუის მდგომარეობა, არჩეული რთულ მიზეზთა გამო, რომლებიც საზღვრავენ მცირედროვანს ან ხანგრძლივს (ინდივიდუუმის) შეთვისებას. და ბოლოს ამბობს კიდევ:—გულის-ყური ჰკიდია აფექტიურ მდგომარეობებზე. აფექტიური მდგომარეობანი ექვემდებარებიან მისწრაფებათ, ამათი ძირი კი არის შეგნებული თუ შეუგნებელი მოქმედებანი. ესულ ერთიანად კი ვიტყვით რომ გულის-ყური არ ჰკავს ნამდვილსულიერ მოქმედებას, რომ იგი შეკავშირებულია განსაზღვრულ ფიზიკურ პირობებთან, დამოკიდებულია იმათაგან და მოქმედობს მათი საშუალებითა *).

ახლა განვიხილოთ მეორე დასის შეხედულობა ამ საგანზე; ამ დასის აზრს კარგათ ასურათებს პედაგოგი უშინსკი; აი რას ამბობს იგი თავის ანტროპოლოგიაში:—გულის-ყური არის მარტო ცნობიერების კი არა, მთელი სულის ნიჭი, ანუ თვისება—დაემყაროს ალაგობრივ ერთს ან მეორე სამოქმედო სფერაში, ე. ი. ან ცნობიერების (კვუა-გონების) სფერაში, ან ნებას სფერაში, ან

*) იხ. „Психологія вниманія“. III. Рибб.
1892 г. стр. 6, 64, 94—99.

შინაგაძნობათა წყვერაშია. მეორე ალაგას განაგრძობს: — „გულის-ყური უსათუოდ საჭიროა შისთვის, რომ შთაბეჭდილებანი გარდიქნენ (სულში) ბრძვად (ощущение). გულის-ყური ერთად-ერთი კარია, საიდანაც იწვევენ სულში ბრძვას გარე მრავლენათა შთაბეჭდილებანი, ანუ უკეთ იგია ნერვთა ორგანიზმის განსხვავებული მდგომარეობა“ მესამე ალაგას ეს პედაგოგი აღიარებს: — სულის მოქმედების ერთს ალაგს დამყარებულ-დამწაფებელს მიზეზნი ბევრგვარია; ზოგი მათგანი ეკუთვნის თვით სულს და წარმოიშობიან მისგანვე, ამგვარია ნებითი გულის-ყურის დამბადე წყარონი; ზოგი მიზეზნი იმალვიან გარემოვლენათა გავლენაებში სულზედ ნერვების შექმნობით: ესენი არიან პასსივურ (ანუ უნებლიეთ) გულის-ყურის მიზეზნი. ეს მიზეზები თავის მხრივ გაიყოფიან შინა და გარე მიზეზებად. გარე მიზეზები, რომლებიც აშყარებენ ერთ ალაგს ჩვენს გულის-ყურს, იმყოფებიან თვით შთაბეჭდილებათა ძალაში; მაგ. ჩვენ ვერ ვამჩნევთ ოდნავ შეხებას, მაგრამ კარგად ვტყობილობთ ღონიერ მუჯღლუგუნს. გულის ყურის შინა მიზეზებს კი ეკუთვნის ჩვენს ბრძვათა კვალებსა და მათ ასოციაციებს შორის განწყობილი კავშირი. მაგ. ჩვენდა უნებურად ყურადღებით ვექცევით ყველა მას, რაიცა სძრავს ჩვენს გრძნობებს: გულის მოხვლას, შიშს, სიყვარულს, თავმოყვარეობას და სხ. (*).

რა სჩანს ამ ორთავე დასის აზრებიდან? როგორ ეთანხმებიან ისინი ერთმანეთს? პირველს გულის-ყური მიაჩნია მხოლოდ ჭკუის განსაკუთრებულ მდგომარეობად, მეორეს კი — მთელ სულის ნიჭად ან თვისებად, რომე-

*) იხ. К. Ушинскій. „Человѣкъ, какъ предметъ воспитанія“, т. I, 1885, стр. 204, 210 и 211.

ლიც მოქმედობს სულის ყოველ სფეროში. პირველად ხერ-
დავს გულის ყურში მოძრავ მეხანჯმს და მით ამყარებს
მეტერიალისტურ ნიადაგზე, შეორე არ იკვლევს ასე
ღრმად გულის-ყურის შინაარსს, იგი ჰფლავს მას სულში,
უწოდებს კარებს, საიდანაც შედიან სულში გარე შთა-
ბეჭდილებანი, ანუ ნერვის შეცვლილი მდგომარეობა, იქ-
ცევიან იქ ბრძვად და აჩნევენ მეხსიერების კვლებს. ო-
რივე კი თანხმდება იმ აზრზე, რომ გულის-ყურს იწ-
ვევს ინტერესი, ანუ უკეთ გრძნობათა აფექტური მდგო-
მარეობა.

მაგრამ ჩვენ ვერ დავჯერდებით ამ ერთფეროვანს და
ბუნდოვანს ახსნას; საჭიროა ეს კვთხვა განვიხილოთ და
გავარკვიოთ უფრო ნათლად; ამ გამოკვლევაში ჩვენ ხელს
შეგვიწყობს ბუნება-ისტორიული მეთოდი. რო დაგმყარ-
დეთ ევოლიუციონიზმზე, იძულებული ვიქნებით ვცნოთ
ადამიანი ზოოლოგიურ იერარხიის უუმაღლეს წარმოქმ-
დგენლად. მაშ ვინაიდგან კაცი წარმოშობილია ცხოველ-
თაგან ზორციით, როგორც ამტკიცებს დარვინი, უნდა იყ-
ვეს სულითაც მათი ნათესავი. და მართლაც ამის სიმარ-
თლესში გვარწმუნებენ დიდებულ ნატურალისტთა გამო-
კვლევანი. რას ვამჩნევთ პირველ საფეხურზე მყოფ ცხო-
ველში, მაგ. მარტივ უჯრედში? მასში არსებობს ელექ-
ტროს მსგავსი რაღაც ცხოვრებითი ძალა, რომელიც მა-
რთავს იმ უჯრედის ორგანიზმში უბრალო ფუნქციას აფ-
რთებს და ჰშლის ორგანიულ ელემენტებს; ფაფისა რით-
მულ ფეფლექსებით ეს ოდნავ შეგნებული ცხოვრებითი
ძალა ცდილობს იშოვოს და გარდაქმნას რაიმე საზრდო,
რამით შეივსოს ნაკლი წართმეული—სითბოთი, მიძრავ
ობით ან სხვა რითიმე და ამ გვარად ცდილობს არ შე-
იმუსროს იმ უჯრედის ერთობა; ეგრეთვე ცდილობს გაა-
მრავლოს ამგვარივე უჯრედნი, დაქვედნ სჩანს, რომ ამ ძა-
ლას ჰსურს გვანგრძოს იმ ფაფისი უჯრედის ყოველ

რადგან ლუმიხოდ ვერ იცოცხლებს თითონაც, მსურს მო-
უტანოს ძარგებლობა ანუ სიამოვნება, მაგ., მსჯობადოს
შოენითადაც კლილომს განშორდეს უსიამოვნო და მძინე
რაძესა რადგან გრძნობს, ანუ უკეთ, ბრძავს ყველა ამა-
ებს. რა არის ეს ცხოვრებითი ძალა? საიდან წარმოი-
შვა იგი როგორ ჩაიხაზა უჯრედში? რადამოკიდებულენა
აქვს ქიმიურსა და ორგანიულ ელემენტებთან? რამანქანებით
აერთებს ან ჰშლის ამათ? ყველა ესენი ფრიად ჯაგულის-
ხმო კითხვებია, მაგრამ ამათი განხილვა აქ ბევრს დროს
წაგვართმევს და ამიტომ შორს წაგვიყვანს. ამ შემთხვევა-
ში ჩვენთვის საჭიროა ვიცოდეთ, რომ იმ ცხოვრების ძა-
ლას ჰქონია ხეობასურვილი, ბრძანა და ინსტინქტიც
კი. ამ ცხოვრებითს ძალაზე მისთვის ჩამოვაგდეთ ლაპარაკი,
რომ მისგანაა წარმოშობილი სული. დროთა ვი-
თარების გამო, შრავალ კეთილ პირობათა ჰგვაველონით
და რთულ ორგანიზმის შექმნის მიზეზით, ეს ძალა თან
და თან განვითარდა, გაიყო თითქო ორად, განვითარე-
ბული ნაწილი დაბინავდა თავის ტვინში და იქცა სუ-
ლად, დანარჩენი კი დარჩა ნერვის სისტემაში. ეს სული
იწვედა წინასკენ და შეურყვევლად შედიოდა განვითარე-
ბაში, ამიტომ ასი-ათას და მილიონ წლების განმავა-
ლობაში მან შექმნა-შესცვალა ცხოველთა ურიცხვი ჯი-
შნი, გადადიოდა განსანვითარებლად სხვა და სხვა ცხოვ-
ველთა სხეულებში; ეს მარტივი სული თან და თან ხდე-
ბოდა რთული, ვითარდებოდა ყოველი მისი მხარე, უფარ-
თოვდებოდა ცნობიერება, ბრძვა-გრძნობანი, ქვე-გონე-
ბა, მეხსიერება, ინსტინქტები, ნება-სურვილი და სხ. და
ამ რიგად შეგნებულმა მოატანა ადამიანამდე, შექმნა ეს
ორგანიულად თითქმის დამთავრებული ცხოველი, რათა
იწყოს მასში სხვა ახალი ცხოვრება, განსხვავებული მო-
ქმედება და სიამოვნება. ამიტომ თამამად შეგვიძლია
ესთქვათ, რომ რაც მთავარი მისწრაფება იყო იმ უჯრედ

დის ცხოვრებითი ძალის, ე. ი. სიცოცხლის გაგრძელება, სიამოვნების მოპოვება და მაკნე მოვლენათაგან განშორება, ეგვე უნდა იყვეს ადამიანის სულის უმთავრესი მიზანი და მართლაც ამასვე ვხედავთ მასში. როგორც იმ ძალის შუაგულს შეადგენდა ნება, ეგრეთვე კაცის სულის ცენტრალურ ელემენტს შეადგენს ცნობიერება. მაგრამ რაღაა ეს გულის-ყური? ვამჩნევთ თუ არა მას იმ ცხოვრებითს ნებაში? თუ კი დარწმუნებით ვიციტ, რომ ცხოველისა და ადამიანის სულში არავითარი მოქმედება, არავითარი აზროვნება, ბრძვა და გაგება არ შეიძლება უგულისყუროდ, ამიტომ იძულებული ვართ ვადვიაროთ გულის-ყური იმ ცხოვრებითის ძალის თვისებად და ელემენტად, ვინაიდან იმ ძალის და ეგრეთვე სულის შინაარსი არის ოდნავ ცნობიერი და ცნობიერი ნება, უსათუოდ გულის-ყური უნდა იყვეს იმ ნების გულა და ის საოცარი მანქანა, რაშიაც ნება ან სული სცნობს თავის თავს, ბრძავს და გრძნობს ყველაფერს, იგებს გარე მოვლენებს და ამოქმედებს ყოველ ორგანოს და მთელს სხეულს. უსათუოდ სულში უნდა იყვეს ის ნასკვია, სადაც ფრთებიან სულის ყოველი ნაწილები, უსათუოდ სულში უნდა იყვეს ის ფოკუსი ანუ გულა, რის ირგვლივ შექუჩულა და მოქმედებენ სულის ელემენტები, სადაც ხდება მათი ურთიერთშორის ზედმოქმედება, სინტეზი და კვლავ-მოღება და ეს ნასკვი, გულა თუ ფოკუსი არის გულას-ყური. ერთი სიტყვით, გულის-ყურია ცენტრის ის საოცარილაბორატორია, სადაც ხდება სულის უუსაკვირველესი და უუსაიდუმლოესი მუშაობა და მოქმედება; სული აქ ღებულობს და არჩევს დებეშებს გარემოვლენათა და თავის სხეულის კარგად თუ ცუდად ყოფის შესახებ, აქედან ესაუბრება; აძლევს ბრძანებას და ამოქმედებს ყოველს ორგანოს; გულის-ყური არის თვით სულის თვალა, ყური და გულა, რითაც სულა მზუნს,

ასმენს, აჯნებს და გრძნობს ეგელაფებს, მოქმედობს და ეათარდებს.

ხლა ვიკითხოთ: მოქმედობს თუ არა თაჭის თავად ეს საოცარ მანქანა, ეს გულის-ყური, თუ სხვა ამუშავებს მას? არა, ის ბჭვის თავად არაფერ მასალას არ თხოვილობს და არ შუშაობს, მაგრამ არ დაგზარდებათ, უსათუოდ იმუშავებს და გამოიჩენს თავის საოცარ ხელოვნებას თუ მიუტანეთ საკმაო მასალა და მრეცით შესაფერი ძალა, ანუ ენერგია. ვის მოაქვს მისთვის მასალა? მასალას უზიდავს მას გარე გრძნობანი, ანუ უკეთ ნჭრეები, როცა აღიძვრიან გარეპოვლენათა გამო; მასალას აძლქვენ ვგრეთვე ნება-სურვილი, ცნობიერება და ჭკუა-გონება, მებსიერება, ემოციები, აფექტები და სხ. ძალას ანუ ენერგიას კი აძლევს ის ლამაზი აღისფერი სიტხე, რომელიც ისე გაძალებით დაცელქობს, დანავარდობს ძარღვებში, დაცქროალებს დაუწყნარებლივ მთელს სხეულში, ნახულოას ყოველს უჯრეტს, რომლებიც მთელ სხეულში რამდენიმე ათასი მილიარდია, ასაზრდოვებს ყოველს მათგანს, აძლევს სიცოცხლის ძალას, სწმენდს, ასუფთავებს, ათბობს, ჭკურნავს, აცილებს სიმყრალეს, რომელიც მიაქვს ჯერ ჭაჭებში, მერე ფილტვებში, სადაც ჰაერის მაცხარის რეაქციით უშვებს მას გარეთ, თითონ კი გაწმენდილ-განსპეტაკებული, აღისფრად შეფერადებული ჩამოიბრუნს გულში, გადადის დამარში, საიდანაც დაიბნევა წმინდა ბუსუსა ძარღვებში, რათა განაგრძოს კვლავ თავისი შეუსვენარი მოქმედება, სხეულის სასიცოცხლოდ და სულის სანეტაროდ.

მაგრამ სისხლი თან და თან იღვეა, სუსტდება, აკ-

ლდება ჩველა, და შრებოდა თითქმის და მოსუსტობდა ცხოველს და ადამიანს სიცოცხლეს; რომ მას არ შეელოდეს ის საზრდო, რომელსაც მივირთმევთ ყოველ დღე და რომელიც ჯერკლების მთავე წყენის გამო ხდება ფაშში რძის გვარ ემუღსიოდ, გადადის წელებიდან ძარღვებში, შედის, იცვლება ღვიძლში და სხვა ჯერკლებში, ერთვის, ემატება სისხლს, რომელსაც მიჰყავს ფილტვებში, იქ მაცხარის ზეგავლენით იწმინდება, ხდება სისხლად და ამგვარად აგრძელებს მის წინამოადგილის მოქმედებას და სიცოცხლეს, ეს სისხლი აქლევს ანერგიას უჯრედებს, კუთებს, ორგანოებს, ნერვებს და თავის ტვინს, სადაც ბრძანდება სული, რომელიც ითვისებს იმ ენერგიას ტვინისაგან. ტვინში კი ეს ენერგია გროვდება იმ მილიარდ ნერვის უჯრედებში და იმ მრავალ მდიარდ ნერვის ბეწვებში, რომლებიდანაც შემდგარია ტვინი და არომლებშიაც იმყოფება სული; ტვინის რომელიმე ნაწილში, უჯრედების და ბეწვების რომელიმე ჯგუფში, უსათუოდ სუფევს სულის რომელიმე ნაწილი ან ელემენტი და აქვს მათთან დიდი დამოკიდებულება, მაგრამ რომელი მათგანი რომელშიც ცხოვრობს, ეს ჯერ არაა მთლად ცნობილი, თუმც ამათების გამოკვლევაში ბევრი იმტერიეს თავი ფრენეოლოგებმა, ამიტომ ჩვენ ჯერ აწვიცით, რა ალაგას ბრძანდება გულის-ყური.

როგორც ზევით ვსთქვით, გულის-ყური ემორჩილება სულის რამდენსამე. ან რომელიმე ელემენტს და ნერვებს, მეტად საგულისხმოა გაგება, თუ რომელ ადამიანში რომელ მათგანს მიუღია გულის-ყურზე მეტი გავლენა, რადგან სულის სხვა ელემენტები მასში ემორჩილებიან იმ გაბატონებულ ელემენტს, აზრს, აფექტს, თუ სხვა რამეს და ხდებიან ამის იარაღნი; ამ გვარად 'შეიტყობა ადამიანის ხასიათი, მისი ყოველივე მიდრეკილება და მისწრაფებანი. თუ ნებას უკავია პირველი ალაგი და

დაუფლია გულის-ყური, მაშინ კაცი მეტყვებეტ? მაგარი ხახიათისაა, მტკიცე, ძლიერი, სიტყვის გაუტყეხელი, მშრომელი, პატიოსანი, და მრავალ კეთილ საქმეს მიმყალი და მომქმედი, მაგრამ მშრალი; თუ გულის-ყური ჩაიგდო ხელში ჭკუამ, ანუ აზროვნებამ, მაშინ კაცი ხდება ხშირად სწავლული, მეცნიერი, მოვლენათა კანონების ამხსნელი, მრავალ სასარგებლო მანქანათა გამომგონე და სხ., მაგრამ თითონ იგი ხდება მეტად ცივი და ამაყი. თუ გულის-ყურს დაესაკუთრა ნაზი და კეთილი გრძობანი (ემოციები), ადამიანი ხდება საბნო, გულკეთილი, ყოველი კაცის მოყვარული და თავ-დადებული. ქვეყნის სასარგებლოდ - თუ გაბატონდნ ბოროტი ვნებანი ანუ აფექტები, ადამიანი ხდება ბოროტი, მავნებელი, ავაზაკი, ამაყი, თავმოყვარე და ყველაფრით საზიზღი, მაგრამ თუ გულის-ყური იხელთეს ნერვებმა, მაშინ ხ.რმ წასულია საქმე! აშლილ, გაშმაგებულ ნერვებს ვერც ერთი სულის ნაწილი ვერ გაუწევს ბრძოლას. არა იშვიათად ეს საქმე ემართებათ მანდილოვნებს, სისუსტიკა და ცოტა სისხლის გამო, ხშირად მემკვიდრეობითაც. ამად ჰქვედა ნერვას ტემპერამენტის, ანუ თბეს მქონენი. სწორედ ნამდვილა უბედურობაა და ღვთის რისხვა ნერვებ აშლილი ქალი, იგი წააგავს მარტის თევს, მისი მოქმედებანი არ ექვემდებარებიან კრავითარ კანონებს; ანჩხლობს, კაპასობს, კანცარებს, ცმუკავს, ცუნდრუკობს, წყრება, ყვირის, ჩხავის... აი, დაიწყო კიდევ უმიზეზოდ ტიოილი, მაგრამ შესწყვიტა უეცრივ ტირილი და მორთო ცეკვა, შეჩერდა უცებ და იწყო გემრიელი სიცილი და გაუთავებელი კისკისი; მხიარულება ექცა ისევ ცრემლებად რომლებმაც დაუთმეს ადგილი მშვენიერ სიმღერას; გაწყდა იგიც საზარელ დისონანსად და გამეფებდა კვლავ ახალი ჩხუბი, კაპასობა, ალიაქოთა და უბედურობა... სწორეთ საბრალოა ნერვებ აშლილი ადამიანი;

იგი მონაბა თავის სნეულებს, მას აზა აქვს დამდგარი ზნე-ხასიათი. იგი ხან წყნარია, ვით ზეცის კრავი, გესი-ყვარულება და გიძვრება სულში, ხან კი სქექს, გრუხუნებს, ისვრის მუხს, და ემსგავსება ნამდვილ ტარტაროზს. ამ მაგალითებიდან აღვილოდ შეგვიძლია გამოვიყვანოთ ის აზრი, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ მხრივ ბავშვის საზრდას ადრედას, ჭიკიენას და ჩვეულებას. სულის რომელს მხარესაც უვარჯიშებ და გაუნვითარებ ბავშვს, იგი მიიღებს გარდამეტებულ გავლენას გულის-ყურზე, დააჩნევს სულს თავის ხასიათს და შეჰქმნის მის კეთილდღეობას; — მაგრამ ამაებზე შემდეგ ვისაუბროთ.

ზქმო ჩამოთვლილი მაგალითები მოვიყვანეთ უფრო ინტენსიურად სახით, რომლებსაც ცხოვრებაში შეხვდებით უფრო იშვიათად. ამით გვსურდა მხოლოდ გაგვეგო, თუ როგორ აღბეჭდავდა ადამიანის ხასიათს სულის ელემენტების ასე თუ ისე გარდამეტებული ყოფა და გულის-ყურზე გავლენა. ცხოვრებაში კი უფრო ხშირად ვხედავთ მას, რომ გულის-ყურზე ცოტად თუ ბევრად სულის ყველი ელემენტებსა აქვს გავლენა, რასაკვირველია, ზოგს უფრო მეტი და ზოგს ნაკლები და ამ გვარად განირჩევიან ადამიანთა ხასიათები. ხშირია იმისთანა მოვლენაც, როცა გულის-ყურს იპყრობს რომელიმე გრძობა, წადილი, ან აზრი არამც თუ რამდენიმე საათით, დღით ან თვით, მთელი წლობითაც კი; რასაკვირველია. ამ გრძელ ხანებში გულის-ყური განკერძოვდება და ეთვისება სულის სხვა ელემენტებს, მაგრამ ბრუნდება ისევ მალე და ემორჩილება იმ გაბატონებულ აზრს, წადილს თუ გრძობას. მაგ. ხშირად აღედვრის ადამიანს სიყვარულის ემოცია, შური, ექვი, ღიღების მოყვარება, ან რაიმე საქმის გაკეთების თუ მიზნის მიღწევის წადილი, ან რაიმე აზრი. მომხდარა მისთანა მაგალითებიც, როცა ადამიანი გაუტაცნია სიკვდილამდე მოუშორებელ აზრს, რომელ-

საც დაუმონებია მისი გულის-ყური. მაგრამ ამგვარ ჰატალოგიურ მოვლენებს ჩვენ, განვიხილავთ შემდეგში.

ახლა კი ავიღოთ კაცი, რომლის სული ნორმალურია, ე. ი. მისი ელემენტები თითქმის ჰარმონიულად არიან ერთმანეთში გაწყობილი, ვეკითხოთ, რა უფრო მიიქცევს მის გულის-ყურს? ორს, ერთსა და იმავე, შთაბეჭდილებაში ის, რაც უფრო ძლიერია, სხვა და სხვა შთაბეჭდილებაში კი ის, რაც უფრო საინტერესოა. სულისაფვის საინტერესო კი არის ერთი ის, რა შთაბეჭდილებაც მეტ სიამოვნებას მისცემს, მეორე ის, რომელიც ჰბადავს სულის ტანჯვას, რაიმე ტკივილს, ან სხვა რამ უსიამოვნებას. ამაებს სული მიტომ აპყრობს გულის-ყურს, რომ ცდილობს შეიფხოს მალე ის მავნე მოვლენანი და განშორდეს მათ, ტკივილს ან ტანჯვებს კი მოუძებნოს. რაიმე წამალი და განკურნოს, ამ შემთხვევაში აღიძვრის სიცოცხლის მოყვარობის ინსტინქტი, ანუ ალღო, რომელიც არის სულის ანუ ნების ერთი უუღრმესი თვისება. ამიტომ მართალია რიბო, როცა ამბობს, რომ გულის-ყური აღიძვრის სულის აფექტიურ მდგომარეობითო. გარდა ამ ორ გვარ მოვლენათა ქვეყანაზე არის კიდევ ბევრი ეგრედ-წოდებული შერეული მოვლენანი, ისინი მაშინ იპყრობენ გულის-ყურს, როცა არ აღძრულა სულში აფექტაციო.

გულის-ყურში არასფრის, არ შეიძლება მოთავსდეს ერთსა და იმავე დროს ორი ან რამდენიმე აზრი, ვრძობა, ბრძეფა და სხ.; ეს კარგათა აქვს გამოკვლეული ვუნტს, ამიტომ მართალია რიბო, როდესაც ეძახის გულის-ყურს მონადეკაზმს. ამაზე იქნებ ზოგიერთმა შემნიშნოთ: ამაშ რათაა, რომ ერთსა და იმავე დროს ჩვენ ვიხედებთ, ვისმენტ, დავდივართ და ვლაპარაკობთ? საქმეც ესაა, რომ გულის-ყურის სისწრაფე და საოცარი მოქმედება ჩვენ გვატყუებს. გულის-ყური საკვირველი სიჩქა-

რჩევი გზადის ერთილად მეორეზე, მეორედან შესამეზე და მეოთხეზე, მაგრამ ისევ მალე უბრუნდება პირველებს, ისე რომ არ წყვეტს არც ერთის ძაფს, და ამიტომ შევდივართ შეცდომაში? უბრალოდ შინჯეთ და შეაჩერეთ გულის ყური რის სხვა და სხვა აზრზე ან შხაბეჭდილებაზე, მაშინ სცნობთ, რომ მათი ერთსა და იმავე დროს განხილვა შეუძლებელია; უსათუოდ ერთიდან მეორეზე უნდა გადავიდეს ტულის-ყური და ერთი განსაზღვრულ დროს მხოლოდ ერთს უნდა არჩევდეს, რამდენად უფრო საინტერესოა ჩვენთვის რომელიმე შიჯი ან აზრი, რამდენად უფრო მკაცრობენ და აჩერებენ ისინი გულის-ყურს, იმდენად უფრო დროს ხაზს ანუ კვალს ავლებენ ისინი ჩვენს სულში და რჩევიან სამუდამოდ შეხსიერებაში, მაგ.: ჩვენ არ გვახსიანს გუშინდელი ან გუშინწინდელი ნახული ან გაგონილი მცირე რამეები, მაგრამ მშვენივრად გვახსოვს შარშანდელი ან რამდენიმე წლის წინეთ მომხდარი საინტერესო ამბები ან ნახული რამეები, ვკითხულობთ წიგნს და ნწორეთის უფრო გვახსიანებდა, რამაც უფრო აღძრა ჩვენს სულში აფექტები ან ცნობიერება.

სწორეთს სავსებო და დაუჯერებელია გულის-ყურის ცოდნა-ხელოვნება, ფიცხელი განკარგულება და მრავალგვარი მოქმედება! საიდან არ შოხდის მას ამბები და დეპრესიები? სახედო ნერვი აუწყებს მას დაწვრილებით რაც რამეს ხედავს, სანმენი ნერვიც არა ნაკლებ გულმოდგინებას და ბეჯითობას იჩენს ამ შემთხვევაში; შენების, გემოსის და საყნოსო ნერვები ეჯიბრებიან ერთმანეთს და ატყობინებენ ყველმთერს გულის-ყურს; ახლა მთელ სხეულში დაბნეულ საგონო ანუ რეცეპიტი-მატორულ ნერვებს მოაქვს ყოველთვე საყურადღებო ამბები, ყველა ესენი უნდაკმიწილს გულში ყურმა, უნდა ბრძვას, უნდა განარჩიოს, უნდა სცნოს, უნდა შეამუშაოს, უნდა დაა-

ბინჯაოას, უნდა გახტეს სწრაფი მტანება დირიგომატო-
 რუტ ანუ მოქმედ ნერვებზე, რომ ამოძრავონ სხვა და
 სხვა კუთხები დამორფანობებზე რომ აქეთიან სხვა და სხვა
 საქმეები; ამით არ თაუდებს ვიდრე გულმს-ყურის მოქმე-
 დება, ეს საგრძნო ნერვებიდან მოსული ამბებაცნუ შთა-
 ბექტილებანი იწვევენ და აღვიძებენ ასოციატრისკანონის-
 ძალით სულში დამინაგებულ მოთვლემილ აზრებს, სტრ-
 ვენ ემოციებს და აფექტებს, იწვევენ სამოქმედოთ ნებ-
 სურვილს, ხარჯ წსენი თავის რაგად აღვიძებენ და იწვე-
 ვენ სხვებს, ისინი კიდევ სხვებს და ამგვარად გაბზმის გა-
 უთავებელი ძეწკვები. ამგვარი დაუსვენარი გულის ყუ-
 რის მოქმედება არსებობს არამც თუ ერთ საათში, არა-
 მედ ყოველივე წუთს, ყოველსავე წამს მთელის დღეების
 განმავლობაში. გულის-ყური სრულებითაც არ უფროთხის
 ამდენ საქმეს, ის თავ-თავის რიგად აკეთებს ყველაფერს
 და შეუსვენებლივ აჩნევს სულში სხვა და სხვა უთვალავ
 ხაზებს და კვალებს, ანუ იეროგლიფებს, რომელთა ამო-
 კითხვა შეუძლია მხოლოდ მას. ყველა ეს საგრძნო ნერ-
 ვებით მოტანილი შთაბექტილებანი და თვით სულშივე
 აღძრული აზრები, აფექტები თუ სურვილი შექუჩდებიან
 და აკაკუნებენ გულის-ყურის კარებს, ანუ უკეთ აძლე-
 ვენ ნიშანს. ამ ნიშნით გულის-ყური სცნობს რომელია
 უფრო მათგანში საინტერესო და პირველად იღებს მას,
 სხვებს გადაათვალიერებს ოდნავ და ისევ ჩერდება ამაზე,
 იწყებს მუშაობას და იმდენად უფრო დიდხანს ჩერდება
 რამდენადაც მეტისაინტერესოა იგი, და რამდენადაც ნაკ-
 ლები საყურადღებოა სხვები. მაგრამ, თუ ერთ და იგივე
 დროს მიქუჩდენ ორა ან რამდენიმე თითქმის ერთრიგად
 საინტერესო შთაბექტილებანი, მაშინ გულის-ყური იბ-
 ნევა, არ იცის რომელ მათგანზე შეჩერდეს, გადადის ერ-
 თიდან მეორეზე, ხან ერთი შთაბექტილება იპყრობს მას,
 ხან მეორე, ხან მესამე. მოხდება ხშირად, რომ ეს შთა-

აღზრდა ადამიანის ხასიათისა,

რობერტ ოვენისა.

წიგნი მეორე *).

პირველ წერილში გავარჩიეთ მარტო ზოგადი პრინციპები. ახლად ვეცდებით გამოვაშკარავოთ მთლად მათი სარგებლობა და ახსნათ, რა გზით უფრო ადვილად შეიძლება მათი პრაქტიკულად მოხმარება. პრაქტიკულად შეთვისება ამ პრინციპებისა, სხვა და სხვა კეთილმოყოფელ შედეგთა გარდა, დევნება საფუძვლად მოყვასთა შორის სათნოების აღძვრას. ეს გრძნობა უნდა აღედრას უსათუოთ თავში ყოველ კაცს, რომელსაც კარგა ესმის, რომ შვილები იღებდენ და ყოველთვისაც გადმოიღებენ ზნეჩვეულებას თავიანთ დედ-მამისა და აღმზრდელთაგან ცოტა რაიმე ცვლილებით, რომელიც (ცვლილება) შედეგია აწმყო ან წარსული პირობებისა და კაცის აგებულობის განსაკუთრებულის თვისებისა.

ხასიათის აღზრდის არც ერთი პირობათაგანი არ არის ბავშვის ხელში; მაშასადამე, ის პასუხის მგებელიც არ არის იმ ჩვეულებებსა და მიდრეკილებში, რომელნიც შეთვისებულნი აქვს გარეშე პირებისაგან. არ ცოდნა ამ

*) იხ. „მოგზაუნი“ № 1 და 2, 1903 წ.

ქეშმარიტებისა შეადგენს ძირითად ნაკლს საზოგადოებისას.

ყოველი ბავშვი წარმოადგენს თავის უნებურად საკვირველად შედგენილს ნარევს, რომლისგანაც, თუ ბეჯითად მოვუვლით ბავშვს და კარგადაც გვეცოდინება ამ მოვლის საქმე, ისეთი ადამიანი შეგვიძლიან აღვზარდოთ, როგორც ხასიათისაც ჩვენ გვინდა.

1784 წელს განსვენებულმა დელმა, ქ. გლაზგაუდან, დააარსა ბამბის სართავი ქარხანა ლენერკის საგრაფოში (შოტლანდიაში) იქ, სადაც ერთიანი კლედის წყლები. ამ დროს დელმა იმიტომ ამოარჩია კლედის წყლების შესართავი, რომ ესარგებლა წყლის მდინარების მუქთი ძალით და იმით მოეყვანა მოძრაობაში თავისი ქარხნის მანქანები. სხვაფრივ ეს ადგილი ყოველად უფარგისი იყო: მიწები გარშემო შეუმუშავებელი იყო, მცხოვრებლები ცოტა და ღარიბები, გზები ისეთი ცუდი ჰქონდა, რომ კლედის შესანიშნავი ჩანჩქერებიც კი უცხოელებისათვის სრულიად უცნობები იყო.

ამიტომ დელს უნდა შეეკრიბა ახალი მოსახლკარენი, რომ მუდამ საკმაოდ ჰყოლოდა მუშები ქარხნისათვის. ეს კი ადვილი საქმე არ იყო, რადგანაც ცოტად მაინც გონებაში ჩავარდნილ შოტლანდიის გლეხებს არ მოსწონდათ დღითი-დღე დილიდგან საღამომდის სართავ მანქანებზედ მუშაობა. დელს დარჩენოდა ორი გზა მუშების საშოვნელად: 1) აეყვანა ბავშვები სხვა და სხვა საქველმოქმედო დაწესებულებიდან და 2) დაეჯერებინა ცოლშვილიანი ხალხი დასახლებულიყვნენ იმის ქარხნის მახლობლად.

გვემის პირველი ნაწილის შესასრულებლად დელმა ააშენა სახლი, რომელშიაც ეტეოდა 500-მდე მუშაკაცი და ბავშვი. ამ ბავშვებს ასმევ-აქმევდნენ, აცმევდნენ,

ზრდიდნენ და ყოველ ამას დელი დაუღალავის კეთილის გულით თვალს ადევნებდა.

ფეგზის მეორე ნაწილის შესასრულებლად, დელმა გააშენა სოფელი, სადაც ძალიან იაფად ეძლეოდათ სახლები იმ ოჯახებს, რომლებიც სთანხმდებოდნენ ემუშაონ ანათ ქარხანაში.

ქარხანაში მუშაობამ მაინც საყოველთაო სიძულვილი აღძრა და მარტო ისინი ბედავდნენ ეცადათ ბედი ახალს ქარხანაში, ვისაც არც მეგობრები ჰყავდათ, არც რაიმე დამდგარი ხელობა იცოდნენ და არც კარგი ხმა ჰქონდათ დავარდნილი, მაგრამ როდესაც ამათ ხელობა შეისწავლეს, ისეთი საჭირონი შეიქმნენ ქარხნისათვის, რომ დიდათ აფასებდნენ მათ.

დელი თავის საქმეების გამო შორსაც სცხოვრობდა ქარხნიდან, ასე რომ მხოლოდ სამსა ან ოთხს თვეში ერთხელ, ინახულებდა ხოლმე ქარხანას და ისიც მარტო რამდენიმე საათით. ქარხნის მართვა-გამგეობა დელს ამიტომ ჩაბარებული ჰქონდა სხვისთვის.

ვინც პრაქტიკულად იცნობს ადამიანის ბუნებას, აღვილად შეუძლიან წარმოიდგინოს, აუ როგორები იქნებოდნენ ასე შეკრებილი მუშები. ახალ მოსახლეთა ცხოვრება სულ უკან-უკან მიდიოდა, რადგანაც ყოველი მათგანი იმას ჩადიოდა, რაც სწორე ეგონა. ბიწიერებამ და გარყვნილობამ საზარულ ხარისხამდის მიაღწიეს. ვალი და ავადმყოფობა უორკეცებდა უბედურებას. უბედურებას ამთავრებდა ის გარემოება, რომ დასახლებულთა ჯგუფი იმყოფებოდა ძლიერი მწვალებლობის გავლენის ქვეშ, რაც ერთი რიგის სარწმუნოებრივ აზრებს აშკარად და გადაჭრით უპირატესობას აძლევდა დანარჩენებზედ ამ საზოგადოებაში და მეტი უფლებებიც ჰქონდათ, თუმცა საქმე დაწყობილი იყო გულის საუკეთესო ზრახვის და პრინციპის კეთილ-სინილისიერი ერთგულობით.

ბავშვების სახლი სულ სხვანაირი სანახავი იყო. ქარხნის პატრონი არ ერიდებოდა არავითარ ხარჯს ბავშვების მდგომარეობის მოსაწყობად. ოთახები სუფთა და ხალვათები იყო და ჰაერიც კარგად იწმინდებოდა; ნოფიერი საჭმელი უხვად ჰქონდათ, ტანისამოსი მოხერხებული ეცვათ და სუფთათაც ინახავდნენ. ამის გარდა იმათ ჰყავდათ მკურნალი, ჰყავდათ ძალიან კარგი მასწავლებლები (როგორების შოვნაც კი შეიძლებოდა), რომ მასწავლებლებთან მათთვის ყველა ის საგნები, რომლებიც კი ხელ-მისაწდომი იყო მათთვის, ბავშვების მეთვალყურედ მშვიდნი და ნიჭიერი პირნი იყვნენ დაყენებულნი. ერთის სიტყვით, პირველ შეხედვაზედ გეგონებოდათ, რომ ყოველნაირი ზომები იყო მიღებული საქველმოქმედო საქმის ყოველ-მხრივ საუკეთესოდ წარსამართავად.

შესანახ ხარჯის გასასტუმრებლად ბავშვები ზამთარ-ზაფხულ იძულებულნი იყვნენ ემუშავნათ მანქანებზედ დილის 6 საათიდან საღამოს 7 საათამდე. ბავშვთა თავშესაფარების დირექტორები, რადგანაც ეკონომია უკულმა ესმოდათ, აღარ აძლევდნენ ბავშვებს ქარხნებში სამუშაოდ, თუ ქარხნების პატრონები 6, 7 ან 8 წლისასვე არ წაიყვანდნენ. ჯდელსაც ან უნდა ამ ხნის ბავშვები აეყვანა, ან არა და ქარხანა დაეკეტა. მოსალოდნელიც არ იყო, რომ ეს უსუსური ბავშვები, რომლებიც პურის საქმელად დანიშნულ დროს გარდა, დილის 6 საათიდან საღამოს 7 საათამდის მანქანებზედ ზეზელა მუშაობრენ, რამდენადმე ფეხს წინ წასდგავდნენ სწავლაში ასეც მოხდა. დღისით მუშაობამ და ღამით სწავლამ ისე მოაბეზრეს ბავშვებს თავი, რომ ძალიან გარბოდნენ ქარხნიდან. ლუკმა პურის საშოვნელად ესენი მიდიოდნენ ქალაქ ედინბურგში და გლაზგაუში, სადაც ისინი ცვივდებოდნენ ათასნაირ განსაცდელში და ხშირად სრულიადაც იღუპებოდნენ.

ამ რიგად დელის-მიერ მიღებულ ზომებს და იმის გულშემატკივარ შრომას ბავშვების ცხოვრების უკეთ მოწყობისა და მათის ბედნიერებისათვის, არ მოჰქონდა სასურველი ნაყოფი.

შეცდომა იმაში მდგომარეობდა, რომ ეს მუშა-ბავშვები მეტად პატარები იყვნენ; იმათთვის საჭირო იყო ერთი 4 წელიწადი ჯერ კარგად აღეზარდათ. ამ გზით შეიძლებოდა თავიდგან აეცილებინათ ბევრი ბოროტება.

დელი ბერდებოდა. მას შვილი არა ჰყავდა, რომ მის შემდეგ ეს საქმე ვისმე გაეგრძელებინა. ის ნათლათ ხედავდა, რომ მახლობლების სიკეთისთვის და განვითარებისთვის დიდს ცდასაც ნაყოფი არ მოჰქონდა და ამიტომ მოინდომა თავისი ქარხნის გაყიდვა. დელმა მიჰყიდა ის რამდენიმე ინგლისელ ვაჭარს. ერთმა იმათგანმა იკისრა ნაყიდი ქარხნის მართვის ვაი-ვაგლახი და დასახლდა მუშათა შორის, რომლებსაც სრულებით არ იცნობდა.

იმ დროს შოტლანდიაში, როგორც ეს ყველგან ხდებდა ხოლმე, დაბალი წოდებანი ძალიან მტრულად უყურებდნენ ყოველ უცხოელსა, მეტადრე ინგლისელებსა. ახალი მმართველის მდგომარეობა კიდევ იმიტომ იყო ძნელი, რომ მუშები დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ახალი პატრონების ერთად ერთი მიზანი ის არისო, რომ მათის შრომით ქარხნიდამ რაც შეიძლება მეტი მოგება ვნახოთო. ამ რიგათ, მუშებს ბევრი მიზეზები ჰქონდათ შეეძულათ ახალი გამგე: პირველი, რომ ის იყო უცხოელი და მასთან ინგლისელი და მეორე, სხვა სარწმუნოებისა.

ამის გამო ახალი მმართველის ქარხანაში მოსვლის პირველ დღესვე, მუშებმა ყველა გამოგონილი ხერხი იხმარეს, რომ წინ აღსდგომოდნენ იმ გეგმას, რომლის შემოტანასაც ისა სცდილობდა. ორი წელიწადი გაგრძელდა იერიში და თავის დაფარვა ამ მმართველსა და ადგილობრივ მცხოვრებთა შუა. მმართველმა თითქმის ვე-

რათერი ვერ გააკეთა. ვერც ვი დაარწმუნა მუშები თავის მისწრაფებათა სიწრფელეში, რომ მისი ერთადერთი სურვილი ის არის, რომ ხელი შეუწყოს ჩმათს კეთილდღეობას. ინგლისელმა მაინც არ დაკარგა მოთმინება და რწმენა იმ პრინციპებისა, რომლებზედაც ამყარებდა ის თავის მოქმედებას.

მართლაც, ბოლოს აკი გაიმარჯვეს ამ პრინციპებმა, დასახლებულნი მოიდრიკნენ მტკიცე, გონიერ და ყველასათვის ერთნაირად სამართლიან გულკეთილობის წინაშე. მუშები თანდათან უფრო და უფრო ერწმუნებოდნენ ახალს მმართველსა და, რავდენადაც იზრდებოდა ეს რწმენა, მმართველს იმდენადვე საშუალებაც ემატებოდა განევითარებინა თავისი გეგმა მუშების ზნეობრივად გაუმჯობესობისა. შეიძლება ითქვას, რომ იმ დროს მუშებს შეთვისებული ჰქონდათ თითქმის ყოველნაირი სიბილწე, კეთილგანწყობილი საზოგადოების სიკეთე კი ძალიან ცოტა. ქურდობა და ნაქურდალი ნივთების დამალვა შეადგენდა იმათს ყოველდღიურ საქმეს; ცუდაობა და ლოთობა — ჩვეულებას; ჰქონდათ სიწრფელე ფარისევლური; სარწმუნოებრივი ან კერძო ჩხუბი შეადგენდა მათს ყოველდღიურს საქმეს. ერთდებოდნენ მხოლოდ თავგამოდებით და სისტემატიურ წინააღმდეგობაში თავიანთ ბატონებისადმი.

ამ ნაირად მმართველს წინ ეშლებოდა სარბეელი, სადაც შეეძლო გამოეცადა პრაქტიკული სინამდვილე იმ საფუძვლებისა, რომლების შემწეობითაც შეიძლება გადაკეთდეს ყოველნაირი ხასიათი. მმართველი შეეცადა გაეგო, წინაღვე შეჟუშავებულ გეგმის თანახმად, რა ზომისა იყო სიბოროტე, რომელთანაც მას უნდა ებრძოლა; რომელმა მიზეზებმა წარმოშობეს და რომლებიც ხელს უწყობდნენ მას. აღმოჩნდა, რომ ყოველგან სუფევდა ურწმუნოება, უწესოება და განხეთქილება, ის კი ცდილო-

ბდა დაემყარებინა რწმენა, წესი და თანხმობა. ამ აზრით იმან მიიღო ზომები იმ ხელის-შემშლელ გარემოებათა თავიდგან ასაცილებლად, რომლებიც გარს უხვიფნენ მუშებსა და უნდოდა შეეცვალა ისინი ისეთ გარემოებებზედ, რომლებიც უკეთეს ნაყოფს მოიტანდნენ. შესანიშნავია, რომ მმართველს მუშების გასასწორებლად არც ერთხელ არ მიუმაჯრთნია ინგლისის კანონით დადებულ სასჯელებისათვის. ერთი წუთითაც კი არავინ დაუმწყვდევს, მაგრამ დააწესა ჯარიმა და სხვა გამაფრთხილებელი ზომები. ამას გარდა, ამოარჩია მუშებისგან დიდი ნიქის პატრონი პირნი, რომ იმათ უსაგები და უბრალო ენით დაეჯერებინათ თავიანთი ამხანაგები იმ კეთილ ნაყოფის გამოღებაში, რომელსაც მოეწეოზნენ ისინი თავიანთი ცუდი ცხოვრების შეცვლის შემდეგი და თანვეასწავლიდნენ მათ მოეხმარათ თავიანთი ძალღონე უფრო სასარგებლო საქმეებზედ.

ლოთობის წინააღმდეგაც მიიღო შემდეგი საშუალებანი: ქარხნის მეთვალყურენი ჰკიცხავდნენ ლოთობას ყოველ შემთხვევის დროს, და როდესაც ერთი ამხანაგთაგანი ცუდათა გრძნობდა თავს, ქეიფის შემდეგ, სხვები, უფრო გონივრები, სარკებლობდნენ ამ წუთით და უთვალისწინებდნენ ყველა დამლუბველ შედეგებს თავდაუქერფლობისას. სამიკიტნოები და ტრაქტირები დაშორებულ იქმნენ მათ სახლებიდან.

ლოთობა თანდათან გაქრა და შესანიშნავი ლოთები სამაგალითო ფხიზელ ხალხად გარდაიქცენ. ესეთივე ბედი ეწვია სიცრუვესა და ტყუილს. რომლებსაც თავისი დალი დაესვა მათთვის. მოკლედ აუხსნეს მუშებს იმათი პრაქტიკული ზარალი და იმ დროსვე ეცადნენ ყოველ შემთხვევაში წაექეზებინათ მათში პირდაპირობა და გულახდილობა. სიამოვნებამ და დიდმა ხარგებლობამ, რომლებიც ნაყოფნი არიან ამ თვისებებისა, მალე გაიმარჯვეს

წინანდელ ცხოვრების მოუსაზრებლობაზედ და მის უბედურებაზედ.

ჩხუბი და ვაი-ვაგლახიც მოისპო ასეთივე საშუალებების წყალობით. როცა მოჩხუბარნი თითონ ვერ შერიგდებოდნენ, მიდიოდნენ მმართველთან და რადგანაც ასეთს შემთხვევებში ორივე მოჩხუბარი მხარე ცოტად თუ ბევრად სტყუვის ხოლმე, მმართველიც შეძლებისა და გვარად უხსნიდა ამას იმათა, ურჩევდა დაევიწყებინათ ჩხუბი და შერიგებულიყვნენ; ამ დროსვე ურჩევდა ის ეხელმძღვანელათ უბრალო, ადვილად დასახსომებელ და ყოველ საქმეში სასარგებლო კანონით, იმ კანონით, რა მლის სარგებლობასაც ცხოვრებაში ხედავდნენ ისინი ყოველ წუთსა: ცდილიყვნენ ამხანაგების ბედნიერებისათვის და კეთილ-განწყობისთვის ისეთივე თავ-გამოდებით, როგორც წინეთ ერთმანეთის გაუბედურებისათვის ცდილობდნენ. თუ განუშორებლივ ექნებათ გონებაში ეს მოკლე კანონი და გაამართლებენ ცხოვრების ყოველ შემთხვევაში, ქარხანა იმათთვის მალე გადაიქცევა სამოთხედ, რრამელიც იმათის შემცდარის მოქმედების წყალობით ამ ჟამად უბედურების ბოღეს წარმოადგენს. ჰსინჯეს ასე მოქცევა და ვინც კი ასე მოიქცა, ასეთი ყოფა-ცხოვრების უმჯობესობაც დაინახეს. აღარ მისულან მმართველთან და ეხლა თითქმის აღარც ხდება იმათ შორის ჩხუბი და უსიამოვნებანი.

სარწმუნოებრივი გაბატონება ერთის განცალკევებულის სარწმუნოებრივის დასისა (სექტისა) დანარჩენებზედ იყო ერთი მიზეზთაგანი შურისა. ამ სიბოროტის დავიდგან ასაცილებლად აქებებდნენ ყველა კარგ ყოფა-ქცევიანებს მუშებს სარწმუნოებრივ უხედულებათა განურჩევლობაზედ და შეწყნარებაზედ. მუშებს აგონებდნენ, რომ ერთნაირად ეცათ პატივი ყოველი სექტის გულწრფელ აზრებისათვის, იმ საბუთის ძალით, რომ ყველას

უნდა სწამდეს ის კერძო სწავლანი, რომლების გავლენას ქვეშეც აღზრდილნი არიან, და ამიტომ არ შეიძლება იმის გადაწყვეტა, ვინ მართალია, ან ვინა სტყუის.

ასეთმა ზომებმა და საქმის ასეთმა ვითარებამ მოსპეს დასებრივი სიძულვილი და ბრიყვული მოუთმენლობა. ზეწიბეული სრულიად კმაყოფილი იყო თავისი სინიდისით და მასთანავე სარგებლობდა რამდენიმე და არა ერთი დასის მეგობრობითა. სარწმუნოებრივ დასებად დაყოფილნი მწყობრივ მუშაობდნენ ერთად ყველანი ერთს საქმეზედ, თითქოს მთელი ამხანაგობა ყოფილიყოს ერთნაირი სარწმუნოებრივი აზრებისა.

ამავე პრინციპებს მიმართეს სქესთა შორის უწყსობების თავიღვან ასაცოლებლად. გარყვნილება იკიცხებოდა და ეთვლებოდა ყველას ბიწიერებად. ყველა ამეების გამო ახდევინებდნენ ჯარიმას ამხანაგობის საშველ თანხის სასარგველოდ *).

ერთხელ დადგენილ კანონების და ჩვეულების დამრღვეველებს საზოგადოება არ უყურებდა როგორც წაწყმენდილებს, არ აჩუბებდა მუდმივ გარყვნილებად. დარჩენილიყვენ და არმით საბოლოოდ დაღუპულხყვენ. თუ ისინი დაუბრუნდებოდნენ მეგობრებს და პატივცემულ კანონებს, ღია იყო კარი იმათ მისაღებად. ყოველ მოლოდინს გადააჭარბა ბოროტებათა უეცრივმა შემცირებამ.

მოსულარ იყვანდნენ ბავშვებს თავშესაფარებიდგან, მაგრამ ძნელ უხ მკაცრად დასჯისათვის უნდა იყოს მათი მოქმედება.

ეს თანხა შესდგა ამხანაგობის წევრებისგან შეტანილი ფულით, რომლებსაც შექქონდათ იქა 1/10 თავიანთ ჯამაგირებისა. თანხას განაკებდნენ თვითონ მუშებივე და დანიშნული იყო ავადმყოფების, მახუცებულების და უბედურ შემთხვევით დაზარალებულების მისაშველებლად.

გრამ მიიღეს ზომები დაესახლებინათ ოჯახის მეტრონი ხალხი ქარხნის გარშემო. ამ აზრით ააშენეს იმათთვის ყველაფრით მოწყობილი სახლები, აჰკვეთეს 6, 7 და 8 წლის ბავშვების მანქანებზედ სამუშაოდ მიღება და ურჩევდენ იმათს მშობლებს დაერჩინათ სახლში ისინი. 12 წლამდე, რომ გამაგრებულყვენ ფიზიკურად და მიელოთ სწავლა.

სოფლის სკოლაში 5 წელიწადს, ე. ი. 5-დგან 10 წლამდის უფასოდ ასწავლიდნენ ბავშვებს წერა-კითხვას და ანგარიშის პირველ 4 მოქმედებას ყოვლად გაუმჯობესებული თანამედროვე მეთოდით.

ამ რიგად ბავშვები ჯერ განათლებას იღებდნენ და იზრდებოდნენ, და მერე შედიოდნენ ქარხანაში. მეორე შესანიშნავი გაუმჯობესება იმაში მდგომარეობდა, როცა ცდილობდნენ ყველა ნაირსამუშაოსთვის მიეცათ ბავშვებისთვის მიმზიდველი და საყურადღებო ხასიათი, ასე რომ ბავშვები დიდის მოუთმენლობით მოელოდნენ კლასის დაწყობას და არა გათავებას. შეიძლება დარწმუნებით ვსთქვათ, რომ თუ ბავშვები არ გამოვლენ ძალიან კარგის ხასიათისანი, დამნაშავეები იქნებიან ზვითონ ბავშვები კი არა, არამედ მშობლებისა და აღმზრდელების სისრულით არ ცოდნა, ადამიანის ბუნებისა. თანვე მიაქციეს ყურადღება ამხანაგობის შინაურ უცხოვრებას. მოწყობილი სახლები გააკეთეს, ქუჩები გაასწორეს, კარგსა და საღს სანოვაგეს ყიდულობდნენ ძალიან იათად დაჰყიდდნენ მარტო თავნის ფასად; იმ დროსვე ასწავლიდნენ მუშებს ეცხოვრათ შეძლებისა და გვარად. შეშა და ტანისამოსი ეძლეოდათ ისევე, როგორც საჭმელი და თავის დღეში არ გაუფიქრებიათ მოგება აელოთ იმათგან, ან მოეტყუებინათ ისინი.

მალე მიხვდნენ მუშები, რომ იმხთ მეტრონეს ცუდი არა სწადდა იმათთვის; სიძულვილი და უნდობა

ლობა უცხოელებისადმი აღმოიფხვრა მათში; დარწმუნდნენ და დაიჯერეს, რომ იმათ მათთვის ბედნიერებასურდათ. ყველა ხელის შემშლელი ვარემოებანი მომავალის გაუკეთესობისა განქრნენ. მუშებს ასწავლიდნენ გონივრად მოქცევას და გონივრადაც იქცეოდნენ. ასე ორივე მხარე სარგებლობდა ამ სისტემის აურიცხველი სიკეთითა. მუშები შრომის-მოყვარენი, თავდაჭერილნი და ჯან-მრთელნი შეიქმნენ, იყვნენ ერთგულნი თავიანთ: მეპატრონისა და სცხოვრობდნენ ერთმანეთში მეგობრულად. მეპატონეებს თითქმის თვალყური აღარც კი ეჭირათ, მაგრამ ამ კავშირის წყალობით უფრო მეტი სარგებლობა ჰქონდათ, ვიდრე შეეძლოთ ჰქონოდათ იმ სხვა რისტემის დროს, რომელიც დაფუძნებული არ არის ერთმანეთის რწმენასა და სათნოებაზედ. აი როგორი გავლენა იქონიეს მოზრდილებზედ ამ პრინციპებმა იმ ხალხზედ, რომელსაც შესისხლხორცებული ჰქონდა უსაძაგლესი ჩვეულებანი, იქონიეს გავლენა იმ დროს, რომელიც სრულებით არ შეესაბამებოდა იმ საფუძვლების საქმით შეთვისებას *).

აი დაწვრილებითი ანგარიში ნიულონერკში ცდისა, თუმცა საფუძვლების კერძოდ შეთვისებას იმდენი მნიშვნელობა არა აქვს, რამდენიც აქვს პრინციპების ნათ-

*) შეიძლება იფიქროს, რომ ამ ქარხნის მუშებს კავშირი არა ჰქონდათ დანარჩენ საზოგადოებასთან, მაგრამ ეს უმეტესად არაა, იმიტომ რომ ყოველ დღე და ყოველ საათს მიმოსვლა ჰქონდათ იმათ რიცხვით თავისზედ მეტს დასახლებულებთან. მეფის დაბა ლენერკი ძვეს ქარხანიდგან ერთი მილის მანძილზედ, ბევრი მცხოვრებთაგანი მოდიოდა აქ სამუშაოთ ყოველდღე. ძველსა და ახალს ქალაქს შორის არ შეუეგეტილა კავშირი.

ლად და სწორეთ გამოხატვას იმ აზრით, რომ აიხსნას, როგორ უნდა ეთვისებოდნენ ისინი ყოველ ამხანაგობას, რა პირობებშიაც უნდა იყოს იგი.

თუ პრინციპებს ასე არ გამოეხატათ, მაშინ კერძო ფაქტებს შეეძლებათ გაგვართონ ან გაგვაკვიროვნ, მაგრამ მოკლებულნი კი იქნებიან იმ ნამდვილს ღირსებას, რომელიც პრინციპებში მდგომარეობს. მაგრამ კერძო ცდის დროზედ მოთხრობილი ფაქტები გვიჩვენებენ, როგორები უნდა იყვნენ ქვეყნის ზნეობრივი და სარწმუნოების მხარეების განმაახლებელი საშუალებანი; ისინი გვიჩვენებენ საიდან მომდინარეობენ კაცობრობის აზრები, ზნე-ჩვეულება, ავი და კარგი კაცობა, გვიჩვენებენ მათემატიკურის სინამდვილით რა გზით შეიძლება შევათვისოთ მოზარდ თაობას საუკეთესო, ან ძალიან ცუდი ჩვეულება-მიდრეკილებანი, ავი ან კარგი კაცობა.

ინუღარ იტყვი, რომ შეუძლებელია თავიდან აცილება ცუდ ან საზარალო დამნაშავეობისა და არ შეიძლება აღვზარდოთ მოზარდ თაობაში უგონიერესი ჩვეულებანი. ის პირნი, რომლებიც ეხლა დამნაშავეობას ჩადიან, პასუხის-მგებელნი არ არიან ამისა: მთელი დამნაშავეობა აწევს იმათ აღმზრდელს სისტემებს; ჩამოაშორეთ ის გარემოებანი, რომლებიც ხელს უწყობენ დამნაშავეობის ჩადენას და აღარ ჩაიდენენ დამნაშავეობას; შესცვალეთ გარემოებანი ისეთ პირობებზედ, რომლების წყალობითაც იბადებიან მიდრეკილებანი წესისა, სისწორისა, თავდაქერილობისა და შრომის-მოყვარეობისადმი და ეს თვისებანი უეჭველად აღმოსცენდებიან! მოიქცით ისე, როგორც მოითხოვს სასტიკი სამართლე, და თქვენ მალე მოიპოვებთ დაბალი წოდების მთელს და სრულს რწმენას. იხელმძღვანელეთ თქვენი მოქმედების დროს შეუდრეკელი და საყოველთაო სიკეთის პრინციპებით, დასაჯეთ ხოლმე რაც შეიძლება ნაკლები სისას-

ტკიოთა, მაგრამ შეიმაგრეთ კი რომ დამნაშავეობამ პირ-
დაპირი ზარალი არ მოუტანოს საზოგადოებას და გან-
ქრებოჲნ დამნაშავეობანი, ისეთებიც კი, რომლებიც არ-
სებობენ მოზრდილთა შორის, რადგანაც, თუ კაცი არ
იტანჯება მოურჩენელი სიგიჟით, არ შეუძლიან წინაა-
ღუდგეს მტკიცე გარდაწყვეტილებას და გონივრულად
მიმართულ საყოველთაო სიკეთეს.

ამ გვარი სისტემა სხვა სისტემებზედ ნამდვილად და
უკეთესაწორებს დამნაშავეებს და ყველა ცუდ და საზა-
რალო ჩვეულების პატრონებს.

მოთხრობილი ცდა ამტკიცებს, რომ ეს სისტემა
არ არის ჰიპოტეზა ან თეორია. შეგვიძლიან დამტკიცე-
ბითა ვთქვათ, რომ ჩვენ-მიერ წინადადებული ზოგადი
პრინციპები ეთვისებიან ყველა ხალხს და ყოველ დროს.
პირველადვე ნათლადა სჩანს, რომ უნდა მივიღოთ გო-
ნიერი ზომები იმათ მიხედვით დამნაშავეობის ჩამდენ ყო-
ველ ცთუნების მოსაშორებლად. შესაფერი მიმართულე-
ბა უნდა მიეცეს თვითეული პირის მოქმედებას და აგრე-
ფვე დრო — უწყინარ სიამოვნებისა და დასვენებისათვის.
უნდა ვეცადნეთ მოვიშოროთ სიმშურნის, ვაი-ვაგლახის
და სიბრაზის გამომწვევი მიზეზები და განვაფითაროთ ეს
გრძნობანი, რომლებსაც შეუძლიანთ ჩამოაგდონ ერთგუ-
ლობა, ერთსულობა და რწმენა — საზოგადოების ყველა
წევრებს შუა. მასთანვე ხალხს უნდა ვმართავდეთ დაუ-
შრეტელის გულკეთილობით, რომ დაინახოს ჩვენი გულ-
წრფელი სურვილი იმის გაბედნიერებისა და არა გაუბე-
დურებისა.

ნიულენერკის მუშების მეტად ცუდ პირობებში ყო-
ფნის დროს ნაცადმა პრინციპებმა, რომლებსაც 16 წელს
მისდევდნენ, მოახდინეს ძირითადი ცვლილება მთელ 2000
მცხოვრებლებისაგან შემდგარ ახალშენის ხასიათზედ, რო-
მელთა რიცხვიც (მცხოვრებლებისა) თანდათან იზრდე-

ბოლო ახლად გადმოსახლებულების მოწყდომის გამო. რადგანაც ჩვენს დროში აღარა სწამთ სასწაულები, არ დავიწყებ იმის დამტკიცებას, რომ ამხანაგობის ყველა წევრები გამოუკლებლივ დაბრძენდნენ, გაგულკეთილდნენ და განთავისუფლდნენ ყველა შეცდომებისაგან, მაგრამ ამას კი გაბედვით ვიტყვი, რომ ახლა ისინი გაცილებით უკეთეს საზოგადოებას შეადგენენ, ვიდრე წინ იყვნენ. ზემოხსენებული დროს განმავლობაში თითქმის სრულებით არ მიუძარტავთ კანონით დადებულ სასჯელებისთვის და არც ერთს მუშას შემწეობა არ უთხოვნიან საწყლებისათვის დანიშნულ თანხიდან. არც ერთი არ შეჰხვედრიათ ქუჩებში მთვრალი, არც ერთი ბავშვი არ დაუსჯიათ აღზრდის დროს; ახალშენი წარმოადგენდა მრეწველობის, ზომიერების, კმაყოფილობის, ჯანმრთელობის და ბედნიერების სანახავს. ასეთი შედეგი მოჰყვა და მოჰყვებოდა ყოველთვის ჩვენ-მიერ აღწერილს პრინციპების პრაქტიკულად შეთვისებას. ამ პრინციპებს, თუ კი გონივრულად ვეცდებით მათს შეთვისებას, შეუძლიანთ გადაახალისონ როგორც უნდა გარყვნილი საზოგადოება იყოს, შეუძლიან შეასისხლონ როგორც იმის ნორჩ ნაწილს ყოველნაირი ხასიათი და იმდენად ადვილი იქნება ეს, რამდენადაც მომეტებული ზომით ვეცდებით მათს შეთვისებას, ამ პრინციპების უკეთ გაყვანისათვის საჭიროა ჯერ კარგად შესწავლა იმ საზოგადოებისა, რომელსაც გვინდა შევათვისოთ ისინი. ყურადღებით უნდა გამოვიკვლიოთ გამეფებულ ბოროტებათა მიზეზები და ვიხმაროთ ადვილი და უბრალო ზომები ამ მიზეზების მოსაშორებლად.

ამასთანავე უყურადღებოთ არ უნდა დავტოვოთ არც ერთი ის ცვლილება, რომელსაც შეუძლიან სიკეთის მოტანა; თუმცა ეს ცვლილება ნელის ნაბიჯით უნ-

და მიგვეყავდეს, მაგრამ ერთ წუთსაც კი არ უნდა გადავუხვიოთ სანატრელ გამაუმჯობესებელ გზას.

ამ რიგად შეგვიძლიან მოველოდეთ ჩქარ წინსვლას; იმიტომ, რომ მოისპობა ყოველივე სურვილი წინააღმდეგობისა და გონებასაც დრო ექნება შეასუსტოს ძალა ღრმად ჩანერგილ მაზარალებელ ქორებისა. ერთი ბოროტების მოსპობა მოუშხადებს ნიადაგს მეორე ბოროტების მოსპობას და გაადვილდება ეს გეომეტრიული და არა არითმეტიკულის პროგრესიით. მარჯვედ წაყვანილი საქმის სიღიადე აღტაცებაში მოიყვანს თითონ ამ ცვლილების მომხდენებსაც.

მანამდის ხალხი იმოქმედებს ამ პრინციპების თანახმად, ერთი ნაბიჯით უკან დაწევაც კი შეუძლებელია. წინ სფლის სიმტკიცე უდრის მის სივრცეს.

მაშ რაღა უშლის ხელს ამ სისტემის საერთო, საყოველთაო შეთვისებას?—არაფერი, გარდა მისი პრაქტიკული ნაყოფის უცოდინარობისა.

თუ დამნაშავეების ვასაფრთხილებლად ნამდვილი საშუალებანი გვექნება, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ბრიტანიის კანონ-მდებელნი უარსა ჰყოფენ ძალაში შეიყვანონ ეს საშუალებანი, რამწამს კი გაიცნობენ ამათ? დარწმუნებული ვარ, რომ არც მეფე, არც მინისტრები, არც პარლამენტი, არც რომელიმე სარწმუნოებრივი, გინდუ პოლიტიკური დასო არასოდეს უარს არ იტყვიან ამაზედ. ისინი ყოველთვის წრფელსა და მხურვალე სურვილს აცხადებდნენ ბრიტანიის ქვეშევრდომების მდგომარეობის გაუმჯობესობისას, როცა კი უტყბადებდნენ იმათ ისეთ პრაქტიკულ ზომებს, რომლების განხორციელებაც საშიში არ იყო სახელმწიფოსთვის.

ახლო მომავალში შესაძლებელია და არც საშიშია მართო ერთი პრაქტიკული და, მაშასადამე, გონიერი რეფორმა, რომლის დროსაც შეიძლება შეერთდეს ყვე-

ლა დასის ხალხი: რეფორმა საწყალო უსწავლელ, აღუ-
ზრდელ ან კუდად აღზრდილ ბრიტანიის მცხოვრებლე-
ბის სწავლისა და მართვისა... ამ მიზნისთვის, საჭიროა
უბრალო პრაქტიკული გეგმის შედგენა, რომელიც სრულ-
ლიად საშიში არ იქნება არც ერთი კერძო პირისათვის
და არც საზოგადოების რომელიმე ნაწილისთვის.

ეს გეგმა მდგომარეობს დაბალი წოდებების ხასია-
თის აღზრდის და ზნეობრივი განვითარების უნაკლებლო
სისტემის გამოგონებაში. ჩემს, ამ საგნისთვის შეწირულ,
მთელ სიკაცხლის ფამოცდილებაზე და დამყარებ ჩემს
აზრსა და შეურყვევლად ვიტყვი, რომ შეიძლება ყოველი
საზოგადოება მივაჩვიოთ ისეთს ცხოვრებას, რომ არც
ზარმაცობდეს, არც ღარიბად იყოს, არც დამნაშავეო-
ბას სჩადიოდეს და არც დასჯა ეჭვირებოდეს, რადგანაც
ერთი, მეორე და მესამე შედეგია ქვეყნად გაბატო-
ნებულ სისტემების სიმრუდისა. ყველა ესენი არიან აუ-
ცილებელი შედეგი გაუნათლებლობისა...

აღზარდეთ გონიერად, რომელიც მცხოვრებლებიც
გონდათ, და ისინი იქნებიან გონიერები, მიეცით უპატი-
ოსანი და სასარგებლო სამუშაო ასე აღზრდილ ხალხს,
და ისინი ამჯობინებენ ამ სამუშაოს უპატიოსნო და მა-
ზარალებელ სამუშაოს. ძალიან საჭიროა ყოველ მართვე-
ლობისთვის ასე აღზრდა და ასეთი სამუშაოს მიცემა,
მასთანავე, ერთი და მეორე ძალიან ადვილი სასარგ-
ლებელია საქმით.

პირველს (აღზრდას) შეგვიძლიან მივალწიოთ, რო-
გორც უკვე ვსთქვით, ხასიათის აღზრდის ეროვნული სი-
სტემით, მეორეს—მუშებისთვის სამუშაოს შოვნით.

ადრესი

ქარხნების დირექტორების და საზოგადოთ იმ პირე-
ბისადმი, ვინც სამუშაოს აძლევს ხალხსა და ადვილად

შეუძლიან განახორციელოს ამ ხალხის გრძნობა-ჩვეულებების აღზრდის გეგმანო.

ჩემი სარგებლობისთვის მეც ასეთივე ქარხნის პატრონი ვარ, როგორებიც თქვენა ხართ, მაგრამ დიდი ხანია, რაც მე ვმოქმედობ ისეთის აზრების მიხედვით, რომლებიც ბევრად ეწინააღმდეგებიან თქვენის აღზრდის აზრებს. და რა ვცანი ამ აზრების სიკეთე, როგორც სხვებისათვის, აგრეთვე ჩემთვის, ქონებრივადაც კი,—მე მსურს ყველა ეს გაგიზიაროთ ეხლა, რომ, როგორც თქვენ აგრეთვე თქვენზედ დამოკიდებულმა ხალხმა, ასევე ისარგებლოს. ორს გამოქვეყნებულ წერილში მე უკვე ავწერე ერთი ნაწილი ამ პრინციპებისა. შემდეგ გვერდებზედ თქვენ ამას უფრო ვრცლათ იპოვით. იპოვით აგრეთვე, ზოგჯერ დაწვრილებით, იმათ შეთვისების მოთხოვნას,—რაც დამოკიდებული იყო ადგილობრივ პირობებზედ, რომლებშიაც ჩაყენებული ვიყავი მე. იმის შემდეგ, რაც ვიკისრე ქარხნის და ნიუ-ლენერკის ახალშენის გამგეობა.

ამ დაწვრილებით მოთხოვნიდან თქვენ დაინახეთ, რომ რა დღიდანაც დავიწყე მე გამგეობა, იმ დღიდანვე ვუყურებდი მცხოვრებლებს, მანქანებს და დაწესებულებების ყველა ნაწილს, როგორც რთულს სისტემას. მე ჩემს პირდაპირ მოვალეობას და ვალდებულობას ვხედავდი ამ ნაწილების ისეთ შეწყობაში, რიამ უეჭველად ყოველ ადამიანს, როგორც თითონ უსულო ახარმაცებს, პრუჟინებს და თვლებს, მოეტანა ფულის მეპატრონებისთვის, რაც შეიძლება მეტი სარგებლობა.

ბევრი თქვენგანი უკვე დარწმუნდა იმ ნამდვილ სარგებლობაში, რომელიც მოაქვს ქარხანაში კარგად მოფიქრებულ და გაკეთებულ მანქანას.

გამოცდილებამ გასწავლათ აგრეთვე, თუ როგორი

სხვა და სხვა ნაირი ნაყოფი მოაქვს კარგად დასუფთავთ, თუ ცუდად და უსუფთაოდ შენახულს მეხანჩმს.

პირველს შემთხვევაში ეკონომიაც დაცულია და საქმის წარმოებაც კარგად მიდის, ყველაფერი ადვილად, სწორედ და ჩქარა კეთდება. უკანასკნელ შემთხვევებში კი ჩვენ სრულიად წინააღმდეგს ვხედავთ: მუშები ერთმანეთს უშლიან, საქმის საერთო სვლა უვარგისია და ყველა ამას, რასაკვირველია, არ შეუძლიან დიდი ზარალი არ მოიტანოს.

თუ თქვენ შეგიძლიათ ასეთი კეთილმოყოფელი ნაყოფი მიიღოთ, როცა წესზედ მოუვლით თქვენს უსულო მანქანებსა, მაშ როგორღა სარგებლობას შეიძლება მოველოდეთ **სულაქრ** და კარგად მოწყობილ მანქანებზედგან, თუ თქვენ იმათაც ასეთს ყურადღებას მიაქცევთ?

შეისწავლეთ კარგად ეს ცოცხალი მანქანები, გაიკანით ეს საყურადღებო მექანიზმი და მისი თვითგანმარჯვებელი ძალები. მიეცით იმათ საჭირო და მოძრაობაში მომყვანი უმთავრესი ძალა და თქვენ დასდებთ იმათ ნამდვილს ფასსა. თქვენ დაინახავთ, რომ მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს ცოცხალს, ვიდრე მკვდარს მანქანებსა. მალე დარწმუნდებით, რომ შეიძლება ისინი გაიწურთნენ და ისეთი მიმართულება მიეცეთ, რომ მოგიტანენ ფულად მეტს სარგებლობას, რომლის რიცხვიც, რაც დრო გავა, უფრო სიჩქარით ვაზიზრდება და ამასთანავე თქვენი ასეთი მოქმედება გამოიწვევს იმათს გულწრფელს მადლობას.

ნუ თუ კიდევ დახარჯავთ აუარებელს ფულს მარტოდენ ხის, სპილენძის ან რკინის საუკეთესო ღირსების მექანიზმის მისაღებად; იმათს საუკეთესო შენახვაზე და საუკეთესო მასალის ხმარებაზე, რომ ტყუილად არ ეხახუნოს ერთი ნაწილი მეორეს და მალე არ დაიშალოს!

ნუ თუ კიდევ მოსცდებით რამდენიმე წელიწადი

იმაზედ, რომ შეიტყოთ ამ უსიცოცხლო მანქანების ნაწილების კავშირი, გაადიდოთ იმათი ძალები და მათემატიკურის სინამდვილით გამოიკვლიოთ იმათი კერძო და შეერთებული მუშაობა, ამაზედ მონდომებული დრო გამოთვლილი გქონდეთ წუთებით, კაპეიკობით ფულის შემოსავალი, რომელსაც დიდის მოგების იმედით ჰარჯავდით!?

ნუთუ თქვენ, გინდა უბრალო პრაქტიკულ სარგებლობის გამო, უყურადღებოდ დასტოვებთ იმ სარგებლობას, რომელიც შეუძლიან მოგცეთ ცოცხალი მანქანების გასაუმჯობესებლად გადადებულმა თქვენის თანხის ერთმა ნაწილმაც კი!?

გაპოცდილების მიხედვით მე შემიძლიან დაგიდგეთ თავმდებად, რომ ჩამდვილად საქმის ცოდნით ამაზედ მოხმარებული ფული და დრო მოგცემს თქვენ არა 5, 10 და 15% დახარჯულის თანხისას, როგორც გაძლევსთ ეხლა, არამედ 50% და ზოგჯერ 100%-საც.

მე მოვახმარე ბევრი დრო და ფული ცოცხლის მანქანების გაუმჯობესობას. და ეხლავე, როდესაც ჯერ კიდევ არ გამითავებია ეს გაუმჯობესობა, უკვე მივიღე მხოლოდ ნახევარი იმ ნაყოფისა, რომლისაც მოლოდინი მქონდა და მალე 100% მივიღებ დახარჯულის თანხისას. მივედით იმ დასკვნამდის, რომ უფრო ნაზი და რთული ცოცხალი ორგანიზმიც მოიტანს აგრეთვე მეტს სარგებლობას, თუ მივცემდ ძალას და მოქმედებას. ძნელი მისახვედრი არ არის, რომ უფრო სასარგებლოა შევინახოთ ეს ცოცხალი ორგანიზმი სუფთად, მოვექცეთ მას ისე გულკეთილად, რომ მის გონებრივ მოძრაობას არ შეეძლოს წარმოშობოს ძალიან დიდი მომგზრებელი ხახუნი. ყოველივე ღონისძიება ვიხმაროთ შეიქმნას მისგან სრული ადამიანი, რისგამოც უთუოდ უნდა ვაძლიოთ კარგი საკმელ-სასმელი და ცხოვრებისთვის ყველა საჭირო ნივთები.

ეს მისცემს იმის ძალას კარგად მუშაობისას, ააცილებს შეკეთების საჭიროებას და უდრო-უდროოდ ჩაფუშვას. გამოცდილებამ მშვენივრად დაამტკიცა ყველა აქ თქმულის სიმართლე.

რა დროდგანაც ბრიტანიის ყველა ქარხნებში შეჭრილეს მანქანები, მუშებს ისე დაუწყეს ცქერა, როგორც მეორე ხარისხოვან და დაბალ მანქანას. მეტი ყურადღება მიაქციეს ხისა, ლითონისა და დაუმუშავებელის მასალის გაუმჯობესობას, ვადრე კაცსა, ადაძიანსა.

მაგრამ, ჩემო მეგობრებო, კიდევ ერთი უფრო მეტი მნიშვნელოვანი და მეტად საყურადღებო მსჯელობა. იმ ზომების საშუალებით, რომლებიც მალე ყველასათვის თვალსაჩინოდ შეიქმნებიან დვითეულისთვის, შეიძლება არამც თუ ცოტად გაუმჯობესობა ცოცხალის ინსტრუმენტებისა, არამედ ისეთს სისრულეში მოყვანაც, რომ აღემატებოდნენ ყველა ამ საუკუნეში, ან წინად ოდესმე არსებულ ინსტრუმენტებს.

ეს საგანი ღირსია მთელის თქვენის ყურადღებისა. მთელი თქვენი ძალ-ღონის გაუმჯობესებულ მანქანის გაუმოგონების შეწირვის მაგივრად, ცოტაოდნად მიმართეთ ძალ-ღონე სულისა და ხორცის მასალის შეწონვის საშუალების გამოძებნაზედაც, რომ მათაც შეეძლოთ პრადგრესიული გაუმჯობესობა.

თუნდა ფულით ცოტათი კიდევ იზარალოთ ჩემმიერ წინადადებულ მოქმედების გამო, თქვენისთანა მდიდრებისთვის ბევრისთვის სრულიად უგრძობელი იქნება ის ხარჯი, რომელიც საჭირო იქნება თქვენს დაწესებულებებში ცოცხალ მანქანების წინსვლის ხელის შემწყობ სისტემის შეტანისათვის და რიგზედ დაყენებისათვის. თქვენ გექნებათ იმის აშკარა საბუთი, რომ ფულით ზარალის მაგივრად, — გონივრად ხმარებულნი ღონით თქვენზედ დამოკიდებულ პირების ხასიათის აღზრდის და

ცხოვრების უკეთ მოწყობისთვის, — შემოსავლის გარდა, თქვენ მოგენიქებათ კეთილდღეობა და ბედნიერება. ასე რომ მარტო საკუთარი სარგებლობის უცოდინარობას შეუძლიან უარიგათქმევენოსთ ცოცხალ მანქანების საჭირო ზრუნვაზედ. ამას გარდა, თუ როგორც გაჩვენეთ, ისე მოიქცევით, თქვენ უკუაგდებთ კაცობრიობის უბედურობის მომატებას, რომლის სიმრავლეზედ ცნების შედგენაც კი ძნელია:

მთლად თქვენი დარწმუნება ამ ძვირფას ქეშმარიტებაში, დაფუძნებულია უტყუარ ფაქტებზედ და შეადგენს წრფელს სურვილს ავტორისას.

დ. მდ—ბე

(შემდეგი იქნება).

წერილი სოფლის მასწავლებლების
მიმართ.

მოგზაურის გზა სულ ნარ-ეკლითა და მახეებით არის დაგებული, მაგრამ მოგზაური იმის მოგზაურია, რომ გზა და გზა ბევრს დაბრკოლებას ნახავს, და ბოლოს კი მაინც მშვიდობით მიაღწევს თავისს მიზანს.

ჟურნალ „მოგზაურის“ მიზანი ხალხში საუკეთესო ცოდნის და განათლების გავრცელებაა. უმთავრესი მიზეზი ჩვენის ხალხის სიბეჩავე-სიღარიბისა და ყოველისფერში დაქვეითებისა უკუღმართი აღზრდა და გონების სიბნელება. მოჰფინეთ ნათელი კუკუმეთ წყვდიადშიმოფარფატეთ და მაშინ ყველა თავისდა-თავად გაიგნებს გზას პატიოსანის შრომისადმი და უზრუნველადაც ჰყოფს თვისს კეთილდღეობას; ამასთანავე ნაკლებად იქნებიან მუქთახორები, რომელნიც ერთობ მძიმე ტვირთად აწვანან საზოგადოებას. ხალხის განათლება მარტო წერა-კითხვის ცოდნით არ განისაზღვრება. წერა-კითხვა მარტო გასაღებია განათლებისა, ცოდნისა, ღონისა, ძაღისა. წერა-კითხვის მცოდნესათვის საჭიროა იმისთანა საკითხავი, რომელიც შესძენს მას მისი ყოფა-ცხოვრებისა და ხელობის გასაუმჯობესებელს სასარგებლო ცოდნას, უნარს, ხერხს, წახალისებებს პატიოსანს შრომაზედ და განამტკიცებს მის

სულსა და გულში ქრისტიანობრივ ზნეობას და სიყვარულს მოყვასთადმი, გარდა ამისა სკოლის წარმატებით მოქმედებისათვის საჭიროა, რომ თვით მასწავლებელსაც ჰქონდეს რამე წასაკითხად მის განათლებისათვის. წინააღმდეგ შემთხვევაში სადმე მიყრუებულს სკოფელში მომქმედი მასწავლებელი იძულებული იქნება იკითხოს მხოლოდ იგივე ანბანი და სხვა სახელმძღვანელონი, რომლებითაც ასწავლის შეგირდებს, ხოლო, რაც უნდა რეჟიტიანი იყოს კაცი, ერთისა და იგივეს კითხვა კი, სხვა არა იყოსრა, მოსწყინდება ბოლოს. უკეთეს ვერაჲ ვერაჲ ვითარა ცაზრდოს თვისი გონებისა, ვის, იგი გამოთავყანდება და უაზრო მანქანად შეიქმნება სწავლების ასპარეზზედ; ცხოველი სული აღარ შერჩება მასწავლებელს და მისი სწავლებაც, მაშასადამე, გამოვა უსულო და უნაყოფო. შეიძლება უარესიც დაემართოს მოწყინილობისა და უსაქმობისა გამო მასწავლებელმა ადვილად შეიძლება ღოთოზისა მისკის ხელი და მიდ სამუდამოთ დაჰკარგოს მან ხალხისა და მოწაფეების პატივისცემა. გარდა ამისა მასწავლებლისათვის საჭიროა ცოდნა-მიმართულების მისაცემად მოწაფეებისათვის სასწავლო მასალის და საკითხავი წიგნების გამოჩენვა. უამისოთ წერაკითხვის შემსწავლელი გაამოვა სკოლიდგან გაბუცებული, როგორც უორთაყვირონავში ჰჯდოჲარე ზღვის გასაცურავად. გამოუყენებელი უგზო-უკვლო სწავლა მხოლოდ გზას დაუბნევს და თავბედს აწყველინებს კაცს, გამოვა არა განათლება, არამედ ერთი უმსგავსოება. მწიგნობრობის საქმე კი იგბვე ველოია, სადაც მოდის პურიც და სხვა საწოვაგე მცენარეულობაც, რომელთა შორის, რასაკვირველია, მათრობელა და შხამიანი ბალახ-ჰულახიც ურევია. მომკალს უნდა გეეგებოდეს გამორკვევა სასარგებლო მცენარეებისა მავნებელებისაგან.

ახლა სადამე უნდა ასწავლოს მასწავლებელმა ყო-

ვწელივე ეს, თუ თვით მას ვერსაიდგან ვერ შეეძლება ამ
 ღვარი სწავლის მოღება? არ სწორეთ ასეთის უკოდნა-მი-
 მართულების კიდობანია ჟურნალი „მოგზაური“, მასწავ-
 ლებლებო! იგი მარად იმის მეცადინეობაშია, რომ სავ-
 სებით შეეწყოს ხალხის აწინდელ მოთხოვნილებებს და
 მით იყოს ნამდვილი სახალხო, სასარგებლო ჟურნალი...
 რადგან ხალხში განათლების გავრცელება უფრო სკო-
 ლების საშუალებით შეიძლება, ამიტომ „მოგზაურში“
 უპირველესი ადგილი დათმობილი აქვს პედაგოგიურს
 ნაწილს, რომელიც შეიცავს საკმაო გონებითსაზრდოს,
 როგორც მასწავლებლებისათვის, ეგრეთვე თვით მოწაფე-
 თათვის. მასწავლებლებისათვის გამოსადგვია მთლად მი-
 ნაარსი „მოგზაურისა“; ჟურნალი შეიცავს აუარებელ მა-
 სალას ყოველისფრისას; რითაც კი შეუძლიანთ მათ შე-
 იქმნენ სასარგებლო მოჭირნახულედ თავიანთ წრესა და
 ალაგას. მათთვის, სხვათა შორის, ისტამბება წერილები
 ხალხის ჯანმრთელობის მეურნეობის და სხვ. საგნების
 შესახებ, რასაკვირველია, მყისვე გარდასაცემად ვისთვრ-
 სანც ჯერ არს. სოფლის მასწავლებლების მოვალეობა
 მართა წერა-კითხვის სწავლებით არ განისაზღვრება. მათ
 უნდა დაუდონ საფუძველი ხალხის ქეშმარტს განათლე-
 ბას მისი ყოფა-ცხოვრების მოთხოვნილებათა შესაბამად.
 თქვენ უნდა გამოუზარდოთ ქვეყანას არა იმისთანა თავ-
 ფქვილა მწიგნობარნი, რომელნიც ისწავლიან თუ არა ერთი
 ბეწვად ანბანს და სიტყვების ჩხლართვით სახეას, მაშინათვე
 გაურბიან შორს თვისს მდგომარეობას, რათა შემდეგ უფრო
 მეტი სიღარიბე გამოასცადონ, — არა თქვენ ისეთი კოდნა
 და სწავლა უნდა მისცეთ ჩვენის ხალხის ახალთაობას,
 რომ შეეძლოთ გააუმჯობესონ თვისი შრომა, თვისი ყო-
 ფა-ცხოვრება. გონივრულად მოაწყონ თვისი მეურნეობა
 და, ერთი სიტყვით, უფრო ადამიანურად და ქრისტიანუ-
 რად იცხოვრონ, ვიდრე მათი მამები და პაპები ცხოვ-

მკირე შენიშვნა დიად საქმეზე.

მას წინად ერთ დიად მნიშვნელოვან კრებაზე დედა ენაზე სწავლების შესახებ ბევრი კაზმული სიტყვა დაიხარჯა და რამდენიმე კარგი დასაბუთებული მოხსენება წაიკითხეს. ყველა, თათარიც, თუ ქრისტიანი, ხალხის მდგომარეობის გასაუმჯობესებელ საშუალებად დედა-ენაზედ სწავლებას აღიარებდა. მაგრამ, დაბეთ მუხთალს ბედს, აქაც, ამ ერთის გრძნობით განმსჭვალულთ შორის, გამოერია ისეთი პირი, რომელიც თხოულობდა, რომ სახალხო სკოლებში მთელი სწავლა უთუოდ სამშობლო ენაზედ უნდა სწარმოებდეს, მაგრამ თუ რუსულს ენასაც ასწავლით, უთუოდ კარგად და ყოველმხრივ უნდა ასწავლოთო. დამეთანხმები, მკითხველო, რომ სრული ჭეშმარიტება სთქვა ამ გვამმა, მაგრამ მისს ასეთს სამართლიანს სიტყვას იქ დამსწრენი მწუხარებით მიეგებნენ და ეს ამბავი ზოგიერთმა გაზეთებმა მეორე დღეს თავიანთ მეთაურ წერილებში უმაღლეს უმართებულობადის აიყვანეს. სწუხდნენ უფრო იმაზე, რომ ეს პირი ადგილობრივი მკვიდრი, ტომით ქართველი ბრძანდებოდა. იმის დაფასებაში კი, თუ ვინ როგორის გულით რა დასწერა, ან რა სთქვა, არ შედიოდნენ. მარ-

თალია, ძნელია ვისიმე გულის სიღრმეში ჩაძვრენა და იქ ზედ ნადების წაკითხვა-გაგება, მაგრამ, თუ კაცი საქმეს გამოეკიდა, სუყოველთვის გაარჩევს ყალბს ნამდვილისაგან, მით უმეტეს, რომ არა არს-რა დაფარული, რომელი არა გამოსცხადდეს. ვსთქვათ, მართლა, ამ ერთმა ქართველმა ესეთ მნიშვნელოვან კრებაზე მთელს საქართველოს დაუმსახურებელი შერცხვენა-სირცხვილი მიაყენა თვისი მიუფერებელი ლაპარაკით, ახლა ის ვიკითხოთ, ქართულს ენაზედ სწავლების შემოდების მომხსენებელი, ისიც ტომითვე ქართველი, როგორ ეპყრობათ იმგლებებს, რომელთ მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად ესოდენ ღვაწლსა და შრომას ეწევა და კრებას მთელს დასაბუთებულს მოხსენებას უკითხავს დედა-ენის შესახებ? ვინ დადგება იმის თავდებად, რომ იგი ტყავს არ აძრობს მათ და თვალის დასანახადაც არ ეჯავრება ისინი? საქმე-კარიელი ლიტონი სიტყვები ზომ არ გახლავთ. სათქმელი ის არის, ვის მართლა რა სწადიან ხალხისთვის!? როდესაც ვენახში ერთი ფოჩის მოკოხნის გამო გლევს მის მკვებელს, ხარს ვართმევთ, ძმას სახლ-კარიდან კინწის კვრით ვაგდებთ და საზოგადო კრებაზედ კი «სამშობლო»-«ეროვნება»-ს ძახილით ყველას ყურებს ვუჭედავთ: — აქრალაც კეუში არ მოსასვლელი რამ უნდა ხდებოდეს... ვისაც საფუძვლიანი და უოგულ-მხრინი კაცური, ცხოვრება-განათლება ხალხისა, რაც დედა-ენის გარდა სხვა ენების ცოდნითაც არის მოსახერხებელი, არა აქვს სახეში თავისს საზოგადო მოღვაწეობის დროს, ის ასეთი მოკლე, თანატოლი და დამყავებული გრძნობებით შორს ვერ წავა და ვერც არას ხალხს შეჰმატებს რასმე, როგორც ვიცით, მას, ვისაც სამშობლოს სირცხვილის მკმეველი დაუძახეს, გაცილებით მეტი ცდა და შრომა მიუძღვის ამ ხალხის წინაშე, ვიდრე მათ, ვინც ის ასე ულოლიკოდსამშობლოს ჩირქის წამცხებელად აღიარა. ესეც კმა-რა...

დავით შავდაიაშვილი.

მთკრალობა

მის წინააღმდეგ საბოძოლველი საშუალებანი.

(ა. ბუტკევიჩის წერილებიდან).

მთკრალობის ფსიხოლოგია.

წერილი პირველი.

რის ძველი, მობერებული ტემები, როგორც კაცობრიობა, მაგრამ რომელთაც ბედი სწვევით მუდამ სიახლოგზდენში დარჩნენ. ასეთ ტემებს ეკუთვნის საკითხი ნარკოტის *) ბოროტათ ხმარების შესახებ და კერძოდ საკითხი ალკოგოლიზმზე **). სწორეთ ერთგვარი გაბე-

*) ნარკოტი—სახოგადოთ გამარეტიანებელი, თავბრუ დამსხმედა ნივთიერებათა.

**) ალკოგოლიზმი—ალკოგოლით მოწამვლა. ალკოგოლი საზოგადოთ ჭკვან სზირტს (ჭაჭის, ჰილის და სხ. მისთ.). ამასვე ეკუთვნის უველამაკარი სასმელები, რომლებიც მომეტებულ ადრულობას ჭკვრიან ადამიანს, ათრბენ მას.

დულობა საჭირო, რომ ათასჯერ ნათქვამი არ განიმეორროს ადამიანმა ამ თითქოს „მოყირქებულ“ საკითხზე წერის დროს; მაგრამ ისინი იმდენათ სერიოზულია, იმდენად საჭირობოროტო, იმდენათ დაშორებულნი არიან სრულს განმარტებას და საზოგადოებაც ისე გულცივათ ეპყრობა მათს გადაწყვეტას, რომ შეუძლებელია ჩუმათ ჩავატაროთ იგი. მე არ დავხატავ აქ სურათს იმისას, თუ როგორი გამხრწნელი ზედმოქმედება აქვს ალკოგოლს კერძო ადამიანის და საზოგადოების ფიზიკურ და ზნეობრივ მხარეებზე. ამაზე ბევრი დაწერილა და იგი არც ეხება ჩემი საუბრის პროგრამას. ამ საკითხის უდიდესი მნიშვნელობა რომ შევიგნოთ, საკმაოა მხოლოდ წარმოვიდგინოთ თუნდაც დღევანდელი ბედკრული კაცობრიობა, მშიერი, გაცივებული, თავისს წრსებით მოთხრენილებათა დაკმაყოფილების ვერ შემძლე და ამავე დროს მხარჯველი აუარებელი საშუალებების, ენერჯის და შრომის, დასამუშავებლად იმ დამლუბველ ნარეწისა (ПРОДУКТЪ), რომელსაც ადამიანი ხმარობს თავისს თავის მოსაწამლავად, რასაც მოჰსდევს როგორც ფიზიკური, ისე ზნეობრივი გადაშენება არა მარტო ერთის მოდგმისა; არამედ, მემკვიდრეობის წყალობით, მთელის რიგის მოდგმებისა. კერძო კაცის თავის მოკვლა აღელვებს, და შიშს ჰგვრის საზოგადოებას; ხოლო ნელის ნაბიჯით ერთიანი (МАССОВОЕ) თავის მოკვლა, ლოთობად წოდებული, არ იპყრობს საზოგადოების შესაფერს ყურადღებას. სტიქიონური უბედურობანი — ომი, ხოლერა, შიმშილობა, მთელს საზოგადოებას ყალყზე შეაყენებს და საბრძოლველად გამოიყვანს ხოლმე. ალკოგოლს კი, რომელსაც გაცილებით მეტი მსხვერპლი მოაქვს, ვინემ ყველა ამ უბედურობებს ერთათ აღებულს, ეძლევა უფართოესი ხელშეუშლელი ასპარეზი სამოქმედოთ. ის კი არა თუ ჩვენ საზოგადო მოღვაწეებს და

ყველა მას, ვისაც კი გული შესტკიცა საზოგადოების კეთილ-ღღობისათვის, ერთ წუთსაც არ უნდა ავიწყდებოდეს, რომ მათ შრომასთან ერთათ კაცობრიობის კეთილდღეობისთვის, ექიმების, ვექილების, მეცნიერების შრომის გვერდით, გაჩაღებულა ნელი, მაგრამ შეუწყვეტელი შრომა ალკოგოლისა და ეს უკანასკნელი აბათილებს და აქარწყლებს პირველს. აღარ შეგჩერდები დიდხანს იმ მკვერმეტყველურ სტატისტიკურ ციფრებზე, რომელნიც ცხადს ჰყოფენ ალკოგოლის გავლენას დანაშაულობების, მკვლელობის და თავის მოკვლის რიცხვზე; აგრეთვე მასურ ამოწყველის გაძლიერებას ალკოგოლის გავლენით, რაც იხატება ბნედიან, ნერვებით და სულით ავთამყოფობათა გაძლიერებით. პროფესორს. სიკორსკის გამოჰყავს რუსეთისათვის შემდეგი საშუალო წლიური ციფრები, რომელიც მას მიუღია 17 წლის დაკვირვებიდან: წყალში დამხრჩვალთა მომეტებულ რიცხვს მოჰყვება რიცხვი ლოთობით დაღუპულთა—4678, მკვლელობისაგან—2810, თავის-მოკვლისაგან—2000, გაყინულობისაგან—1230 და მოწამლისაგან—1000 კაცი. ამ ციფრების შედარებით პროფ. სიკორსკი ალკოგოლს „უსასტიკეს მკვლელის“ სახელს უწოდებს. მაგრამ ალკოგოლის როლი, როგორც სიკვდილის ერთი მიზეზთაგანი ნათლათ არ ჩანს ამ პატარა ციფრით—4678 ით. ამას უნდა დავუმატოთ მთვრალობით დამხრჩვალთა და გაყინულთა რიცხვი და აგრეთვე დათრობის დროს ჩადენილ მკვლელობის და თავის მკვლელობის შემთხვევანი. მეორეც აქ მხოლოდ ნაანგარიშებია ალკოგოლისაგან მოწამლვით ერთბაშათ ჰიკვდილი; ჩვენ რომ შეგვეძლოს სტატისტიკური ცნობების შეკრება სიკვდილის შემთხვევებისა, როცა ორგანიზმი დაასუსტა და ბოლო მოუღო სასმელების წინეთ ბოროტათ ხმარებამ, მაშინ ალკოგოლის მსხვერპლი დასლობით კი

არა ასი-ათასობით იქნებოდა სანგარაშებელი. რაც შეეხება ალკოგოლის გავლენას სულიერ ავთამყოფობის რაოდენობაზე, საკმაოა ვთქვათ, რომ 40% სულით-ავთამყოფობისა ალკოგოლისაგან მომდინარეობს.

უბედურება, უჭკველათ, მეტათ დიდია. რით ავხსნათ საზოგადოების გულგრილობა ალკოგოლიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში? რას ნიშნავს ეს? ნუ თუ საკმაოთ უხადი არ არის წარმოდგენა ამ ბოროტების სიდიადის შესახებ? თუ შევეჩვიეთ მას და ან კიდევ არ ძალგვიძს გაქივრებას დავეხმაროთ? მე მგონია, რომ ერთიც, მეორეც და მესამეც. რუსულ ენაზე ორი ან სამი ღირსეული სამეცნიერო გამოკვლევა თუ არის ალკოგოლიზმზე. ჟურნალებში აქა-იქ თითო-ორი წერილი თუ ჟღარსტამბება ამ საკითხის შესახებ, თორემ კოპულიარული, სახალხო ლიტერატურა ამ ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესახებ მეტათ ღარიბია და რაღაც ათიოდე, ისიც ჟვარგისი, წიგნაკების ამარა არის საზოგადოება. რაც შეეხება ბოროტებისადმი შეჩვევას, აქ თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს რუსის ხალხის განსხვავებულ ჰასიათს **სადანჯეს, ჯანჯეს დამორჩილებას**, ყველაფრისადმი შეჩვევის და შეგუების უნარს ცხოვრების თვით აუტანელ პირობებისადმი.

ასე შეუთვითხორცა და შეეხარდა რუსის ხალხი მთვრლობას: თვით უხეში გამოჩინება მთვრლობისა ადრავის ნერვებზე აღარ მოქმედობს, და ბოროტების სურათი თვისი საოცარის შედეგებით თვალწინ აღარ გვიდგას. გრძნობა-დაკარგული სხეული, ღობე-ყორესთან სისხლსა და ტალახში ჩავდებული, ქრმებისაგან ცოლებს წვალემა, ლოთი მშობლების-მიერ ლოთობას მიჩვეული და გარყვნილი ბავშვები, — ყოველივე ეს ჩვეულე ბრივი. ყოველდღიური სურათია, რომლებმაც თვალში სინათლე გამოგვილია და რომლებსაც ჩვენ გულგრილათ

ვურიგდებით, თითქოს რაღაც საბედისწერო მოვლენაა და შეფევიტოვებია ხელში ამ საპატიო სოციალური საკითხის პოლიცია და ციხეების სამართველოებისათვის გადაწყვეტა: მართალია, საზოგადოებრივ ინიციატივის (თაოსნობის) უქონლობაში მთელათ საზოგადოება როდია მტყუანი თუ მართალი, რომ გმირები ჰქმნიან ისტორიასო, მაშ, შეიძლება, კიდევ უფრო ხშირათ, ისტორია ჰქმნის გმირებს. მაგ., გაჩენა რუსეთში ისეთის მქადაგებლისა, როგორიცაა მღვდელი მატია, რომელმაც მთვრალაბა მიატოვებინა და გამოაფხიზლა მთელ თვის სიცოცხლეში მისი მილიონი კაცი და რომლის მიტინგებს (კრებებს) ინგლისსა და ამერიკაში გაშლილ მინდორზე ათი-ათასობით მსმენელები ესწრება, — რუსეთის დღევანდელ ცხოვრებაში ასეთი კაცის მოქმედება შეუფერებელი და წარმოუდგენელია.

ამ სფეროში საზოგადოების გულგრილობა აიხსნება ერთის მხრით იმით, რომ ერთი ნაწილი ინტელიგენციისა გრძობს საქმის სირთულეს და სიძნელეს და სრულდით უიმედობის თვალთ უყურებს ლოთობის წინააღმდეგ ბრძოლას, მეორეს მხრით კი მრავალნი რყევასა და იქვე არიან ბოროტების წინააღმდეგ საბრძოლველ საშუალებათა ამორჩევაში. აქედან წარმოსდგება ის უსისტემობა და ორგანიზაციის უქონლობა, როგორსაც ჩვენ ვხედავთ ალკოგოლის წინააღმდეგ საზოგადოებრივ ბრძოლაში.

იმ დროს, როცა ერთნი ციურ მანანად აღკრძალოვით, პოლიციურ-ბიუროკრატიული ზომებს აღიარებენ, სხვები, მაგ., ლ. ნ. ტოლსტოი და ექიმიალექსევი, რომელმაც რამდენიმე წიგნაკი დასტამბა მთვრალობაზე, მიმართვენ ადამიანის თავისუფალ ნებას და ქადაგობენ სრულს მოთმენას, რასაც ისინი სიტყვიერ და თავისი პირადული მაგალითით ადასტურებენ. ბოლოს, მესამენი

საქმეს შორიდან უვლიან და ბოროტების მოსპობას ლამობენ საჩივე, სამკითხველო და სახალხო გასართობების შემწეობით. რომელი გზა უფრო უტყუარი და მიზნის მისაღწევია? ამაზე პასუხის მიღება შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როცა მთვრალობის მიზეზების დაწვრილებით ანალიზს მივახდენთ და გამოვიკვლიოთ მთვრალი კაცის ფსიხოლოგიას. ამ ამის გამოკვლევას ვცდით ჩვენ ამ წერილებში; ვგონებთ, რომ ეს ცდა მეტი არ იქნება, რადგან ალკოგოლიზმის საკითხს დაწვრილებით იკვლევდნენ დღემდე სხვა და სხვა ვიწრო-სპეციალური მხრით, მთვრალობის ფსიხოლოგიას კი, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, იმაზე ნაკლებ ყურადღებას აპყრობდნენ, რის ღირსიც იგი არყო.

სანამ ჩვენ ტექმაზე ლაპარაკს შეუდგებოდეთ, ორიოდე სიტყვა გვინდა ვთქვათ ალკოგოლის ადამიანის ორგანიზმზე ფიზიოლოგიურ გავლენის შესახებ. ექვი არ არის, რომ ალკოგოლი საქმლის ნეგატივების რიგს არ ეკუთვნის, თუნდაც მარტო იმიტომ, რომ იგი მოკლებულია ყოველნაირ საქმლისათვის მიუკილებელ თვისებას — უგნებლობას. მაგრამ თავი რომ დავანებოთ ალკოგოლის ცუდს გავლენას ორგანიზმზე, ჩვენ ვერ წავართმევთ მას იმ საპატიო როლს, რაც მას უჭირავს ადამიანის საზრდოობის პროცესში. როგორც მხურვალე ნეტარებმა, ალკოგოლი წვის დროს სწრაფათ იხრწნება ადამიანის სხეულში და ავრცელებს იქსითბოს და ძალის ვრთნაირ რაოდენობას. ამ რიგათ იგი ჰმატებს სხეულს ცუდი საზრდოობის დროს რაც საქმელს ცილ-მაგვარი ნივთიერება აკლბა; შიმშილობის დროს კი იცავს სხეულს შემადგენელ ქსელებს (ТКАНЬ) დაფანტვის, დაქსაქსვისაგან. ადამიანის საზრდოობაში ალკოგოლის ამნაირი როლით აიხსნება ის დაუძლეველი მიდრეკილება სპირტიან სასმელებისადმი; როგორსაც ჩვენ ვამჩნევთ სხეულდობ

გაქვირებულ, საზოგადოების ცუდათ მასაზრდოებელ კლასებში, მიდრეკილება, რომელიც, რა თქმა უნდა, ადვილათ გარდაიქცევა დამლუპველ ვნებად—**ძთვრალობად**. ამ კაცებს,—ამბობს ბევკერი,—იმის გამო, რომ არაქვთ საკმაო ხორცეული საჭმელი და იმათ არაფერი, საშუალებით იმის მოპოება არ შეუძლიათ, იძულებულნი არიან არაყი სვანა.—„დიდხანს ეძებდენ არაყის სურთგატს (სამაგიეროს),—ამბობს ექიმი პორტუგალოვი,—მაგრამ ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ საუკეთესო სურთგატი არაყისა არის—ხაფცი“.

თუ კი ასეა, თუ კი ალკოგოლის და ხორცს ერთნაირათ ინტენსიური მასაზრდოებელი და აღმძვრელი ძალა აქვთ ადამიანის სხეულისათვის, ისე რომ ერთმანეთის მაგიერობა შეუძლიათ გასწიონ, მაშ რაღა გასაკვირია, რომ მუშა ხალხი, რომელსაც არ შეუძლია მუდამ ხორციით საზრდოობდეს, ყოველთვის დაუდგრომელ მდგომარეობაშია ალკოგოლის შესახებ, მისი მდგომარეობა მას ყოველთვის აიძულებს ალკოგოლის მანებელ გავლენას დაემორჩილოს. ეს კიდევ ცოტაა: დღევანდელ არსებობისათვის გაცხარებულ ბრძოლაში, როცა კონკურენცია (მოქიშვეობა) ქმნის ერთის მხრით საოცრათ გამრავალკეცებულ შრომას, მეორესებ შრომის უთანაბრობა განაწილებას დროის მხრით, ალკოგოლის, როგორც უფრო ენერგიულათ აღმძვრელ, ქხელწამოსაკრავ ნივთიერებას უფრო მრავალი უპირატესობა აქვს ხორცზე, რომლის მოქმედება იმდენათ ნელია, რამდენათაც ჯანაბარი და ხანგრძლივი. მართალია, ალკოგოლის ენერგიით ერთბაშათ აფეთქებას ყოველივის ისეთივე. მკაცრი რეაქცია (დაუძლურება) მოსდევს, რომ ამგვარ აღძრულობას ძთელი ორგანიზმის ძალ-ღონის ღრმად დაქსაქსვა და ხანდისხან სიდამბლეც მოჰყვება; ამიტომაც ალკოგოლი ემსგავსება იმ მკაცრს მევახშეს, რომელიც უხვად იძლევა ვალად ფულს,

მაგრამ ისეთი სასტიკი პირობებით კი, რომ მეფალეს საუკუნოდ აღატაკებს. ან რა ქმნას საწყალმა, როცა სესხება ხშირათ საჭირო ხდება, როცა იგი ერთათ-ერთი საშუალებაა თავის ხსნისა, და როცა ცხოვრება მრავალზე უმრავლეს ადამიანებისა მუდმივი პრაქტიკაა ამ სამწუხარო ხელობის შემწეობით თავის ხსნისა: პროფ. დრილი, რომელიც ცნობილია თვისი შრომებით გადაშენების (вырождение) შესახებ, როცა მონაწილეობას იღებდა ფინანსთა სამინისტროსთან დაარსებულ ალკოგოლიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველ კომისიაში, დაგვიხატა ცოცხალი სურათი მოსკოვის ხელოვნებისა, რომლებსაც, ბაზრისაგან დამოკიდებულობის გამო, ხანა უმუშევრობისა ეცვლებოდათ საკატორგო 18 საათის სამუშევარზე. პროფ. დრილის მიერ შეკრებილ ცნობების დასკვნები სრულს უიმედობას ჰგვიჩვენებს ადამიანს: არის ისეთი კლასი საზოგადოებისა, რომლებისათვისაც, მათი ცხოვრების და მუშაობის პირობების გამო, ალკოგოლი, საბედისწერო და მიუცილებელი თანამგზავრია არსებობისათვის. მხოლოდ ფართო საზოგადოებრივ რეფორმებს შეუძლია ამ უბედურების აღცილება. მანამდე კი ჩვენ, ე. კ. საზოგადოებრივი თვალსიზრისა, ამ დაღუპვის მოუბრუნებლად გადაშენების და გზაზე შემდგარ კლასს ისევ ვერას უშველის, როგორც ვერას ვუშველით ერთბაშად მსმელ ლოთებს, რომელთა ადგილი ექიმის მეთვალყურეობით სპეციალურ სამკურნალოებშია; ფსიქოლოგიას იქ რა ადგილი აქვს, სადაც დაკმაყოფილებული არ არის ელემენტარული (უბრალო) ფიზიოლოგიური მოთხოვნილებანი. ამიტომ, შევუდგებოდ თუ არა მთვრულობის ფსიქოლოგიურ მომენტების გარჩევას, ჩვენ უმთავრესად სახეში გვეყოლება ის კლასი საზოგადოებისა, რომელიც ნივთიერათ ასე თუ ისე დაკმაყოფილებს თავისს ყოველდღიურ არსებობისათვის, მოთხოვნილებას, ასეთია, მაგ. ან ფა-

ბრიკა-ქარხნების მუშათა კლასი, რომელიც როგორც სამუშაო ქირით, ისე სამუშაო დროის თანაბრათ განაწილებით უფრო უკეთეს პირობებშია, ვინც კლასი ქალაქის ხელოსნებისა.

თავისებურ ბრძოლასა და წარმოდგენებს რომ თავი გვჩვენებოთ, ჯერ ყური დავუგუოთ იმას, თუ როგორ ხსნის თვით საზოგადოება ღვინისადმი თვის მიზიდულობას. თუ უისმე ჰკითხავთ, რატომ სმენო, გიპასუხებენ, სმენ მწუხარების, ანუ სიხარულის გამო, სმენ კამპანიის გულისათვის, სმენ მხნეობის-გაბედულობის მოსაგვრელად, სმენ ქებისათვის, სმენ, ბოლოს, როგორც ხსნის რუსეთის უდიდესი მორალისტი (ზნეობის მქადაგებელი), გონების და სინიღისის დასახშობად. ჩვეუკვირდეთ ზევით მოყვანილ მოტივებს, განვიხილოთ ისინი და დავრწმუნდებით, რომ ისინი საუცხოვო და მახასიათებელი არიან მსმელთა აღმანიების უსახლოლოგისა და რომ ყველა იმათში არის ერთი ზოგადი საფუძველი, მიუხედავად მათი მოჩვენებული სხვადასხვაობისა და დაბნეულობისა. დავიწყოთ რიგზე.

სმენ მოწყენილობისა და ბოღმის გამო... რომ გავიგოთ ზოგადი ხასიათი ამ მოწყენილობისა, რომელიც ხალხმა ღვინით, სასმელით უნდა დაახშოს, უნდა გავითვალისწინოთ, რაში მდგრადობს თანამედროვე ადამიანისათვის ბედნიერება, როგორ ესძის მას იგი, ანუ რა შინაარსის წარმოდგენია მას ცხოვრების სინამდვილეს, იმიტომ რომ, როცა დავადგენთ დებულებითს (положительный) ცნებას, მაშინ უარყოფითი (отрицательный) აზრი თავისთავათ გამჩირკვევა. საკითხი, თუ რაში მდგრადობს ბედნიერება, ერთის შეხედვით, უნდა იწვევდეს თვით მოწინააღმდეგე და შეუთანხმებელ პასუხებს; მაგრამ ცნება ბედნიერების ასახსნელათ არის ობიექტიური (ყოველმხრივი, მრუდგომელი) ფორმულა, რომლის

შესახებ უნდა შეთანხმდენ თვით მოწინააღმდეგე. შეხედულობების წარმომადგენლნი. ბედნიერებაა, გვეუბნება ეს ფორმულა — რაც შეაძლება სრული დაკმაყოფილება, რაც არც ფიზიკურად, ისე სულიერ მოთხოვნებათა. ცხოვრების კანონია — წამდონიული განვითარება ყველა ნიჭიერებათა, წამდონიული მუშაობა ადამიანის სხეულის ყველა ორგანოებასა. ამ კანონის განხორციელება ჰქმნის იმ გრძნობას ზოგადსკეთილდღეობისა, ცხოვრების იმ სიხარულს, რომელსაც ჩვენ მდაბიურათ ბედნიერებას ვუწოდებთ. იგივე აზრი სხვანაირათ ნათქვამი, აი რას გვეუბნება: ცხოვრების ძირითადი კანონი იმაში მდგომარეობს, რომ არც ერთი ადამიანისთვის მინიჭებული ტალანტი (ნიჭი) დამარხული არ იქმნეს მიწაში; უმაღლესის სიკეთით დაჯილდოვდება ის, ვინც ყველა მისთვის მინიჭებულ ნიჭს აღმოაცენებს და ამკავლებს. ასე, სრულის ცხოვრებით ცხოვრება, ცხოვრება მთელისთვის თვისის არსებით, აი იდეალი ბედნიერებასა.

ბედნიერებაზე ამგვარი შეხედულობის წერტილით ჩვენ თუ თვალს გადავაგლებთ თანამედროვე კაცობრიობის ცხოვრებას, დავრწმუნდებით, თუ როგორ შორს, ძალიან შორს დასცილებია იგი აქ დახატულ იდეალს. აღამიანთა უმრავლესობა მოკლებულია შესაძლოსობას დაიკმაყოფილოს თვით არსებითი მოთხოვნილებანი, როგორცაა მოთხოვნილება სინათლისა, ჰაერის, ტანისამოსის, თავშესაფარის და საჭმლისა. უღმობელმა ბრძოლამ არსებობისათვის მიიყვანა შრომა უკიდურეს დანაწილებამდე. იმ დროს, როცა ერთნი გონებით მომუშავენ, ფიზიკურათ იხრწნებიან, სუსტდებიან, სხვები კი მთელთვის ძალადონეს ფიზიკურ მუშაობაში ჰკარგვენ, გონებრივ-ზნეობრივად ჩლუნდდებიან და გადაშენების გზას აღვანან. საზოგადოებრივი ცხოვრება წინააღმდეგობებით (კონტრასტებით) არის სავსე: მშვიდრი შრომა და მძლავ-

რი უქმობა, მეცნიერების მნათობნი და უმეცრების უფსკრული, სულის სიმაღლე ავთამყოფ სხეულში და ჯანმრთელი უსულო სხეული. საზოგადოება დაყოფილა ჯგუფებად: ერთის მხრით ბოგინობენ მახინჯნი და დასახიჩრებულნი, ზოგიერთ ორგანოების ატროფიით (მოასპობა) და ზოგის—გიპერტროფიით (ზედმეტი განვითარება); და სულ ამოა იქნებოდა ჩვენს შორის მთელი, ნორმალური ადამიანის ძებნა. საკვირველიც ისაა, რომ ასეთ პირობებში უმრავლესობისათვის ცხოვრება კატორღად გადაქცეულა, და მწუხარება, —მუდმივი უკმაყოფილებბ იქნება ეს უხერხულად მოწყობილის ცხოვრებისა, თუ ერთბაში ნაღვლიანობა, —იგი ხდება მიუცილებელი თანამგზავრი ადამიანის არსებობაში. მაგრამ ტკივილის და ტანჯვისათვის საჭიროა დამშვიდება, განუხარციელებელი შისწრაფებანი კი ითხოვენ დაკმაყოფილებას. ნარკოტი, ანუ კერძოთ ალკოგოლი აკმაყოფილებს ერთსაც და მეორესაც. როგორც უკვე ცნობილია, იმათი მოქმედება ორგანიზმზე ორნაირია. თვრალობის პირველ ხანაში ადამიანი ამჩნევს საერთო აღძრულობას, ამ დროს მატულობს როგორც ფიზიკური, ისე სულიერი მოქმედება; მეორე ხანაში კი —იწყება რეაქცია —საერთო დაუძლიერება, ღონემიხნდილობა და ძილი. და თუ ამ უკანასკნელ ხანაში სასმელები ჰგვრიან ადამიანს ასე სანატრელ სრულ თავის დავიწყებას თვისი არსებობის დამჩაგვრელ პირობებისას, პირველ ხანაში ისინი აძლევენ მას რაღაც უფრო მომეტებულ საფასურს და მისატყუებელს; იგინი აძლევენ მას შესაძლისობას ყოველდღიურ ცხოვრებაზე ზრუნველობა თუნდაც ფრთა-შესხმულ ოცნებობის და მთვრალი ბოდვის დროს მაინც დაივიწყოს ის, რაზედაც იგი ასე უიმედოთ ფიქრობს სიფხიზლეში, და რაზედაც მას უარს ეუბნება მკაცრი ცხოვრების სინამდვილე. მდაბიო ხალხი ტყვილა როდი ამბობს, სასმელი ამხნევებს, სცვლის ადა-

მიანსო, და საკმარისია თვალყური ვადევნოთ დამთვრალს, რათა დავრწმუნდეთ, რომ იგი ამ დროს ეძლევა განსაკუთრებულ ნეტარებას, დაქრის შორს, სადღაც მისი ფანტაზიით (ოცნებით) შექმნილ ქვეყანაში: ოჯახი, ალა, ანუ ქარხნის მმართველობა, რომელიც მზათაა იგი ყოველთვის ქუჩაში გამოაგდოს, ლუკმა პურისათვის თავმოებეზრებული ზრუნვა, — ყოველივე ეს სადღაც შორს გაიფანტა, ბურუსით მოიცვა... მას თავისს თავი აღარ ახსოვს, და ყოველი თვისს გარშემო უცხო ჰგონია. მოღუმშული და ჩუმადი, ახლა იგი გამხიარულებულია და იწყებს ლაქლაქს. ღარიბი იყო და ახლა ათასობით მფანტველ მდიდარივით ორიოდ გროშითაც თავი მოაქვს: ყველა ძაფები, რომელნიც აკავშირებდენ მას ცხოვრების სასიმწარო სინამდვილესთან და სულს ხდიდენ მას, როგორღაც ერთბაშათ დაწყდენ და განათავისუფლეს იგი. მშაშარა და დაჩაგრული, — იგი ხდება თავხედი და გამბედავი, მას ახლა ზღვაც მუხლამდე არ შამოსწვდება; გუშინდელი შონა და უნებაყოფლო ბოგანო, — დღეს ხმაშალლა გაიძახის თავიანთ უფლებებზე და სიმართლეზე პირათქმულათ მოუბრობს; მძულვარება, ბრაზი, რომელნიც მის გულში ჩუმათ იყრიდენ თავს, რასაც აჩერებდა ხასიათის სიმაგრე და საზოგადოებრივი დისციპლინა (წესრიგი), — ახლა ნაკადულებათ გადმოხეთქას ღამობენ გარეთ და იჩენენ თავს მხეცურ წინააღმდეგობასა და შფოთიანობაში. რაგინდ მოჩვენებული და გარდამავალი იყოს ეს მთვრალობის ნეტარება, რაგინდ ძვირათ უჯდებოდეს იგი ადამიანს, იგი მაინც კიდევ მრავალთათვის ერთათ-ერთი მანათობელი ვარსკვლავია, და მხოლოდ მარტოდ-მარტო იგი აფერადებს მათის არსებობის გაუნათებელს სიბნელეს. ეს კიდევ ცოტაა. იგი მათთვის მხსნელი კლაპანია (დასამცობი, დასათარებელი) მათ

გრძნობა-გონებაში წამოდულებულ მტრობა-მძულვარები-სათვის.

ასეთია ის ბოღმა, სევდიანობა, რომელსაც ხალხი ღვინოში ახრჩობს. ახლა ვნახოთ, როგორიღაა ის მხიარულება, რომელიც მას ღვინოს აწაფებს.

როცა ამბობენ ბოღმე, სიხარულით სმენო, ეს არც მეტი, არც ნაკლები, გამოთქმის უბრალო შეცდომაა. ჭეშმარიტი და მკვიდრი მხიარულება თითონ თავის თავში პოულობს კმაყოფილებას და არ საჭიროებს ხელოვნურ შეზარხოვებას. და თუ ჩვეულებრივით სმენ კვირა-უქმე დღეებში, დღესასწაულობის დროს, ანუ ქორწინების, დაბადების და სხ. მისთ. დღეებში, — ამ დროს სიხარულისაგან როდი სმენ, არამედ სიხარულისათვის. ეს ცხადია იქიდანაც, რომ დღესასწაული ღვინის უსმელად დღესასწაულად არ მიაჩნიათ, და სახელობს ის ქმნის სადღესასწაულო გუნებას. ასეთი სადღესასწაულო გუნების ხელოვნურათ გამოწვევას მოთხოვნილება ებადება ადამიანს იმის გამო, რომ თავის გარშემო არ ხედავს გრძნობის და გონების გამახალისებელ ცოცხალ და მძლავრ შთაბეჭდილებებს; ყოველდღიური ცხოვრება უფერული და ერთგვარია. თანამედროვე ჰიგიენისტები (ცხოვრების მოვლის მკვლევარი), განმარტვენ თუ არა ადამიანისთვის საჭირო საჭმლის შემადგენელ ნაწილებს, სერიოზულ ყურადღებას აქცევენ იმასაც, თუ როგორ იღებენ მას ადამიანი პირსა და სტომოქში. გემოვნების გრძნობელობა, რასაც ნაირნაირი საკმაზების და საჭმლის სხვადასხვანაირათ შემზადებით ვივითარებთ, იმათ მიაჩნიათ სავალდებულო პირობად, რომ საჭმელი კარგათ იქმნეს მონელებული. თუ კი სხეულის საზღოობისათვის ასეთი საპატიო როლი აქვს საჭმლის ნაირნაირობას, მაშ უფრო საჭიროა იგი (სხვადასხვანაირობა) ადამიანის სულიერი საზღოობისათვის. დაავადებული, მიღუნებული ცხოვრე-

ბა იწვევს ადამიანში მოთხოვნებს შეზარხოშდეს, გა-
მოცოცხლდეს, გამზიარულდეს. და რადგან ნათელი და
მძლავრი შთაბეჭდილებებით ღარიბი ცხოვრება ვერ ამ-
ხიარულებს და ახალისებს ადამიანს, ამიტომ იგი თითონ
იგონებს საბაბს გასამზიარულებლად და ჰქმნის სიმზიარუ-
ლეს ხელოვნურად, არაყის ანუ ღვინის შემწეობით. ნა-
მდვილათ რომ ვთქვათ, ეს მთვრალობა სიხარულის რო-
ლია, არამედ მზიარულების უქონლობისაა, მწუხარებით
გამოწვეულად, ე. თ. იგივე მთვრალობა ბოლმისა და ცხო-
ვრების უკმაყოფილებისაგან.

განვიხილოთ ახლა მთვრალობის მესამე მოტივი—
მთვრალობა კამპანიისათვის—და შევჩერდეთ მთვრალ კუ-
რადღებში, იმიტომ რომ ბევრისათვის კამპანია უკოლა
არის, სადაც ისინი გადიან ბიწიერების მთელ კურსს პი-
რველი საფეხურიდან დაწყებული ბოლომდე. ეს რა კა-
მპანიაა, და რით აიხსნება ის, რომ ჩვენში, მაგრამ განა
მარტო ჩვენში, ყველგან, სადაც კი ორი ან სამი კაცი
თავს შეიყრის, იქ საიდანღაც, რაღაც თილისმის ძალით,
იმწამსვე გაჩნდება მათ შორის თავისებური სიმბოლო
ერთობისა—**ღვინო**. კაცი არის არსება, რომელსაც ძლი-
ერ განვითარებული აქვს საზოგადოებრივი ინსტიქტები;
მისთვის მარტოხელათ დამწყვედვისთანა სასჯელი არ
არის; მისთვის იმაზედ მეტი დანაკლისი არა არის. რა,
თუ იგი განაშორე თვისს მსგავს საზოგადოებას, სხვის-
თვის განუზიარებელი მზიარულება ადამიანისათვის სანა-
ხევრო მზიარულებაა, განუზიარებელი მწუხარება—ორ-
ნაირ მწუხარებას ჰგვრის მას. მაგრამ თანამედროვე ადა-
მიანი იკმაყოფილებს კი ანუ რამოდენად თვისს, საზოგა-
დოებრივობის ინსტიქტს? თუ ჩვენ დასავლეთ ევროპას
მივმართავთ, დავინახავთ, რომ იქ არსებობენ მრავალი სხვა-
დასხვა საზოგადოებანი, კავშირები და კლუბები, რომელ-
ნიც აერთებენ მცხოვრებლებს ერთმანეთს შორის და შექმნეს

ის, რომ ინგლისელმა და ნემეცმა არ იცის რა არის მოწყენილობა და მარტოხელობა. იმათ ყოველთვის შეუძლიათ ადამიანის ყოველნაირ, სულიერ მდგომარეობას შესაფერი კამპანია გამოუნახონ; ყოველგვარ გაჭივრებულ მდგომარეობაში და ყოველი საკითხის გადაწყვეტაში მათთვის ყოველთვის მზათ არიან დახმარება აღმოუჩინონ მეგობრებმა და საანამოაზრებმა; მოგზაურობასა და გადასვლა-გადმოსვლის დროს იმათ ყოველგვან მხიარულათ შეხვდებიან ხოლმე ამა თუ იმ კლუბის ანუ კავშირის წევრები. ამგვარ ცოცხალ საზოგადოებრივ კავშირებს, რომელნიც ასე აადვილებენ და აფერადებენ ადამიანის ცხოვრებას, რუსეთში ვერ შევხვდებით. აქ ყველა კარა ჩაკეტილი, განცალკევებულად ცხოვრობს. სიღარიბე და ლუკმა პურის შოვნაზე ზრუნვა ქმნის იმას, რომ ერთი და იმავე კლასის წარმომადგენლებიც, მუშაობაში ამხანაგები, იმის მაგივრათ, რომ შეერთდნენ, ერთმანეთს უნდობლათ და ეჭვის თვალით უყურებენ, თითქოს არსებობისათვის ბრძოლაში ერთიმეორის მოჭიშვებები იყვნენ. კიდევ უფრო მკირვა ერთობა ცალცალკე კლასებში. ვეებართელა ჯურღმული ქონებრივ და გონებრივ სხვადასხვაობისა დღეს და ისტორიული ტრადიციები ბატონყმობისა წარსულში მათ სრულნათ აცალკევებენ. ამას თუ წოდებრივ ცრუმორწმუნეობას და საზოგადოებრივი ზდილობიანობის მოთხოვნილებებს მიუმატებთ, მაშინ მივიღებთ სრულს ახანას იმ მძიმე ატმოსფერის, განცალკევების, მატყუვრობის, პირფერობის და ადამიანის მძულვარებისას, რომელშიაც ჩამხჩვალთა დღეს რუსის ხალხი. ეროვნული ხასიათით კი ძნელათ თუ შეხვდებით ისეთ ხალხს, რომელსაც საზოგადოებრივობისადმი მიდრეკილება ისე ძლიერი ჰქონდეს, როგორც რუსის ხალხს. სრულნათ გასაგებია, რომ რუსეთის ხალხი იკმაყოფილებს ერთობის წყურვილს მღვრივ წყაროებიდან. რად-

გან ზმან არ იცის და უფრო კი არ შეუძლია მონახოს გულითადი შეგობრების კამზანია, რუსი ძალა-უნებურათ უერთდება პირველათ ხელში მოხვედრილ კამზანიას. საზოგადოათ კი ვერსად საზღვარ-გარეთ თქვენ ვერ შეხვდებით ისეთ ჭრელ და აფერადებულ კამზანიას, როგორც რუსეთში.

დადარდიანებულნი და მარტოხელობის გრძობით შეპყრობილნი ერთჲთ თყრიბებიან ისეთი კაცები, რომელთაც არავითარი საერთოორა აქვთრა არც განვითარებით, არც მისწრაფებით; ხშირათ თავს იყრიან ისეთი კაცები, რომელთაც ერთს მეორის არავითარი ნდობა და პატივისცემა არ აქვთ. და აი, შინაგან ცემენტის უქონლობის გამო, რაც უნდა აერთებდეს ამ სხვადასხვაგვარ ელემენტებს, ისინი მიმართავენ ხოლმე გარეგან ცემენტს—არყის და ღვინის გაღაკვრას, რომელიც თავის თავათაც მართლა შემაერთებელ ნიადავს წარმოადგენს, წარჩინებულათ ასრულებს თვისს შემაერთიანებლობის როლს. განცალკევება დავიწყებას ეძლევა; კონტრასტები იკარგება, უკმეზობა და თავდაჭერილობა ქრება, ენა ფებს იღვამს—და ყველა იჩქარის ერთიმეორის წინაშე გადმონათხიოს ყოველივე, რამაც მათ სულსა და გულში თავი მოიყარა. მაგრამ, ვაი, რომ არაყს, ღვინოს და სხ. მისთ. არ შეუძლია შექმნას შინაგანი შეგნება, და გასაკვირიც არა არის რა, თუ მთვრალობის გულახდილობას ჩვეულებრივათ მოაპყვება ხოლმე უგვანო ცემა-ტყება და ურთიერთ შორის განხეთქილება. მოიგონეთ პოტაპენკოს ეტიუდი „Крылатое Слово“, სადაც სოფლის მასწავლებელი, ჩავარდნილი სოფლის დიდკაცობის კამზანიაში, გაცეხულის და მომღურაფის სახით ისმენს გულახდით ერთი-მეორის შერცხვენის სიტყვებს მთვრალ მეგობრებისას, რმ კაცებისას, რომელნიც მას დღემდე კეთილ და საპატიო პირებულ მიაჩნდა. მაშ რა არის მთვრალობა

«კამპანიისათვის?» ჩვენ დავინახეთ, რომ იგი არის ერთი შედეგთაგანი გონიერ ერთობის მოთხოვნის დაუკმაყოფილებლობისა, უვარგისი გრძნობა ინდივიდუალურ განცალკევებისა ძმური ერთობისადმი.

მეოთხე მოტივი ალკოგოლით ბოროტმოქმედებისა — გადაკვრა თავმოძქონებისათვის, ენერჯის აღსამწრედად, ვრცელ განმარტებას არ მოითხოვს. გარდამეტებული შრომა, ცხოვრების სირთულე და შეუსაბამლობა იმ ამოცანათა შორის, რომელსაც იგი (ცხოვრება) ადამიანს წინ უყენებს, — ყოველივე ესენი ძალზე ჰლლიან, აუძლურებენ ადამიანის ნერვების (ძარღვების) სისტემას. იგი მეტათ გრძნობიერი ხდება გარეშე. შთაბეჭდილებათა მიმღეობაში, მასში ვითარდება ავთიმყოფური მღელვარება, და იმავე დროს ჰკარგავს უნარს ჯეროვანი პასუხი გასცეს მიღებულ შთაბეჭდილებასა და მღელვარებებს, მისი ძარღვების ენერჯია ეცემა, ნებასუსტდება. ეს ის ავთიმყოფური მდგომარეობაა, რომელსაც მეცნიერებაში ნევრასტენია — ნერვების ავთიმყოფობა ეწოდება. ნევრასტენიით ავთიმყოფნი თანამედროვე საზოგადოებაში აუარებელზე აუარებელია, ნევრასტენიის კი საუცხოვო ნიადაგია ალკოგოლიზმის განვითარებისათვის. ნევრასტენიკი მიმართავს ხოლმე ალკოგოლს ერთხს მხრით ენერჯის მოსაგვრელად, აღსამწრელად, მეორესით, როგორც ნარკოტს, სასმელს, — მას ხასიათის სისუსტის გამო აღარ შეუძლია თავი შეიკავოს ზომიერების საზღვრებში და აკვილათ ხდება ალკოგოლის მსხვერპლად.

გადვიდეთ ახლა მთვრალობის შესუთე მოტივზე — მთვრალობა გონების და სინიდისის დასახშობად, როგორც ეს მოტივი დასურათებულია ლ. ნ. ტოლსტოის წერილში: «რატომ არეტიანებს თავს ადმანია».

ლოლიკური მსვლელობა ლევ ტოლსტოის აზრებისა ასეთთა: ადამიანები იხშავენ გონებასი და სინიდისს იმი-

ტომე რომ ამ უკანასკნელებმა არ გააკციონ მათი ცუდი საქციელი; და, მოჰკვლენ თუ არა თავისს შინაგან ხელმძღვანელებს, აღადმიანები ეძლევიან ცუდ ცხოვრებას. საჭიროა ეს აუხსნათ კაცებს, და თუ კი ერთხელ ისინი შეიგნებენ, რომ სასმელები უხშავენ გონებასა და სინილის აღადმიანს, მიატოვებენ სასმელების ხმარებას, და ამნაირათ დაუხშველი გონება და სინილისი, აიძულებენ მას შესცვალონ თავიანთი ცუდი ცხოვრება. „ცხოვრება ისეთი როდია, როგორიც უნდა იყოს სინილისის მოთხოვნილებით. სინილისის მოთხოვნილების თანახმად ცხოვრების დასატრიალებლად ძალა არ შეგვწევს. და იმიტომ სათვის რომ შევძლოთ ცხოვრების განგრძობა, მიუხედავად ცხოვრების უსწავრმასწორობის შესახებ სინილისის მხილვისა; აღადმიანები სასმელებით იხშვენ გონებას და სინილისის ღალატს. ეს ჭეშმარიტი აზრია; მაგრამ მაშინ ხომ სასმელებით ბოროტმოქმედება მიზეზი როდის რქნება ბოროტებისა; არამედ საბედისწერო შედეგი აღადმიანის სისუსტისა. ამ მაცთურობიდან თავის ხსნის საშუალება მხოლოდ ერთიღაა: სასმელების ხმარებას რომ ნიქ ადაგო მოუსპოთ, საჭიროა დავეხმაროთ აღადმიანებს დაუახლოვონ თავიანთი ცხოვრება სინილისის მოთხოვნილებებს.

ამნაირათჲ ყოველივე ზემორე ნათქვამიდან ჩვენ შეგვიძლია შემდეგი საფიქრო წამოვყენოთ: აღადმიანები იმისათვის სმენ, რომ ცუდათ იცხოვრონ, თუ იმისათვის, რომ ცუდათ ცხოვრობენ? ამ საკითხის გადაწყვეტისაგან დამოკიდებული რქნება პრაქტიკული საკითხიც თუ, „რა უნდა ვაკეთოთ“? ვიქადაგოთ სიტყვით და პირადი მაგალითით მარტო მოთმენა, თუ ვეცადოთ, გარდა ამისა, ვიმოქმედოთ იმ ბნელით მოცულ მხარეებზე, რომელნიც ერგვებთან ხალხს სამიკიტნობისა და ღვინისაკენ? გულწრფელ და ღრმით თანამგრძობელ აღადმიანისათვის აქ

არავითარ საკითხს აღვიღო არ აქვს, და თუ მეორენაირი გზა უფრო მომეტებული ყურადღების ღირსია, ყოველ შემთხვევაში საქმე სიტყვას როდი უარჰყოფს, თუ თითონ თანამგზავრი და მიუცილებელი შედეგია გულწრფელის სიტყვისა. ამის საუკეთესო მაგალითს წარმოადგენს თვით ლ. ტოლსტოი, რომელიც, მართალია, მოთმინებას ქადაგებს, მაგრამ იმავე დროს აქტიურად ებრძვის ბოროტებას და მხურვალე მონაწილეობას იღებს მოსკოვში „სახალხო გასართობების მომწყობ. საზოგადოების“ მოქმედებაში. სამწუხაროა ამასვე ვერ ვამჩნევთ ჩვენ ცხოვრებაში, სადაც გამაცხოველებელი სიტყვა ზნეობისა ადვილათ გადიქცევა ხოლმე ხშირად მორალურ ქადაგებად და გულცივ ქკუის დარიგებად, და სადაც მღელვარე სიტყვის და გულწრფელის გრძობის მაგივრათ ჩვენ ხშირად ვხვდებით ფრაზიორების ჰაფოსს (აღელვებას) და ცბიერი კაცების თავის კატუნს. და თუ ერთის მხრით საზოგადოების ყველა ცხოველი ელემენტების ბოროტების წყაროდ ცხოვრების ასრულება მიაჩნია და ეწვევა საზოგადოებრივ შრომას ხუვისს მოყვასთა სპსარგებლოდ, მეორეს მხრით, ხშირათ ვართ მაყურებელნი შემდეგნაირის საამურის სურათისა თავისის ვითომდღე წმინდანობით გამედიდურებული სიფხიზლის მქადაგებელი, თაფის იაფ-ფასიან კეთილმოქმედების სიმალლიდან იწვევს ცოდვილ თანამოძმეს მიჰბაძოს მას და აღმალლდეს მისს სიმალლემდე. — „მე სუსტი და უილაჯო ვარ, გზა კი თქვენამდე ძნელი და ეკლით მოსილია, უპასუხებს მას მისი თაფნამოძმე; ჩამოეშვი ძირს და ხელი გამიწყვე ჩემი საველ გზაზე“. მაგრამ ამგვარი მისსია (მოვალეობა) მქადაგებლის პროგრამაში როდი შედის, და იგი სრულად წარბე შეუხრელად, და დაურცხვენლათ განაგრძობს ენატკბილათ მოუბრობას სიფხიზლის უმჯობესობაზე, მფვრალობის მხენებლობასა, ცოდვაზე და სხ. მისთვის თუ უფრო

ის კი არა, თუ სიფხიზლის მქადაგებელს ისტორიაში ჩაეხედა, დარწმუნდებოდა, რომ მთვრლობა გაცილებით უფრო რთული და სერიოზული მოვლენაა, ვინემ მას ჰგონია. ისტორია მოწმობს, რომ არყოფილა არც ერთი ხანა, როცა შემწყდარი, ყოფილიყოს სასმელების ხმარება; არ ყოფილა ერთი რომელსაც თავისებური სასმელი ნარკოტი არ ჰქონებოდეს, მაგ., ევროპიელს არაყი და თამბაქო, ჩინელს ოპიი, ინდოელს გაშიში და კამჩადალელს თვისი მახორკა და სხ. ნუ თუ ცხადი არ არის, რომ ნარკოტის საერთო გავრცელება, მისი დიდხნიდან ხმარება და მუდმივი არსებობა ფუფუნება ანუ კერძო პირის შინი არ არის, არა შემთხვევითი მოვლენაა რომელიმე ეპოქისა, არამედ განუყრელი თანამგზავრია კაცობრიობისა? რა ჰქმნის ამ მჭიდრო კავშირს ადამიანსა და ნარკოტს შორის? ჩვენ უკვე განვიხილეთ სხვადასხვა მოტივები მთვრლობისა და ახლა, შეგვიძლია ნათქვამიდან ერთი ძირითადი დასკვნა გამოვიყვანოთ და ვთქვათ, რომ **ფსიქოლოგიურა მემენტის ნარკოტის ჰმარებასა და მის ცხადრებათ უკმაყოფილებათ**

ცხოვრება მოძრაობაა; მაგრამ მოძრაობას, ბრძოლას დაღლილობა მოჰყვება და ამას კი მოთხოვნილება დასვენებისა; ენერჯიის აფეთქებას მოჰყვება დაღონება და გულგატეხილობა, რაც იწვევს აღძვრის მოთხოვნილებას; ამ მოთხოვნილებებს აკმაყოფილებენ სასმელები და ყოველი ნაირი ნარკოტები, და რაც უფრო დიდი ზვარი დევს იდეალსა და სინამდვილეს შორის, რაც უფრო შემაწუხებელია დაუკმაყოფილებლობა სინამდვილით, და რაც უფრო გამწვავებულია ბრძოლა, მით უფრო მკაცრათ თავს იჩენს საჭიროება ნარკოტებისადმი და მით უძლიერესია მათი ხმარებაც. ამნაირათ, აღმძვრელი ნივთიერებანი საჭირონი ყოფილან ადამიანისათვის და კაცობრიობის დასაბამიდანვე

არსებობენ; და თუ ჩვენ გამოვდივართ ზოგი მათგანის წინააღმდეგ საბრძოლველად, ნარკოტიკების სრულად მოსაზრება მ. წინადაკე არ გვაქვს, არამედ გვიხდა შეგნვადლოთ მკურნელო და მალე ადამრედი სასმელები, სასანგე-ბლოებით. ჩვენ სიტყვა ჩამოვადდეთ ალკოგოლის სურო-გატების შესახებ, მაგრამ სახეში როდი გვაქვს ალკოგოლის ანალოგიური აღმძვრელები, ყავა და ჩაი, რომლებშიაც ნარკოტიული მოქმედება თითქმის სულ არ არის; ჩვენ გვინდა მკითხველის ყურადღება მივაპყროთ, მისთვის უკვე ნაცნობ დიად აღმძვრელ საშუალებასზე—ხელოვნებაზე. დიახ, ხელოვნებას ამ სიტყვის, თვით უფართოესის მნიშვნელობით! და თუ პარტუგალივს ხორცი მოაჩნდა საუკეთესო ფიზიოლოგიური საშუალებად ალკოგოლის სამაგიეროთ, ამგვარივე უძვირფასეს ფსიხოლოგიურ მისს (ალკოგოლის) სუროგატად შიგვაჩნია ჩვენ ხელოვნება. და თუ შევადარებთ ალკოგოლის და ხელოვნურ ნიწარმოებთა ზეგავლენას ადამიანის სხეულზე, დაგვწყნუნდებით, რომ ხელოვნება, მოკლებულთ ალკოგოლის ცუდ თვისებებს, აძლევს ადამიანს ყოველივე იმას, რასაც იძლევა ალკოგოლი და კიდევ ბევრ სხვა რამესაც. წიგნს კითხულობს ადამიანი, თეატრში ზის, სურათს ათვლიერებს, თუ მუსიკას ისმენს, იგი შორდება ყრველდღიურ ცხოვრების ზრუნვებსა და დავიდარებებს, თავს იფიწყებს, ისვენებს დამლაღვ და სულის შემხუთავ შთაბეჭდილებისაგან. მაგრამ იმ დროს, როცა ალკოგოლის შემწეობით დასვენებას მოჰყვება სიღამბლე სხეულის ორგანოებისა და შემდეგ ამისა საერთო დაუძლოურება და ღონემიხდილობა, დასვენება ხელოვნებით ნაწარმოებთა საშუალებით არის შედეგი შთაბეჭდილებათა ცვლისა; როცა მოამეტებულ შემთხვევებში უბრალო, ცუდი შთაბეჭდილებანი იცვლებიან მალღებზე, უკეთესებზე; ამნაირი მრთელი დასვენება როდი ტოვებს ადამიანში დაუძლოურების

და შეწუხების გრძნობას, პირიქით, აცხოველებს მას და ამალღებს მისი ნერვების ენერჯიას. ალკოგოლის მსგავსად ხელოვნებაც სცვლის ადამიანის გუნებას და აძლევს საზრდოს მისს ოცნებას, მაგრამ აქაც ერთისა და მეორის ადამიანზე გავლენებს შორის დიდი განსხვავებაა. ალკოგოლსა და თეატრსაც ერთნაირათ გადაჰყავთ ადამიანი სადღაც სულ სხვა, ოცნების ქვეყნიერებაში: ადამიანი გარეშემორტყმულია ნაირნაირ სურათებით, რომელნიც ერთ შემთხვევაში ალკოგოლით არის გამოწვეული, მეორეში კი—მხატვრისაგან. მაგრამ სურათების ცვლას ალკოგოლით გახურებულ ტვინში არაჲ სასიმრთელო, დაფანტული, ბოდვითი ხასიათი აქვს, იგი გალიუცინაციაა; რომლებიც სწრაფათ, წუთიერათ ჩამოურბენენ ადამიანს; ოცნების ამნაირი მოტყუება, მთვრალობაში ამისთანა დაფანტული სიზმრები უხეშ სტიქიონურ გრძნობების და უაზრო საქციელის მეტს არას იწვევენ ადამიანში. ამას როდი ჰგვანან მხატვარის მიერ გამოწვეული სურათები: ეს ცოცხალი ადამიანებია, მახლობლები, მაყურებლის ნათესავები. ისინი გრძნობენ, ფიქრობენ, იტანჯვიან და იწვევენ მაყურებლებშიაც თანაგრძნობას და ტანჯვის გათანაზიარებას. სცენა აძლევს მაყურებელს ცხოვრების სინამდვილის სრულს ილიუზიას (წარმოდგენას) და ამით ასწავლის მას შეიგნოს თვისი გარემო სინამდვილე. მხატვარი გადმოაუშლის ბრბოს ადამიანის ყოველგვარ სულის საიდუმლოებას და ასწავლის მას შეიგნოს ტანჯვა და საქიროება მოყვასისა და თანაურგრძნობს მას. იმ დროს, როცა ალკოგოლით აღძრულ ოცნებას დაჰყავს ადამიანი ერთ და იმავე წინეთ ნაცნობ წარმოდგენებში და სრულიადაც არასჰმატებს მისს გონებასა და ზნეობას, ხელოვნებას გადაჰყავს იგი თვის პირადულ ძმეას საზღვრებიდან, აცნობს მას ადამიანის სულის და ბუნების საიდუმლოებას, აფოთარებს მის გრძნობებს და აფართოვებს

მის გონებრივ შეხედულებას. რადგან ხელოვნებას გამოჰყავს ადამიანი თვისი „მე“-ს საზღვრებიდან და არღვევს მის ეგოისტურ კარჩაკეტილობას და განცალკევებას, ამით იგი ხელს უწყობს კაცობრიობის ოჯახის გაერთიანებას. სადაც ხელოვნების სახელით იკრიბებიან ადამიანები, იქ ადგილი არ აქვს მთვრალ კამპანიას. ოჯახიდან დაწყებული, რომელიც წიგნებს შამოხვევია გარშემო ანუ თავს ირთობს მუსიკით და სიმღერებით, თუ გადავალთ ლიტერატურულ-მუსიკალურ საღამოებსა და თეატრებზე, სადაც ათასობით ერთდებიან ადამიანები ერთის გრძობითა და გუნებითა და გავათავებთ წიგნებითა და ვახეთებით, რომლებიც ეფინებიან მთელ ქვეყნიერობას და მილიონ მკითხველებში აღვივებენ ერთ და იმავე აზრებსა და გრძობებს, ყოველგან ხელოვნება ბრწყინვალეთ ასრულებს თავისს გამაერთიანებელ მისსიას; სადაც აყვავებულია ხელოვნება, იქ შესაფერათვე ისპობა მთვრალობა. სრულიათ სცდებიან რუსეთში არსებული «გამოსათხიზლებელი საზოგადოების» წევრნი, როცა ხალხის გასართობების მოწყობის პროგრამაში ნაკლებ ადგილს უთმობენ ხელოვნებას, როგორც ხალხის მთვრალობისაგან ამაკდენელ საშუალებას. არა, ხელოვნება არა თუ აცილებს ხალხს არაყსა და ღვინოს, იგი პირდაპირ დამოუკიდებელივ, სდევნის, აძევებს მას.

ხელოვნების ძალა, როგორც ნარკოტიკისა, დიდი ხანი შეიგნეს კაცობრიობის მოდგმის ყველა მტრებმა და თავისდა სასარგებლოთ იყენებენ ბრბოს ცუდ გემოვნებებს; ისინი იზიდავენ მას (ბრბოს) განსაკუთრებული, დაბალი ხარისხის ხელოვნებით და ქმნიან მრავალგვარ მატურ სანახაობას ხელოვნება და არაყისაგან. ჩვენ დროში იშვიათათ თუ შეხედებით სამიკიტნობსა და საჩაიებს უგაზეთოთ; ყოფილი მიკიტნები მოგებით სცემენ ორგანობებს, რომლებიც სპეციალურად სამიკიტნო-

ებში მოსიარულეთათვისაა დანიშნული; თითქმის ვერ ნახავთ ტრაქტირს უმუსიკოთ და უწიგნებოთ; სოკოსავით მრავლდებიან ყავახანები და საოპერო ოეატრები ძლიერ ხელს უწყობენ სასმელებით მოვაჭრე ბუფეტებისზრდას. — „პური და სანახაობაო!“ — ასე გამოსატქვა ოდესღაც რომაელების ბრბომ თავისი ცხოვრების მოთხოვნილებანი. სანახაობას მიუცილებლათ უდიდესი მომავალი მოვლის, და დღეს, როცა არაყს იგი ექიშება ან მასთან ხელიხელგაყრილი დაბიო ხალხში შეატანა სხვადასხვა სანახაობამაც, შეიძლება არაყზე უფრო გამრყენელმა სანახაოებმაც, ინტელიგენციამ, რომელსაც არ ძალუძს მოსპოს სათავეშივე ამ ტალახიანი და ამღვრეული ნაკადულის ხალხში დენა, — ყოველივე ღონისძიება უნდა მიიღოს, რათა გაამდაბიუროს ხალხისათვის ხელმისაწდომი გახადოს ქვეშარიტი ხელოვნება“.

რადგან ჩვენ განზრახული გვაქვს მთვრალობასთან საბრძოლველ ზომებს ცილკე წერილი ვუძღვნათ, ამისათვის, დასასრულ, აქ გამოვთქვამთ ერთ ზოგად, ამ საუბრიდან გამომდინარე დასკვნას: **ყოველივე, რაც გვიადგილებს და აძრავადფეროვანებს ცხოვრებას, რაც აახლოვებს სინამდვილეს იდეალთან და ამსუბუქებს ცხოვრებით უკმაყოფილების გრძნობას, ე. ი. ყველა ის ზომები, რომელნიც მიძარტუნია არიან ხალხის ნივთიერ კეთილდღეობის გაძლიერებისა, განათლების გავრცელების და ხელოვნების განვითარებისაკენ, ჩაიწიხება იმავე დროს ბოვრადობის წინააღმდეგ საბრძოლველ საშუალებებზე *).**

*) ჩვენში, სადაც ჭკერჯერობით მთვრალობას დაბიო ხალხში ისე საერთო ხასიათი არ მიუღია, ჭკოვრც ეს რუსეთშია, — საჭიროა ხალხის გულშემატკივარმა ინტელიგენციამ ამ თავიდანვე იზრუნოს და შეაჩვიოს ხალხი წარმოდგენები „

წერილი ემორე.

ინა წერილში ჩვენ განვიხილეთ ძირითადი მოტივები მთვრალობისა და დავადგინეთ ის აზრი, რომ ყოველივე ის, რაც კი აადვილებს და აფერადებს ადამიანის არსებობას, ე. ი. ყველა ზომები, რომელთაც მიზნათ აქვთ გაძლიერება ხალხის ნივთიერ კეთილდღეობისა, განათლების გავრცელება და ხელოვნების განვითარება, იმავე დროს იქნებიან მთვრალობის წინააღმდეგი ზომები. ახლა კი კერძოდ გავარჩიოთ მთვრალობის წინააღმდეგ საბრძოლველად მიმართული ზომები და დავყოთ ისინი ორ ჯგუფად: ზომები საზოგადოებრივი და მთავრობის მხრით.

საფიქრებელი იყო, რომ ხალხის კეთილდღეობის

და ხელოვნებას საშუალებით მათ გრძნობა-განებაზე კეთილმოქმედებას და მითა ააცდინოს იგი დღევანდელი სამიკიტნების და ტრაქტარების ცუდ გამრევენელ გავლენას. ამისათვის კი საჭიროა განსაკუთრებული ყურადღება მიექცეს სახალხო თეატრს და გასართობებს, რომლისათვისაც მიუცილებლათ საჭიროა „სახალხო სახლი“, ცალკე საამისოთ: დანიშნული თავშესაფარი. ამიტომ, დღევანდელ უპრაგამობით მოცულ ან კიდე პრაგამების მძიებულ ინტელიგენციის საამდროვო მოვალეობაა «სახალხო სახლების» აგების საქმისაკენ მიმართონ თავიანთი და სხვისიც ხალხის გულშემატკივრობის ძალ-დონე, თუ კი სურთ, რომ მათს მოქმედობას საამდროვო სარგებლიანობის ხსნათი მიექცეს და ნიადაგი მოუმზადოს ბრწყინვალე მომავალს...

მთარგმნელი.

ასეთი საოცარი სენის წინააღმდეგ საბრძოლველად, როგორც ალკოგოლიზმია, მთავრობასა და საზოგადოებას ხელიხელ ჩაკიდებული და ერთმანეთთან მჭიდროდ შეკავშირებული უნდა ემუშავნათ. სამწუხაროთ, ამას ყოველთვის ასე ვერ ვამჩნევთ. საქმე ისაა, რომ სასმელების აქციზი არის ერთი უუღიდეგი ლუკმა სახელმწიფო შემოსავლისა. ამ შემოსავლის მკაცრი ცვლილება გამოცვლიდა და დროებით დააბრკოლებდა სახელმწიფო ფინანსებს. მართალია, ხალხში ალკოგოლის თავისუფალ გავრცელებას, რასაც მოჰყვება იმათი ეკონომიურათ და სუოიერათ გაღარიბება, ან კიდევ იმის ხმარების წახალისება სააქციზო გადასახადების ინტერესების გასადიდებლად, — სახელმწიფო მეურნეობის, ფინანსიურ ოპერაციების თვალთა ხედვის წერტილით ოქროს კვერცხების მდებელ ქათმის სიკვდილს ემსგავსებოდა, — მაგრამ სახელმწიფო მოღვაწეები ხშირათ გვერდს უვლიან სახელმწიფო ფინანსების და ხალხის სიმდიდრეს შორის არსებულ მჭიდრო კავშირს და ხელმძღვანელობენ უკვდავის ანდაზით: ჩვენს მერე, თუნდაც ქვა ქვაზე არ ყოფილაო და ამრიგათ ახლანდელ და სამომავლო ქვეყნის ინტერესებს მსხვერპლად წირვენ წუთიერ ინტერესებს და თავიანთ მზრუნველობას მხოლოდ სახელმწიფო შემოსავალ-გასავლის სისწორით გამოყვანაში იჩენენ. დაბეჯითებით შეიძლება ვთქვათ, რომ სახელდობ ამ ბეცი და ალკოგოლის შესახებ ორსახოვანი პოლიტიკის ბრალია, რომ საფრანგეთში მაგარი სასმელების ხმარება მატულობს იმ დროს, როცა გერმანიაში და ინგლისში იგი კლებულობს. მე აღარ შევჩერდები აქ დაწვრილებით იმ ისტორიაზე, თურა დამოკიდებულობა გამოიჩინა რუსეთის მთავრობამ ალკოგოლის წინააღმდეგ საბრძოლველ საკითხის შესახებ; ვიტყვი მხოლოდ, რომ იგი წარმოადგენს ერთ აფერადებულ სურათს ყოველნაირ თვით მოწინააღმდეგე აზრებისა და

მიმართულებისას. რაც შეეხება დღევანდელ დღეს, ჩვენ ისეთ ხანაში ვცხოვრობთ, როცა საკითხი ალკოგოლის წინააღმდეგ საბრძოლველად იპყრობს მთავრობის განსაკუთრებულ ყურადღებას და, შეიძლება, სახელდობ დღეს, ვინემ სხვა დროს, საჭიროა გამოვარკვიოთ, რა საზღვრებსა და ფორმებში უფრო ნაყოფიერი და სასურველი იქნება მთავრობის მონაწილეობის მიღება ალკოგოლიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. როცა ალკოგოლიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაზე ჩამოაგდებენ ხოლმე ლაპარაკს, მკითხველს, რომელსაც გულუბრყვილოთ სწამს ყოველად შემძლებლობა უქაზების და მიწერილობების და მოყვარულია საკითხების პირდაპირ გადაწყვეტისა, უნებლიეთ დაეხადება საკითხი: არ შეეძლო მთავრობას კანონმდებლობით განესაზღვრა მინიმუმი ალკოგოლის წარმოებისა და მოესპო მთვრალობა სამიკიტნოების დაკეტვით? მაგრამ, რომ აღარ გავიიყაროთ უკვე ზევით მოყვანილი მოსაზრებანი ფინანსების შესახებ, რომელნიც ნებას არ აძლევენ ასე ერთბაშით გადაწყვეტილ საკითხისას, — ყოველივე იმისაგან, რაზედაც ჩვენ ვილაპარაკეთ ცხოვრებაში ნარკოტიკა როლის შესახებ, ცხადი და ლოლიკური დასკვნა ისაა, რომ დაძალებული ზომებით ალკოგოლიზმთან ბრძოლაში ვერას გავხდებით. ერთ ამგვარ ინგლისში გამოუდგეგარი ცდის მაგალითს გვაცნობს პროფ. იანუელი თავის წერილში „მთვრალობა, როგორც სოციალური მავნებლობა“.

მე-XVIII საუკუნის ნახევარში ინგლისის პარლამენტმა მთვრალობის მოსასპობლად შამოილო ისეთი უმაღლესი სააქციზო გადასახადი სპირტზე, რომ ბოთლი არაყი ფასობდა სამ მანათად; სპირტეული სასმელები თითქმის ხელ მიუწდომელი გახდა მკვიდრისათვის. იმათი გაძვირების გამო, არაყის გამოხდა და გაყიდვა ისე მომგებიანი შეიქმნა, რომ, მიუხედავად უზომო ჯარიმების-

და სხეულით დასჯისა, ჩუმთ არაყის გამოხდა და სირაჯა ხანობა მთელ ქვეყანას მოედლა. საჭირო შეიქმნა რთული: და ძვირი ორგანიზაცია ცხადთ კანტროლისა და იდუმალი დაბეზღებისათვის, რათა დამნაშავენი გაეციცხათ და დაესაჯათ; მაგრამ ყველა ეს პოლიციური ზომები უღონონი გამოდგენ სიმდიდრის მომხვეჭთა გამოგონებებთან შედარებით. მაგ. აფთიაქის პატრონებს, რომლებსათვის შეუძლებელი იყო ნება არ დაერთოთ სამკურნალო მიზნით სპირტი ჰქონოდათ, როგორც სამკურნალო წამალი არაყის ხდას და გაყიდვას, ყველამ ხელი მიჰყო. უკმაყოფილო ხალხი აღელვდა, აქციზის მოხელეებს თავს ესხმოდენ ქუჩებში, დამბეზღებლებს იჭერდენ და ველური მხეცებრვით უზომოთსცემდენ. მთვრალობა, უწესრიგობა და დანაშაულობანი საოცრათ მატულობდა. მხოლოდ შვიდ წელიწადს იარსება ამ აღკრძალვითი კანონმა, რაც ხალხს დიდ მსხვერპლად უღირდა; მრავალი იმათკანი ციხეებსა და გაგზავნილ დაილუპნენ იმის დარღვევისათვის; ბოლოს, მთავრობა დარწმუნდა, რომ მთვრალობა როდი კლებულობს, პირიქით მატულობდა და მოსპო ეს კანონი საზოგადოებრივი აზრის ზედგავლენით.

ასე სამწუსაროთ დასრულდა ეს ცოტა ნაძალადევი ზომები საზოგადოებრივი ზნეობის ამადლებისა, რამაც ხელთ მოგვცა ცხადი მაგალითი იმისა, თუ როგორის სიფთხილით უნდა ვეპყრობოდეთ რთული სოციალური საკითხების გარდაწყვეტას. საზოგადოებრივი ზნეობის განვითარება დამოკიდებულია საზოგადოებრივ თვითშეგნების ზრდაზე და ამიტომ მთავრობა უნდა ცდილობდეს მიაპყროს ყოველნაირი მზრუნველობა ამ ზრდის გაძლიერების, მიანდოს საზოგადოებას ალკოგოლიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის საქმე, თითონ კი დაიტოვოს კანტროლიორის, მეთვალყურის როლი სასმელების წარმო-

ებისა, გაწმენდის და სისწორით გაყიდვის ორგანიზაციის საქმეში. ამ მხრით მთავრობის მზრუნველობა უნდა გამოიხატოს შემდეგში: ა, იმაში, რომ გასაყიდი არაყი იყოს წმინდა; არ ერიოს შიგ პურის ზეთი, ანუ მაგარი სპირტი, რადგან ვიცით, რომ ეს ნივთიერებანი წამლვენ ადამიანის ორგანიზმს; ბ, რომ სპირტეულ სასმელებს ყიდიდენ არა მაგარს, ასეთი სპირტი სტომიქზე და სხეულის სხვა ორგანოებზე ძლიერ ცუდათ მოქმედობს; ამ მიზნის მიღწევა შესაძლებელი იქნება, თუ ერთნაირ შეღავათს მიანიჭებენ არა მაგარ სპირტეულ სასმელებს: ლუდს, თაფლს, ხეხილის და ყურძნის ღვინოს და სხ. მისთ. გ, რომ სპირტეული სასმელების ფასებმა არ დაიწიოს, არ გაიფუტოს, რადგან ისტორიულათ დამტკიცებულია, რომ იაფი არაყი მთვრალობის გავრცელებას ძლიერ უწყობს ხელს, და, ბოლოს, დ, რომ სპირტეული სასმელების გაყიდვა სანდო პირების ხელში იყოს, რათა ავიცილოთ მათ მიერ მხმარებლების დათრობა და სხვა ბოროტებანი.

ამ აზრით შემოდება ღვინის სახელმწიფო მონოპოლიისა, რა თქმა უნდა, ერთი ნაბიჯის წინ გადადგმა იქნება, თუმცა ისიც უნდა შეყნიშნოთ, რომ ეს ფორმა საკითხის გადაწყვეტისა, ჯერ კიდევ შორსაა იდეალზე, და მისი უმთავრესი შეცდომები არა ერთხელ აღუნიშნავთ პრესაში. სპირტეული სასმელების ხმარებას და კერძო მთვრალობას აქ თითველ ადგილში, როგორც რაოდენობის, ისე ფორმის მხრით, თვისი განსაკუთრებული სახე აქვს, და მთავრობის რეგლამენტაციას (კანონმდებლობით განწესრიგებას) სასმელების საქმეში; თუ მხედველობაში არ მიიღებს ცოცხალ საზოგადოებრივ ცვალებადობის ადგილობრივ პირობებს, შეიძლება ხშირათ არა მოსალოდნელი შედეგები მოჰყვეს. და თუ მთავრობის მიერ სასმელების გაყიდვის ორგანიზაციამ სა-

ერთოთ შეიძლება გავლენა იქონია მთვრალობის დაკლებაზე, ყოველ შემთხვევაში ის კი, უეჭველია, რომ იგი, როგორც ადმინისტრატიული ხეობი ერთგვარათ ხმარებული მთელ ქვეყნიერობაზე, მრავალ შემთხვევებში შეიქმნება დამაბრკოლებელ მიზეზად სიფხიზლის საქმის განვითარებისათვის. სახაზინო მონოპოლიის შემოღებამდე სოფლის საზოგადოებებს ჰქონდათ უფლება გაეხსნათ და დაეხურათ სამიკიტნოები, და რაწამს საზოგადოება შეიგნებდა მთვრალობის მავნებლობას, სამიკიტნო სოფლებში დაუყონებლივ ისპობოდა სოფლის განჩინებების ძალით. ნუ თუ ასე ადვილად და უბრალოთ მოიშორებს სოფელი ხაზინის სამიკიტნოებს? პრესაში არა ერთხელ შევხვედრიდვართ ცნობებს იმის შესახებ, თუ როგორ წინააღმდეგობას აცხადებდნენ გლეხების საზოგადოებები იმათ სოფელში სახაზინო სამიკიტნოს გახსნის შესახებ და შუამდგომლობენ უკვე გახსნილის დაკეტვის შესახებ; მაგრამ ეს საკითხი ჯერაც გადაუწყვეტელია კანონმდებლობით. გარდა ამისა, საიჯარო ფული, რომელსაც სოფლის საზოგადოებანი იღებდნენ სამიკიტნოდან მონოპოლიის შემოღებამდე, ხშირათ იხარჯებოდა სასწაილებლების შესანახად, ხაღხის განათლებაზე და მაშასადამე მთვრალობის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ახლა კი, როცა საზოგადოებას მოაკლდა ეს შამოსავალი წყარო და სამაგიერო არა მიეცათ რა იმათ, სახალხო განათლების და მასთან ერთათ «სიფხიზლის» საქმეებმა ძალიან წააგეს. რასაკვირველია, იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ მთავრობა ალკოგოლიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველ პირველ ნაბიჯზე და პირველ შემთხვევისათანავე შესცვლის სახაზინო მონოპოლიას სასმელების სხვა უმჯობეს ორგანიზაციაზედ. როცა მთავრობის დახმარებით მთელ რუსეთს ბადესავით მოეფინება გამაფხიზლებელი საზოგადოებანი, ამგვარი გაუმჯობესებული საშუალება იქნება გადაცემა

სასმელების გაყიდვის საქმისა ამ საზოგადოებათათვის მთავრობის კონტროლის ქვეშ. ესეთი გადაცემით პრაქტიკულად განხორციელდება მთვრალობის წინააღმდეგ შესანიშნავის გიოტებორგის სისტემის საქმე, რომელმაც ბრწყინვალე ნაგოფი გამოიღო შვეციასა და ნორვეგიაში. იყო დრო, როცა შვეციელები ნაქებნი იყვნენ მთვრალობაში, და ევროპაში ანდაზაც კი გამოთქვეს იმათ შესახებ: „მთვრალია როგორც შვეციელი“-ო *). ახლა კი შვეციელი და ნორვეგიელი უფხიზლესი ხალხია მთელი დედამიწის ზურგზე; ასეთი ცვლილება მოახდინა მათში მთვრალობის წინააღმდეგ საბრძოლველმა გიოტებორგის მთვრალობის წინააღმდეგ სისტემამ. რაში მდგომარეობს ეს სისტემა? ამ სისტემით, როგორც ჩვენ უკვე ვთქვით, სასმელების გაყიდვა სიფხიზლის საზოგადოების ხელშია, რომელნიც უხდიან მთავრობას დადგენილ სააქციზო გადასახადებს და აწარმოებენ გაყიდვის საქმეს მთავრობის დადგენილებით და იმის მეთვალყურეობით. თვით გაყიდვა ისეა მოწყობილი, რომ რაც შეიძლება შეამცირონ ხმარება და ბოროტმოქმედება ალკოგოლით. სამიკიტნოები შემცირებულია, საჭიროზე ნაკლებია; ვალათ ანუ ნივთის დაწინდებით ღვინო არავის ეძლევა; არ აძლევენ არაყს აგრეთვე ნამთვრალეებს და მოზარდებს 18 წლისაზე ნაკლებს; საქმე დღეებში სამიკიტნოებს კეტვენ სწორეთ იმ დროს, როცა ფაბრიკებსა და ქარხნებში მუშაობას ხელს უშვებენ, უქმე დღეებში კი სრულიათ არაა სასმელებით ვაჭრობა. ყოველ სამიკიტნოსთან ერთათ, იმავე სახლში გამართულია საჩაიები ალკოგოლის სამაგიერო უვნებელი სასმელი, და იქვე იაფი სასადილო, რათა მშიერ კუჭზე არ იქმნას მიღებული ალკოგოლი, რაც მავნებლად მოქ-

*) ჩვენში კი იტყვიან: მთვრალია, როგორც რუსიო.

მედობს მაზედ. ყველა ამ დაწესებულებებს განაგებს ერთი უთუოთ საიმედო კაცი, ისე რომ მთელი შამოსავალი საჩაიესა და სასადილოსი ამ გამგებლის სასარგებლოდმდის, სპირტულ სასმელებისაგან შამოსავალს კი იგი სიფხიზლის საზოგადოების კასას გადასცემს ხოლმე.

ამისთანა პირობებში გამყიდველი ცდილობს რაც შეიძლება მეტი მუშტარი ჰყავდეს ჩაისა და საქმელებს, ვინემ მაგარ სასმელებს. სასმელებისაგან მოგება სააქციზო ბაჟის გადასახადს გარდა, საზოგადოება ახმარს მთვრალობასთან ბრძოლას, ე. ი. ბიბლიოთეკების, სამკითხველოების, თეატრების და სხვა გონიერ გასართობების დაარსებას. ასეთია საერთო სურათი გიოტებორგის სისტემისა, რომელიც წარმოადგენს მწყობრს და ღრმათ მოფიქრებულ ორგანიზაციას, დაფუძნებულს მს.ვრალობის მიზეზების ღრმათ შესწავლაზე. 40 წელს არ გაუვლია, რაც ეს სისტემა მოქმედობს შვეციასა და ნორვეგიაში და ეს ქვეყნები სულ გამოიცვალა: საზღვარ-გარეთელი ტურისტები გაოცებულნი არიან, რომ მთვრალებს სრულიათ ვერ ნახულობენ ნორვეგიელთა დღესასწაულებზე, სადაც მკვირცხლ და თავისუფალ სიმზიარულეს შეხვდებით სრულიათ უალკოგოლოთ. გიოტებორგის სისტემაზე ნათქვამიდან ცხადათ ჩანან უპირატესობანი სიფხიზლის საზოგადოებათა მონტპოლიისა სახაზინო მონპოლიაზე. თუ არას ვიტყვით იმაზე, რომ სპირტული სასმელების გაყიდვა ადგილობრივ საზოგადოებების მიერ უფრო იაფათ მოწყობა, ვინემ იგი დღეს მთავრობას უღირს, ასეთი ადგილობრივი ორგანიზაციები როდი იქნებიან ბიუროკრატიულნი, ადგილობრივ ინტერესებს მოშორებული დაწესებულებანი, არამედ იგინი შეიქმნებიან ცოცხალ, პროგრესულ ძალად, მისახრელ-მოსახრელი და გამგონე იარაღი სიფხიზლის საქმისათვის.

ის. კვიტარძიძე.

(დასასრულად იქნება)

ხეხილის გამრავლება

და

მოკლად.

სეხილს ექვს გვარი ღონის-ძიებით ამრავლებენ: თესლით, ნამყენით, გადაწვენიით, ტოტებით, ბარტყებით (ფესვის ამონახეთქით) და ძირების დაყოფით. ყველა ამ ღონის-ძიებით გამრავლებული ხეხილი რიგიანს ნაყოფს ვერ იძლევა. საუკეთესო, ანუ ასსურველი ნაყოფის მისაღებად მენობა არის საჭირო. მსხლისა და ვაშლის სამყნობლად პანტისა და მაჟალოს თესლზედ ამოსულ ხეებს რჩეობენ, რადგან პანტაზედ და მაჟალოზედ ნამყენი ხეხილი დიდხანსა სძლებს. ამ გამძლეობის მიზეზი ის არის, რომ პანტა და მაჟალო მიწაში ღრმად იდგმენ ფესვებს და ამიტომ მათზედ ნამყენს არ ეშინიან არც დიდი სიცივისა და არც დიდსიციხისა. სხვა რიგად გამრავლებულ ხეხილზედ კი ნამყენს სუსტი ზრდა აქვს და სიცივისა და სიციხისაც ძალიან ეშინიან იმიტომ, რომ იმათი ფესვები ღრმად ვერ მიდის მიწაში, მაგრამ ეს კია, რომ ნაყოფი ძალიან ადრე მოაქვთ. ხეხილის თესლს ამზადებენ ამგვარად: ჩენჩოიანი თესლის

ასაღებად კარგად დამწითებულ ნაყოფს აგროვებენ, კასრებში ან ქილებში ჰყრიან და კარგად ამჟავებენ; რასაკვირველია, ნაყოფი მაშინ მჟავდება, როცა ღებება, და ამიტომ, ასე შექუჩებულს ხილს ორ ან სამ კვირამდის ინახვენ და დრო-გამოშვებით კარგად ურევინ. როცა ნაყოფი კარგად დაღებება, მაშინ ამ დამზალს მასალას ორჯელ ან სამჯერ ჰრეცხავენ სუფთა წყალში და გარეცხის შემდეგ საცერში ან ცხრილში სწურავენ; გაწურულს ხელახლად ჰრეცხავენ სუფთა წყალში და იმისთანა ადგილას აშრობენ, საცა ნიაფი ორსა მხრივ უბერავს. თესლის გაშრობა ყოველთვის ჩრდილში უნდა, რადგან მზის შუქზედ გამშრალი თესლი თანაბრად ვერ შრება, ზემოთა მხარე (ქერქი) ძალიან უხმება და გული კი ისევ გაუშრობელი რჩება. გაშრობის შემდეგ დათესამდის თესლს მშრალ ადგილას ინახვენ პატარა პარკებში.

კურკიანი თესლის მოსამზადებლად დამწითებულს ნაყოფს ჰრეცხავენ სუფთა წყალში და ისევ აშრობენ, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი. კურკიანი და ჩენჩოიანი თესლი სხვა-და-სხვა დროს ითესება, სახელდობრ: მსხლისა, ვაშლისა და კომშის თესლი ღვინობისავე შერ ანუ გიორგობისთვეში ითესება; ხოლო კურკიანი თესლი კი, სახელდობრ, გარგარისა, ქერმისა, პატმისა, ნუშისა, ბლისა და ქლიაფისა დამწითების შემდეგ ერთი თვის უკან ითესება. ქლიაფის კურკა კარგად გვარობს, თუ თესლი დათესამდის ორ ან სამ კვირას სასუქიან წყალში შეინახეს; ყველა თესლეულობისათვის მიწა კარგად უნდა მოიხნას გუთნით, ან ღრმად უნდა დაიბაროს, შემდეგ ქვა და კლერტი ამოირჩეს, კარგათ ჭაითოხნოს და კვლებთ მომზადდეს ადვილად მორწყვისა და გამარგვლისათვის; კვლები არშინ ნახევარი სიგანისა უნდა მომზადდეს, ხოლო კვლებს შუა გზები ნახევარ არშინის სიგანისა, როცა კვლები მომზადდება, მაშინ შიგ კვლებში

არშინის მეოთხედზედ მოშორებით წვრილი თხრილები კეთდება, რომელთა სიღრმე დასათეს თესლზედ არის დამოკიდებული. სახელდობრ: გარგარისა, ატმისა და საზოგადოდ კურკეულის დასათესად თხრილებს ვერშოკ ნახევარ ან ორ ვერშოკ სიღრმეს აკეთებენ. ხოლო წვრილი თესლეურობისათვის, ე. ი. ვაშლისა, მსხლისა და კომშისათვის თხრილებს ერთ ვერშოკ სიღრმეს აკეთებენ. ამ გვარად მომზადებულ თხრილებში თესლეულს რიგზედ სთესავენ, ისე რომ თვითეულ თესლს გარეშემო საკმაო ადგილი ჰქონდეს თავისუფალი, ე. ი. თესლი არც ხშირად უნდა დაითესოს და არც თხლად. დათესვის შემდეგ თესლს ზემოდგან ფხვიერ მიწას აყრიან, ცოტად სტკეპნიან და მასუკან ხელის სარწყავებით კარგად რწყავენ.

ხეხილის თესლეული შემოდგომით და გაზაფხულობით ითესება, მაგრამ შემოდგომით დათესვა კი სჯობია, რადგანაც შემოდგომით დათესილი—გაზაფხულის დათესილზედ უკეთესად ამოდის. შემოდგომაზედ დათესილი თესლი მიწიდგან მარტში ან აპრილში ამოდის და ზაფხულობით ხშირად უნდება გამარგვლა, გარეშემო მიწის აჩვილება და მორწყვა. მეორე შემოდგომაზედ პატარა მცენარეებს მიწიდგან იღებენ, კენწერსა და ფესვებს ცოტათი აჭრიან, მერე ფესვებს წყალში გახსნილ სასუქში ავლებენ და სხვა ახლად მომზადებულ ადგილას რიგზედ რგავენ ისე, რომ ერთი მცენარე მეორეს ოთხი ვერშოკითა ჰშორავდეს. მცენარეებს პატარა პალოების საშუალებით რგავენ. ამ პალოებით მიწაში ხვრელებს აკეთებენ, მცენარეს ურკმენ შიგ და პალოთი ატკეპნიან მიწას, რომ ხვრელებში ცარიელი ადგილი არ დარჩეს და წყლით არ გაივსოს, თორემ მცენარეს მოკლე დროში დაუღპება ფესვები. ამ დარგვაზედ ხეხილი მიწაში აღრინდელზედ ორი ვერშოკით ღრმად უნდა დაირგას, რადგან ახალი ნაბარე მიწა წვიმისა და თოვლის გამო ჯდე-

ბა და მცენარეები კი მაღლა რჩებიან, თუ ღრმად არ არიან დარგულნი. გადარგვის შემდეგ, ზაფხულობით, ხეხილს შუა ბალახი უნდა გაიმარგლოს, ვარეშემო მიწა აეჩვილოს და, როცა მოითხოვს, უნდა მოირწყას კიდევცა. მეორე შემოდგომაზედ ხეები ისევ უნდა ამოილოს მიწიდან, კენწერები და მსხვილი ფესვები მოეჭრას და ახლად მომზადებულ ადგილას გადაირგას; ამ გადარგვაზედ ერთი შარი მეორეს სამი მეოთხედი ან ერთი არშინით უნდა ჰშორავდეს, ხოლო ერთი მცენარე მეორეზედ ნახევარ არშინზედ უნდა იყოს მოშორებული. ხეხილის ორჯელ გადარგვას იმიტომ რჩებენ, რომ ორჯელ გადარგვაში მცენარეს მრავალი ჩინჩლა ფესვები ემატება, რომლებიც მომეტებულ საზრდოს იღებენ მიწიდან და არც ღრმად მიდიან მიწაში, და ეს კი ძალიან აადვილებს გადასარგველად მცენარის ამოღებას და არც ფესვი უფუჭდება. რამდენიც მცენარეს წვრილი ძაფის-გვარი ფესვები მრავალი ექნება, იმდენი მომეტებულ საზრდოს სწოვს მიწიდან და ხეხილი ღონივრად იზრდება; ამასთანავე თუ ხეხილი ნოყიერ და ნამიან მიწაზედ არის დარგული, მაშინ იგი ორჯელ გადარგვას არ საჭიროებს, რადგანაც ხეხილი იმისთანა მიწაში ჩინჩლა-ფესვებს ისეც ბლომად იუყვამბს; ხოლო თუ ხეხილი ხმელ ან მშრალ და ან უღონო მიწაშია დარგული, მაშინ იგი უეჭველად ორჯელ უნდა გადაირგოს, რომ ჩინჩლა-ფესვები გადარგვით მოემატოს; მაინცა და მაინც ერთხელ გადარგვას ორჯელ გადარგვა სჯობია.

რაიცა შეეხება ხეხილის მორწყვას, უნდა ვსთქვათ, რომ მორწყვა ანგარიშით უნდა ჰქონდეს. არც მომეტებული მორწყვა უნდა და არც ნაკლები; ხშირად მორწყული ხეხილი თუმცა თამამად და ღონივრად იზრდება, მაგიერად მომეტებული მორწყვა ხეხილს ავნებს, რადგან ნორჩი ხეები მორწყვას ეჩვევიან და ნოტიო მიწაზედ-და

გვარობენ, ხოლო ხმელ მიწაზედ თუ გადირგო ამისთანა ხეხილი, მაშინ იგი ძალიან ძნელად იტანს სიმშრალეს და ბევრიცა ხმება. თესლზედ ამოსულ ხეხილს უჯიშა ჰქვია. უჯიში ხეხილი უნდა იმყოფოს პირველ ან მეორე წელიწადს გადარგვის შემდეგ; მაგრამ თუ უჯიშს ღერი უღონოობის გამო დაჩაგრული აქვს, მაშინ მეორე წელიწადს უნდა იმყოფოს, მეორე გადარგვის შემდეგ; და თუ ნოყიერ და ნოტიო მიწაზედ დგას და ფესვებიც ღრმად აქვს გაბმული, მაშინ გადარგვის შემდეგ პირველ წელიწადსვე შეიძლება იმყოფოს.

ხეხილს გაზაფხულზედ ამყნობენ ხოლმე, როცა სამყოფი წვენი აქვს, რომ ნამყენი ადვილად შეუთვისდეს; აგრეთვე მყნობა შეიძლება ზაფხულშიაც, თიბათვე-მკათათვეში და მარიაობისთვეშიაც, მაგრამ მყნობისთვის ერთი რამ დრო არ შეიძლება დაინიშნას, რადგან ცხელსა და ხმელ ადგილას ადრე ამყნობენ, იმიტომ რომ ხეხილს წვენი მალე უშრება (ელევა), გრილსა და ნოტიო ადგილას კი გვიან ამყნობენ, რადგანაც ხეხილში წვენი გვიანობამდის მუშაობს.

გაზაფხულის ნამყენისთვის პატარა ტოტები (ყალამი) უნდა, რომელთაც ზედ ორი ან სამი კვირტი აქვთ. საზაფხულო სამყენისთვის კი ერთ თვალთან ყალამს იღებენ და ზედ ცოტა ხის ნაწილს ატანენ, ან მარტო თვალს იღებენ ხის უნაწილოდ. უკანასკნელ რიგს ლიმონებისა და ფორთოხალის მყნობაში ხმარობენ.

მყნობამდის სამი-ოთხი კვირის წინად ტოტები უნდა დაიჭრას იმ ხეხილიდგან, რომლის მყნობაც გვინდა, და ის ტოტები მიწაში უნდა ჩაიფლას ისე, რომ მიწის ზემოდამ ერთი ვერშოკის ოდენა-და მოჩანდეს ტოტის წვერები. ტოტები მიწაში ჩრდილიან ალაგას უნდა დამარხოს, რადგან ჩრდილში შენახული ტოტები დიდხანს ინახება და წვენიც არ უშრება. ტოტების ადრე დაჭრა

და მიწაში შენახვა იმიტომ არის საჭირო, რომ ადრე მოჭრილს და მიწაში შენახულს ტოტებს წვეენის მოძრაობა უჩგრდება და აწის გამო კვირტი აღარ უმსხვილდება. ამისთანა ტოტით ნამყენი უფრო ხარბად იღებს ხილვან წვეენს, რის გამო ადვილად ეთვისება ხეს და მალეც იზრდება. ახლად მოჭრილი ტოტი, მცნობისათვის არ ვარგა, რადგან იგი გამაძლარია და დიდხანს აღარ საჭიროებს საზრდოს; ამიტომაც ახალი ტოტით ნამყენი კარგად ვერა გვარობს. კვირტით მცნობისათვის, ზაფხულში თუ ამყნობენ, იმისთანა კვირტი უნდა აიღონ, რომ კარგად იყოს შეკრული და გამაგრებული და ამასთან იმ გვარ ხეზედ უნდა ამყნონ, რომელსაც ტყავი ადვილად ეცლება, რომ თავის ხესთან შეთვისება და მისგან საზრდოს მიღება ადვილად შეეძლოს.

მცნობის დროს მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ სამყნობი და სანამყენო ხეხილი თუ ერთი ჯიშისა არა, ერთი გვარისა მაინც იყოს. ეს უბოლო და ბუნებითი კანონი სამყნობისა და ნამყენის ახლო ნათესაობაზედ არის დამყარებული.

აქ საზოგადოთ ჩამოვთვლით რომლისა რომელ ჯიშზედ შეიძლება მყნობა.

გაშლი იმყნობა მაჟალოზედ, ხომანდულზედ და პანტაზედ, მაგრამ მაჟალოზედ ნამყენს არ ეშინიან არც სიცივისა და არც სიცხისა, რადგან მაჟალო ფესვებს ღრმად იდგამს მიწაში, რის გამო თამამად იზრდება და დიდხანსაც სძლებს. ხომანდულზედ ნამყენი ვაშლი კი მალალი არ იზრდება, სიცივისა და სიცხისაც ძალიან ეშინიან, რადგან ფესვებს მიწაში ღრმად ვერ იდგამს; ეს კია, რომ ნაყოფი ძალიან ადრე მოაქვს.

აგრეთვე ცივს, ან ცხელს და ან კიდევ ცუდ მიწაზედ ვაშლი მაჟალოზედ უნდა იმყნოს; ხოლო თუ და-

ბალი და მომცრო ტანის ხე უნდათ, მაშინ კი ვაშლი ხომანდულზედ უნდა ამყნონ.

მსხადი იმყნობა პანტაზედ, ვაშლზედ და კომშზედ. ამათზედ ნამყენებს შუა იმისთანავე განსხვავებაა, როგორც მაქალოსა და ხომანდულზედ ნამყენებს შუა არის. **კომში** თესლით მოყვანილ კომშზედ იმყნობა.

ბაღა იმყნობა ბალზედ, ბალამწარაზედ და ალუბალზედ.

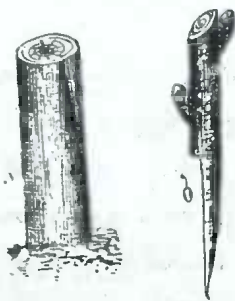
აღუბაღი იმყნობა ალუბალზედ და ბალზედ.

ქლიაფი იმყნობა ქლიაფზედ და ტყემალზედ.

ჭერამი იმყნობა ჭერამზედ, ნუშზედ და ქლიაფზედ.

ატამი იმყნობა ატამზედ, ქლიაფზედ და ნუშზედ; ნოტიო და ცივ ადგილებში ატამს ქლიაფზედ ამყნობენ, მშრალ და თბილ ადგილში კი—ნუშზედ.

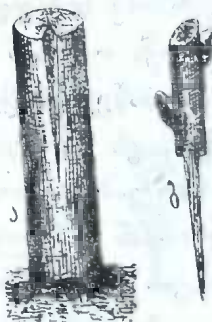
ხეხილის გასამრავლებლად და ჯიშის გასაუკეთესებლად ბევრ გვარი მყნობა იციან, სახელდობრ: გაპობით მყნობა, ქერქში ჩასმით, მიდებით მოსხეპილზედ, კვირტით და სხვა. თუმცა ხეხილის გამრავლებისათვის ბევრ გვარი წესი არსებობს, მაგრამ ყველაზედ უკეთესი მარტო ქვემოთ მოხსენებული მყნობის წესებია.

(ს. 1).

გაპობით მყნობა. უჯიშს სკრიან ღეროსა სწორედ მიწიდგან ორ ან სამ ვერშოკ სიმაღლეზედ, მერე ჰხეთ-

ქენ შუაზედ ერთ ან ვერშოკ ნახევარ სიგრძეზედ (ა), შემდეგ იღებენ სამყენ ტოტს (ბ) ორ ან სამ თვალიანს, ქვემო ბოლოზედ ორივე მხარეს უთლიან სოლისებურად და ზემოთ ორივე მხარეზედ ჩაუსმენ. ასე მომზადებული ტოტი გახეთქილში უნდა ჩაისვას, ისე რომ ტოტის ზემოთი მხარე (წვერი) ცოტათი შიგნით იყოს შეწეული და ქვემოთი მხარე (ბოლო) ცოტათი გამოწეული; მერე ნამყენი უნდა შეიკრას კილობით და ზემოდგან ხიზით გადაიღესოს.

(ს. 2).

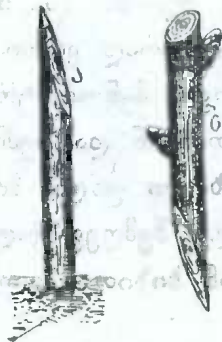
მიდებით მყნობა. უჯიშს (ა) ისევ ისე სწორედ სკრიან და გახეთქის მაგიერად ერთი მხრიდგან ქერქს აცლიან ცილამდე; მერე სამყნობ ტოტს (ბ) ერთ გვერდს სოლისავით ცერად უთლიან და ზემოთა მხარეს ჩაუსმენ; ეს ტოტი გათლილი მხრით უნდა მიედოს ხეს, სადაც ქერქი აქვს აცლილი და შემდეგ კილობით მაგრა მიეკრას, ხოლო ზემოდგან ხიზით გაიღესოს.

(ს. 2)
 ორ თვალიან ან მრავალთვალიან (ა) იწიფულ დასამკვან ფეხქალიანქმისათვის

(ს. 3.)

ქერქმა ჩასმით მენობა. უჯიშ სწორედ სკრიან, მიწიდგან ორ ან სამ ვერშოკ სიმაღლეზედ, მერე ერთ გვერდზედ სიგ რძეზედ ქერქს უქრიან ცილამდის (ა), ამ გაქრილ ქერქს დანით გადასწევენ აქეთ-იქით და შიგ სამყნობ ტოტს (ბ) ჩაუსმენ; ეს ტოტი ერთ მხარეზედ, როგორც ზევით იყო ნათქვამი, სოლისებურად უნდა იყოს გასხეპილი და ზემოდან ჩაქდებული და ასე მომზადებული ისე, უნდა ჩაიხვას რომ მოსხეპილი მხარე ცილას მიეკრას, მერე უნდა ქილობი შემოეხვიოს მაგრად და შემდეგ ხიზით გაიღესოს.

(ს. 4.)

მოსხეპილზედ ძენობა. უჯიში (ა) უნდა გეზად მო-

იჭრას, მიწიდგან სამ ვერშოკ სიმაღლეზედ, მერე აიღოთ ორ კვირტიანი ტოტი (ბ), ისიც გეზად გასხიპოთ ერთ მხარეზედ; შემდეგ გეზად მოჭრილი ტოტი სამყენე უჯიშს უნდა ისე მიადოთ, რომ ერთმანერთს თანასწორათ მიეკრას; მერე კარგა უნდა შეიკრას ქილობით და ხიზით გაიგლისოს. ამ გვარი ნამყენისათვის ტოტსა და სამყენობ უჯიშს ერთი სისქე უნდა ჰქონდეს. ვინიცობაა, ტოტი სამყენ უჯიშზედ წვრილი გამოდგა, მაშინ ტოტი უჯიშს ერთ მხარეზედ უნდა დაეთანასწოროს.

(ს. 5).

კვირტით მყნობა. ამ წესით მყნობისათვის უჯიშს (ა) მოჭრა არ უნდა, მხოლოდ ერთ მხარეზედ, მიწიდგან ოთხ ან ხუთ ვერშოკ სიმაღლეზედ უჭრიან ქერქს ჯერ გარდიგარდმო და მერე ჩასწვრივ, ისე ჯვარედინად, რომ ჯვარს ზევითი ტოტი არა ჰქონდეს; მერე ჩაჭრილი ქერქი უნდა გადიწიოს აქეთ-იქით და შიგ ერთი კვირტი (ბ) ჩაისვას; ეს კვირტი ისე უნდა იყოს აჭრილი, რომ ზედ თხლად ცოტაოდენი ხის ნაწილი გაჰყვეს. მერე ქილობით კარგა უნდა შეიკრას. კვირტით ნამყენებს ზემოდგან გაგლესა მაინც და მაინც არ უნდება, რადგან ნამყენ უჯიშს წვიმა და მზე ვერას ავნებს.

ამ ზემომოხსენებულ ნამყენებს, კვირტით ნამყენს გარდა, ქილოზი ოთხი ან ხუთი კვირის შემდეგ უნდა მოეხსნას; ხოლო კვირტით ნამყენიდან კი ქილოზი უნდა შეიხსნას სამი ან ოთხი კვირის შემდეგ, რადგანაც კვირტით ნამყენი უფრო მალე ხარობს. როცა კვირტით ნამყენი იხარებს, მაშინ უჯიში უნდა მოიჭრას თვალიდან ერთ ვერშოკზედ აცილებით, რომ ნამყენი კვირტი, როცა გაიზრდება, ამ ნაწილს მიაკრან ზედ; ნამყენი რომ კარგად გათამამდება, მაშინ ის დანარჩენი უჯიში უნდა მოიჭრას ნამყენის ძირში, ხოლო ნამყენ ტოტს სწორე ჭიგო^{ში} უნდა შეედგას და ზედ მიეკრას ნამყენი იმიტომ უნდა მიეკრას ჭიგოზედ, რომ ამით იგი ჯერ ერთი სწორედ იზრდება და მეორეც ველარც ქარი ავნებს. როცა ნამყენები გათამამდებიან და დამსხვილდებიან, მაშინ იგინი დანიშნულ ადგილას უნდა გადარგათ, როგორც ქვემოთ სწერია.

ახლა რამდენიმე სიტყვა ვსთქვათ ტოტებითა და გადაწვევით გამრავლებაზედ.

ტოტებით ყველა მცენარე მრავლდება, გარდა ვაშლისა, მსხლისა, ბლისა, ალუბლისა, ჭერმისა, ატმისა, ქლიავისა და კომშისა. ამ ხეხილის ტოტებით გამრავლება რამდენჯერმე ვცადე, მაგრამ ვერც ერთხელ რიგიანი შედეგი ვერ მივიღე; თუმცა თითო-ორილა მათგანი კიდევ გვარობს, მაინც მე ჩვენ მემამულეებს არ ვურჩევ ზემომოხსენებული ხეხილი ტოტებით გაამრავლოს, რადგან ბევრი დრო და შრომა უნდება და შრომაც ეკარგება კაცს. ტოტებით კარგად მრავლდება: ყურძენი, ლელვი, ბროწეული, კინკრუყა, მოცხარი და ყოლო (მალინა).

ტოტებით ხეხილის გამრავლება შეიძლება შემოდგომაზედ, გაზაფხულზედ და ზაფხულში. რომელი მცენარეც გვინდა გავამრავლოთ, იმ მცენარიდამ მსხვილ ტოტებს ვჭრით ოთხ ან ხუთ ვერშოკ სიგძეზედ (ს. 6). ტოტი მუ-

დამ კვირტთან ახლო უნდა მოიჭრას, იმიტომ რომ კვირტთან ახლოს მოჭრილი ფესვებს მალე იკეთებს. ტოტს აგრეთვე ისეც სჭირან, რომ ზედ იმ ღერის ნაწილს აყოლებენ, რომელზედაც ის ტოტია ამოსული: ამისთანა ტოტს მუხლიანი ტოტი ჰქვია. ამ გვარად მოჭრილი ტოტები კარგად მომზადებულ კვლებში უნდა დაირგას, ისე, რომ ერთი ტოტი შეორეს ოთხი ვერშოკით ჰშორავდეს; სიღრმით რაც შეიძლება ღრმად უნდა დაირგას და მიწის ზევით კი ერთი ვერშოკი ან ვერშოკი ნახევარი უნდა მოჩანდეს. ტოტებს პატარა პალო-

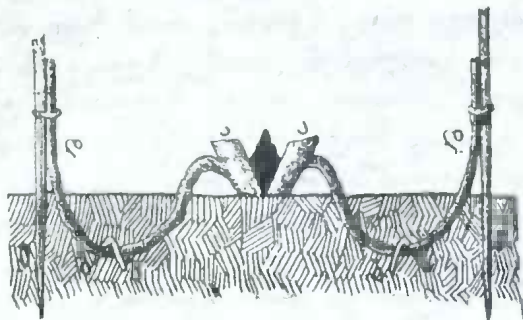
(ს. 6).

ების შემწვობით რგავენ; ამ პალოებით მიწაში ხვრელებს აკეთებენ, შიგ ტოტს უშვებენ და მიწით ავსებენ ეს ხვრელები კარგად უნდა გაიტენოს მიწით, თორემ უმისოდ შიგ ცარიელი ადგილი დარჩება, წვიმის წყალს შეიკუბებს და ტოტს დააოპობს. ყველა გვარი დარგული ტოტები ზაფხულობით გარეშემო უნდა გაიმარგლოს, მიწა ხშირად უნდა აეჩვილოს და როცა საჭირო იყოს, უნდა მოირწყას. დარგული ტოტები წლის განმავლობაში ხარობენ და მაშინ სამუდამო ადგილზედ უნდა გადაირგას.

ხეხილის გასამრავლებლად აგრეთვე ბევრი სხვა და სხვა რიგი გადაწვენა არსებობს, მაგრამ ჩვენ აქ მარტო ორიოდ გადაწვენაზედ ვიტყვი.

ხეხილის გადაწვენა შეიძლება შემოდგომით, გაზაფხულობით და ზაფხულობით, მაგრამ გაზაფხულობით გადაწვენილი მცენარე უფრო კარგად გვარობს, ვიდრე შემოდგომით და ზაფხულობით გადაწვენილი, იმიტომ, რომ შემოდგომით გადაწვენილ მცენარეებს ზამთრის სიცივე ჰვნებს და ზაფხულობით გადაწვენილი კი ზაფხულის სიციხეების გამო კარგად ვერ გვარობენ.

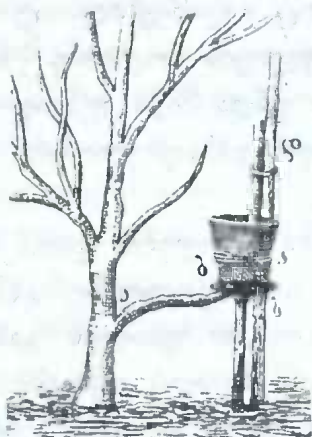
ბალოსნობაში რამდენიმე გადაწვენას ხმარობენ, სახელობრ:

(ს. 7).

ტოტის მოხრით გადაწვენა. გადასაწვენად დანიშნულ ხეს შემოდგომაზედ სქრიან მიწიდგან ათ ვერშოკზედ, ან ნახევარ არშინ სიმაღლეზედ (აა). მოჭრილ ადგილიდგან ზათხულოპით მრავალი ყლორტი ამოდის. მეორე ზათხულზედ არჩევენ მსხვილსა და ჯან-სალ ტოტებს გადასაწვენად, დანარჩენებს ძირში სქრიან. გადასაწვენად დანიშნულ ტოტებს მიწაში აწვენენ, პატარ-პატარა გრძლად მოთხრილ ორმოებში (ბბ); ორმოების სიღრმე ოთხი ან ხუთი ვერშოკი უნდა იყოს; შემდეგ გადაწვენილ ტოტებს მიწაში ამაგრებენ პატარა კავებით (გგ), ზემოდგან მიწას აყრიან და სტკეპნიან. გადაწვენილი ტოტების წვერები (დდ) ზევით უნდა ამოიზნიქოს და ჯოხზედ (ეე) მიეკრას.

ასე გადაწვენილი ტოტები მალე უშვებენ ფესვებს და ძირს იდგმენ მიწაში. ერთი ანუ ორი წლის შემდეგ აქრიან გადაწვენილ ტოტებს და ცალ-ცალკე რგავენ კარგად მომზადებულ მიწაში, ახლად გადარგულ მცენარეებს გარეშემო ბალახი უნდა გაემარგლოს ხოლმე, მიწა უნდა აეჩვილორს და, როცა საჭირო იყოს, უნდა მოტრწყას.

(ს. 8).

ხეზედ გადაწვენა. ამ გადაწვენის რიგს მომეტებულად ლიმონებისა, ფორთოხალისა და ალიანდრის გასამრავლებლად ხმარობენ. ამისთვის უნდა აიღონ პირგანიერი თიხის ქილა ანუ ხის კათხა, რომელიც ორი ცალკე ცალკე გამოყვანილი ნახევრისაგან შესდგება. ამ ქილაში ტყისა ან დამპალი ფოთლების მიწა უნდა ჩაიყაროს, ისე რომ იმ მიწაში ერთი წილი ჩვეულებრივი მიწა და ნახევარი წილი წმინდა ქვიშა ერიოს; შემდეგ ეს ქილა ფეხებიან სკამზედ (გ) უნდა დაიდგას; ჯერ ნახევრამდის უნდა ჩაიყაროს მიწა, მერე ტოტი (ბ) გადაწვეს შიგ და ის ტოტის ნაწილი, რომელიც მიწაში მოჰყვება, ნახევრამდის უნდა გადიქრას, ერთ ვერშოკ სიგრძეზედ აიხეთქოს და გახეთქილში პატარა ჩხირი ან ქვა გაუკეთდეს, რომ ხელახლად არ მიტყუბდეს. გადაწვენის შემდეგ ქილა სტრულებით უნდა აივოს მიწით და ტოტი სწორედ უნდა მიეკრას ქილაში ჩადგმულ ჯოხზედ (დ). როცა დავრწმუნდებით, რომ გადაწვენილ ტოტს უხეირნია, ე. ი. ფესვები გაუკეთებია, მაშინ ტოტი უნდა ძირში (გ) მოიქრას ქილის ახლოს და სხვა ქილაში იმისთანავე მიწაში

გადირგას. როგორც გადაწვენილი ტოტი, ისე ახლად გადარგული, ყოველთვის ნოტიოდ უნდა შეინახოთ და გარეშემო ხშირად უნდა მიწა აუჩვილოთ. ამ რიგად გადაწვენა ყოველთვის გაზაფხულობით და ზაფხულობით უნდა მოახდინოთ.

რაიცა შეეხება ხეხილების გარეშემო ამოსულ ბლარტებიოა და ფესვების გაყოფით გამრავლებას, უნდა ვსთქვათ, რომ ამ რიგათ ხეხილის გამრავლება ძალიან ადვილია, რადგან ამ ხეხილს ფესვები მზადა აქვს და ამიტომ ადვილად და ჩქარა ხარობს. ხეხილებში ბლარტობა მარტო ალუბალმა, ბალმა, ქლიავმა, ლელვმა და კომშმა იცის.

ახლა რამდენიმე სიტყვას ხიზის (საგლესის) მომზადებაზედ ვიტყვით, რომელსაც ნამყენების გასაგლესად ხმარობენ. ხიზს სხვა-და-სხვა ნაირად ამზადებენ. ერთი რიგისას ამ გვარად ამზადებენ: იღებენ ორ ნაწილს თიხის მიწას, ერთ ნაწილს საქონლის ახალ სასუქს, ზედ წყალს ასხმენ და კარგად ურევენ ერთმანერთში; შემდეგ ამ მომზადებულ მასალაში წვრილად დაქრილ ბზეს ან თივას ურევენ, ან კიდევ ხავსს, რადგან ბზე ან ხავსი ძარღვს აძლევს საგლესს და არც წვიმისაგან ირეცხება და არც მზისაგან სკდება. ნამყენებისათვის ამ რიგად საგლესის მომზადება სახერხოდ არის, იათათაც ჯდება და მაგრაც ადგება ნამყენს.

ახ. დარეჯანაშვილი.

ზოგიერთი უმთავრესი პირობები ხეხილის გამრავლებაში.

ხილის ბალი მაშინ იძლევა კარგს მოსავალს, როცა

ხეხილი კარგათ დაიყვავილებს; ეს კი ხშირათ დამოკიდებულია კარგს ამინდზედ (არა ცივ და წვიმიანზედ), ნელ ქარზედ და ფუტკრებზედ, რომლებსაც გადააქვთ ყვავილის მტვერი ერთი ყვავილიდამ მეორეზედ და ამ რიგათ ანაყოფიერებენ ხეხილს. აი რატომ არის კარგი, რომ ხილის ბაღში უთუოთ ფუტკრის რამდენიმე სკაც გედგესთ. რაც შეეხება ნიადაგს, ხილის ბაღისთვის გამოსადეგია ყოველი მიწა, რომელიც კი შეიძლება შემუშავდეს სიღრმით ერთ არშინამდის, რადგანაც ამაზედ და თავ-თავის დროზედ სასუქის მიცემაზედ არის დამოკიდებული მთელი საიდუმლოება ხილის ბაღის კარგის მოსავლისა. საზოგადოთ ხეხილი უნდა შორავდეს ერთმანეთს 4—5 საეენზედ. ამ ანგარიშით ერთ დესეტინაზედ დაეტევა 100—150 კარგი. უმჯობესი კია, რომ მომეტებულით გვიან მოსაწევარი ხეხილი დადგათ, რადგანაც ასეთს ხილს უფრო მეტი გასავალი აქვს, ხოლო თუ მახლობლად დიდი ქალაქია, ზაფხულის ხილის გაშენებაც კარგია. თუ გაქვთ შეძლება, უმჯობესია, რომ მთელი საბაღე ადგილი თავიდან ბოლომდის 12—16 ვერშოკის სიღრმეზედ გადააბრუნოთ, ამას არაფერი ემჯობინება, და შემდეგ ისე დარგათ ხეები, ხოლო თუ ეს არ შეგიძლიანთ, მაშინ ორმოების მოთხრით უნდა დაკმაყოფილდეთ; მხოლოდ საჭიროა, რომ ზემო მიწა ცალკე დაყაროთ ორმოს ერთს ნაპირზე და ქვემო—მეორე ნაპირზე. ეს იმისთვის არის საჭირო, რომ ხის დარგვის დროს, ჯერ ზემო მიწას მივაყრით ძირკვებს და მერე ქვემოს. დარგვა ხეებისა უმჯობესია ადრე გაზაფხულზედ, ხოლო ორმოების მოთხრა ანუ საბაღე ადგილის გადაბრუნება—შემოდგომაზედ სჯობია, რომ ზამთარმა კარგათ გამოაფხვიეროს ორმო. ხეები ორი ვერშოკით უფრო ზევით უნდა დარგათ წინანდელ სიღრმესთან, რადგანაც ახლად წაყრილი მიწა დაიწვეს, ხესაც დასწვეს და ეს კი

კარგი არ იქნება. მიწას რომ აყრიდეთ, თან
 ცოტ-ცოტა დამიწებულნი ნეხვიც ჩაატანეთ ხო-
 ლმე. დარგვის შემდეგ ხეებს არ უნდა დაუტკე-
 პნოთ მიწა, ამის მაგივრათ უმჯობესია მორწყათ ორ-
 ჯელ, რომ მიწა სრულიად მიეკრას ძირკვებს. თუ ხმე-
 ლი მზიანი დღეებია, მორწყვა უნდა განიმეოროთ კვი-
 რაში ერთხელ მაინც. მორწყვისათვის ყოველ ხეს გარ-
 შემო ნახევარ არშინხედ უნდა ორმო გაუკეთოთ და თი-
 თო ან ორ-ორი ვედრო წყალი დაასხათ. მორწყვის შე-
 მდეგ ორმო კვლავ უნდა ამოავსოთ მიწით ან ნეხვი მო-
 აყაროთ, რომ მიწა ნოტიოა შეინახოს. კაკლებს, ბუთებს,
 ვაშლებს, ბალებს და მსხლებს შუა ადგილი, სანამ ესენი
 გაიზრდებოდნენ, რომ შუა ადგილი უსარგებლოთ არ
 ეგდოს, უმჯობესია მორგათ ქლიავის, ალუბლის და ატ-
 მის ხეებით, რომლებიც ადრე იძლევიან ხილს და სანამ
 მოხსენებული ხეები თავისს ჰასაკს მიაღწევენ, ესენი მო-
 ბერდებიან კიდევ და როცა ტოტები ერთმანერთს მი-
 ეკარებიან, ესენი შეიძლება ან სრულიათ ამოიღოთ და
 გადარგათ, ან არა და მოსჭრაო. გადასარგავი ნამყენები
 დიდის სიფრთხილით უნდა ამოიღოთ და თუ ძირკვები
 მაინც დაუზიანდა ამოღების დროს, ყველა ის გაფუჭე-
 ბული ძირკვები, დაზიანებულ ადგილთან ახლო, ქვემო-
 დამ ზევით ამოსხვით, უნდა მჭრე დანით მოაჭრათ;
 ტოტების გასხვლა კი მეორე წელს სჯობია. ატ-
 მებს და საზოგადოთ კურკიან ხეხილებს კი შეიძლება
 გადარგვის დროსვე შეაჭრათ ტოტების წვერები. ტოტე-
 ბი ისე უნდა შეაჭრათ, რომ ხეს შაქრის თავისთანა სა-
 ხე მიეცეს. თვითეულს ტოტს 7—8 კვირტი (თვალი)
 უნდა შეარჩინოთ; საზოგადოთ კი ღონიერს ტოტებს მე-
 ტი ნაწილი უნდა შეაჭრათ, სუსტს ტოტებს ნაკლები და
 სულ უღონოებს კი არ უნდა შეაჭრათ. მეორეთ გა-
 სხვლა უნდა მოახდინოთ მარცამობისთვეში; ამ თვეში

ხეხილს უნდა შეაქრათ ყველა მეტი ტოტი, რომელიც კი უშლის მეორე ტოტს, ეხახუნება თუ ხლოართავს მას. მესამეთ უნდა შეაქრათ ადრე გაზაფხულზედ სიგრძის ორ ნასამედზე ყველა განაპირა ტოტები. ტოტები უთუოთ თვალის ქვემოლამ უნდა შეაქრათ ხოლმე. ძირში ანუ ღეროზე ამოხეთქილი მსუქანი ტოტები და ყლორტები ყველა უნდა ძირამდის მოაშოროთ, ხოლო თუ ტოტებშიაც გამოერია ასეთი ტოტები, ესენი ორ თვალზე უნდა დააყენოთ და გადაიქცევიან ნაყოფიერ ტოტებად. სამი-ოთხი წლის ასე გასხვლის შემდეგ ხეს შეიძლება სრული თავისუფლება მისცეთ, გასხვლა და მოქრა ტოტებისა მისთვის საჭირო აღარ არის. შეიძლება მხოლოდ გამხმარი და მეტი, სხვის დამშლელი, ტოტები შეაქრათ ხოლმე. გასხვლა ხეებისა უთუოთ კარგ დარში უნდა მოახდინოთ ხოლმე, თუ უდაბლო ხედ გინდათ გაზარდოთ ხეხილი, მაშინ ნამყენი მეორე გაზაფხულის წინ შეაქერით ისე, რომ ნამყენზედ მარტო სამი კვირტილი დარჩეს, აქედამ ამოვა სამი ტოტი. მეორე წელს ეს ტოტებიც ისე ამოქერით, რომ თითოზე ისევ სამი კვირტი დარჩეს, ასე რომ ხეს ახლა ცხრა ტოტი გაეზრდება და თითონ ხეც მალალი არ გაიზრდება. ასე მოქრილი ხე უფრო ადრე იძლევა ნაყოფს. გარდა გასხვლისა, საჭიროა ხეს ყოველ წელს შემოდგომაზედ ძირში მოაყაროთ ხოლმე დამიწებული ნახვი და შიგ ჩაჭბაროთ, ისე კი, რომ ძირკვები არ დაუზიანოთ. ზაფხულში კი, მკათათვეს და მარიამობისთვეში, კარგია მორწყათ გომურების შარდით და დასუქიანი წყლით, ეს იხ გახსნათ ათი ვედროს წყალში ერთი-ორი ვედროს დამიწებულ ნახვი და ამით მოურწყათ.

ხილის დაკრეფაზედ ჩვენს რჩევას არის რაც უნდა და დიდი მოსავალი მოიცილოს ხემ, თავისს დღეში არ დაიბღერტოთ, არ დაარბიოთ იგი, რადგანაც ხე იმისთვის

როდი გავზარდეთ, რომ მოსავალი ორ-სამ კვირაში დაგვიღებეს. ხილი კი იმისგან ღებება, რომ დარბევით და დაბლერტით ხილი იყვება. ხილი უთუოდ თითო-თითო უნდა მოკრიფოთ და წყნარად ჩააწყოთ კალათებში და არა ხურჯინებში ანუ გოდრებში. გასაყიდათაც სუფთა მოფერადებულ კალათებში უნდა გაიტანოთ რჩეული ხილი, რადგანაც მოქალაქეს სისუფთავე უყვარს. უმჯობესი კია, რომ გამძოფრე ჯიშის ხილი შემოდგომასა და ზამთარში გაიტანოთ გასაყიდათ, რადგანაც ამ დროს ხილი ურთი ორად და სამადაც მეტს ფასშია.

ორიოდე სიტყვა ხეების დაცვაზედ ყინვებისგან და ბებერი ხეების მოლონიერებაზედ. შენიშნულია, რომ ხის გარშემო დაბარული ანუ გათოხნილი მიწა ნაკლებ იყინება, ამიტომ ცუდს არ იზამს ხილნარის პატრონი, რომ გაზაფხულის ყინვების წინ ხეებს გარშემო, სადამდინაც ტოტების წვერები სწვდება, მიწა დაუბარიოს ანუ გაუთოხნოს, ესე კი, რომ ძირკვები არ დაუზიანდეს ხეს. ამავე მიზნით ზამთრის წინ ყოველი ხის ღეროს გარშემო კარგია მიაყაროთ სხვა მიწა ანუ ნეხვი, ფოთლები და მისთანა ნახევარ არშინის სიძაღლეზე, რომელიც კვლავ უნდა მოაშოროთ ხეებს გაზაფხულის ყინვების გათავების შემდეგ. ასე დაზამთრებული ხე ხილი მშვენივრად უძლებს დიდს ყინვებსაც. რაც შეეხება ბებერი ხეების მოლონიერებას, ეს ყველაზედ უკეთ სასუქის მიცემით შეიძლება და ამიტომ შეატყოთ თუ არა, რომ ხეხილი ხილს აღარ იხამს ძველებურათ, მოყარეთ მთელი ხის ქვეშ სასუქი ანუ კამპოსტი და ჩაბარეთ ხე კვლავსაკმაოდ მოგცემსთ ნაყოფს.

თუ გინდათ, რომ თქვენი ხილნარი ანუ ხილის ბაღი სამაგალითო ხეხილებით იყოს სავსე და სამაგალითო ხილსაც იძლეოდეს, თქვენი უმთავრესი ყურადღება იმას მიაქციეთ, რომ სამყნედ უკეთესი უჯიშები აარჩიოთ, ე.

ი. უღონიერესი ძირები საუკეთესო ფესვებით; შემდეგ, როცა ამყნობთ, მათგანაც მარტო უკეთესად გაზრდილი ნამყენები უნდა გადარგოთ თქვენს ხილნარში, როგორც საქონლის მოშენებაში—უკეთესი დედალ-მამალი და შთამომავლობა უნდა შეინახოთ ზოლმე.

მეორე ზირობა, აგრეთვე არა ნაკლების მნიშვნელობისა ის არის, რომ ხეხილის დასარგავი ორმოები უფრო განივწად იყოს მოთხრილი, ვიდრე ღრმად, რადგანაც, რამდენადაც ღრმად მოსთხრით ორმოს, იმდენადვე ფესვები ღრმად წავა მიწაში, სადაც ნაკლებათ მოიპოვება მისთვის საზრდო და მზისა და ჰაერის სიცხოველესინათლევ ნაკლებ უწევს იმ სიღრმემდის და ამიტომ ასეთს ორმოებში დარგული ხეხილები კარგად ვერ იზრდებიან, მალე სუსტდებიან, ბერდებან და ჭია-ლუაც აღვილად ერევა მათ. რამდენადაც ცუდი და მაგარი ნიადაგი, იმდენად ნაკლებ სიღრმეზე უნდა მოთხაროთ ორმოები, მაგრამ განივრება კი. საზოგადოთ მიღებულია, რომ ორმოს სიღრმე არ უნდა აღემატებოდეს 12 ვერ-შოკიდან ერთ არშინამდის, სიგანე კი რაც ამაზე მეტი ექნება ორმოს, იმდენად უკეთესია—2—3 არშინი.

ცნობილია, რომ ხის ქერქის გაწმენდა, მოსაშორებლად მისგან ხავისისა და სხვა მუქთახორებისა, ფრიად სასარგებლოა ხეხილის ჯან-საღობისა და ნაყოფიერობისათვის. გაწმენდა ხისა თითქოს ახლად ჰბადავს ხეს, ჰშველის ღონიერის ტოტების, ყვავილების და ფოთლების გამოღებას და ამისგამო მეტი ნაყოფიც ინასკვება თვით ისეთ ხეებზედაც კი, რომლებიც გაწმენდამდე ნაყოფს სრულიად არ იძლეოდნენ. აი როგორ უნდა გაწმინდოთ ხე: 1) ადრე გაზაფხულზედ, სანამ ჯერ კიდევ არ გაშლილა კვირტები, გაწმინდეთ ღერო და მსხვილი ტოტები ჯერ მშრალის ჩოტკით ანუ ტილოთი; 2) შემდეგ გარეცხეთ იგივე ნაწილები ხისა ათ პროცენტთანის შაბი-

ამანის წყლით ჩოტკითვე ანუ ტილოთი; 3) შეასხურეთ ესევე წყალი მთელს ხეს და 4) წაუსვით ხის ღეროს და მსხვილს ტოტებს ტილოთივე ანუ ჩოტკით შემდეგი საცხებელა: აიღეთ ერთ ვედრო წყალზედ (16 ბოთლზედ) 6 გირვანქი ხის ნაცარი, 1 გირ. მარილი, 1 გირ. უბრალო საპონი და აღუღეთ იმ დრომდე, სანამ საპონი სრულიად გაიქნებოდეს წყალში; შემდეგ გააციეთ, მიუმატეთ ღვინის სტაქნის ოდენა სკიპიდარი და აი ეს ნარევი წაუსვით ხის ღეროს და მის მსხვილ ტოტებს. ასე მოვლილი ხე მუდამ სალად იქნება და ნაყოფსაც მეტს მოიციება.

სასოფლო მეურნეობა და სამეურნეო მრეწველობა.

ვენ იმ აზრისა ვართ, რომ ქართველები, უბრალოდ უვლეს ყოვლისა, სასოფლო მეურნეობას და ეგრედ წოდებულს სამეურნეო მრეწველობას უნდა დააწინენ, ამათ უნდა უერთგულონ, ამათზედ უნდა დაამყარონ თავისი აწმყო და მომავალი ბედო ჩვენ ქართველთ ამისათვის წინ გვიძევეს ათასწლეობით შექმნილი სამეურნეო ხასიათი და გამოცდილება, გვაქვს სიყვარული ამ საქმისა და, რაც თავი და თავი აქ, გვაქვს უხებუნებინანი მიწა-წყალი.

მაგრამ ერთი რამ უნდა მარად გვახსოვდეს ქართველებს: ეს ისა, რომ მარტოდენ სასოფლო მეურნეობა, გარეშე ჩვენ მიერ ამის შემოთ წოდებულ სამეურნეო მრეწველობისა, ყოვლად უშალო და უსაგნო ჩვენი

დაბეჩავებულის მდგომარეობის გაუმჯობესების ცდა-
შრომაში. რას ვეძახით ჩვენ **სამეურნეო მრეწველობას**
მაგალითით ავუხსნით მკითხველს. ინგლისში ფრიად გა-
ვრცელებულია **ბამბეულის წარმოება**, მაგრამ თვით ბამბა
კი ერთი გირვანქის ოდენაც არ მოდის ინგლისში. ბამ-
ბეულის მრეწველობის საწარმოებლად ინგლისელები ბა-
მბას ყიდულობენ ცხრა-მთას იქითა ქვეყნებში, მოაქვთ
ინგლისში და აქ აკეთებენ მას ათას გვარ ძაფებად, ჩი-
თებად, მიტკლებად და სხვ., რომელიც შემდეგში კვლავ
გააქვთ ცხრა-მთას იქითავე ქვეყნებში.

დიან, როცა ვამბობთ, რომ ქართველებმა, **მეურნე-
ობასთან** ერთად, **მრეწველობასაც** უნდა მივსდიოთო, ჩვენ
სახეში გვაქვს არა ასეთი მრეწველობა, როგორც ინ-
გლისის შესახებ მოგახსენეთ, არამედ სულ სხვა გვარი
მრეწველობა, რომელსაც ჩვენ **სამეურნეო მრეწველობა**
ვუწოდეთ. ეს ისეთი მრეწველობაა, რომ დასამუშავე
ბელს მასალას იგი თვითადგილობრივ იღებს და არა ცხრა-
მთას იქიდან მოაქვს, როგორც ამას ინგლისელები შერე-
ბიან. ინგლისელების მსგავს მრეწველობისათვის ჩვენ არც
ცოდნა, არც უნარი და არც ფული გვაქვს, იგი ჩვენ-
თვის ყოვლად ხელ-მიუწდომელი ხილია, ახლო მომავ-
ლისთვის მაინც. სულ სხვაა **სამეურნეო მრეწველობა**,
რომლის აყვავებისათვის ჩვენს ქვეყანაში, როგორც
ესთქვით, ყოველი პირობა მზათა გვაქვს, ე. ი. ჩვენ ქა-
რთველნი იმას უნდა ვეცადნეთ, რომ ჩვენი ყოველი სა-
მეურნეო ნაწარმოები აქვე ადგილობრივ იქმნას დამუშა-
ვებული უკანასკნელ სახმარ ნივთამდის და მხოლოდ ამის
შემდეგ იქმნას ბაზარში გატანილ.

ჩვენ, მაგალითად, გვაქვს **ს. მინდა**. უაზრობაა პირ-
დაპირ **სიმინდად** გავასალოთ იგი ევროპაში თუ სხვა ქვე-
ყნების ბაზარში. გონიერი მეურნე თავის დღეში არ და-
კმაყოფილდება, ამ პირველ დროის საწარმოვო წესით

და ეცდება უთუოდ თვით მოიხმაროს იგი პოლომდის, ე. ი. სიმინდით იგი გამოჰკვებს, მაგალითად, შინაურს ფრინველთ და ღორს; იგი ამითაც არ დაკმაყოფილდება და წესიერად აგებულ საქათმისა და საღორის გვერდით სავიჩინე ქარხანასაც ააგებს, რომ იმ დროს. როცა, ვსთქვამთ, ფრინველს ახლად დაკლულს ასაღებს, ღორს ვიჩინად სდებს და მხოლოდ ამის შემდეგ გააქვს იგი გასასყიდათ იქ, სადაც უფრო კარგი ფასი აქვს, მით უმეტეს, რომ კარგად შემზადებულს ვიჩინას სრულიად არ ეშინიან გზისა და დახანებისაგან ვაფუჭებისა...

სიმინდის მოყვანა **სასაფლავ მკურნეობას** დარგია, ხოლო მისით ფრინველისა და ღორის გამოკვება კი და უკანასკნელის ხორცილად ვიჩინის მომზადება — **სამკურნეო მრეწველობაა**.

აი ასეთს **მკურნეობა-მრეწველობას** უნდა დაადგეს; ჩვენის ფიქრით, მთლად ჩვენი ქვეყანა და მთლადვე მასზედ დაამყაროს თავისი ბედი და უბედობა. სარგებლობაც წარმოუდგენელი ექნება ასეთს მკურნეობა-მრეწველობას ჩვენთვის: ღრტვინვა და ჩივილი მიწა-წყლის სიკოტავებზედ ნელ-ნელა დავიწყებას მიეცემა და ქართველნი თვით საქმიან დარწმუნდებიან, რომ რაც ღღეს მიწა-წყალი გვაქვს ქართველებს, ხუთ ამოდენა ხალხსაც ეყოფა და ყველასაც ექნება გზა და საქმე.

მოგვხსენებათ, რომ თითონ ბუნებითი სიმდიდრე ქვეყნისა არ შეადგენს ხალხის სიმდიდრეს, თუ თვით ხალხი ვერ სარგებლობს მისით. უცოდინარობა და სიღარიბე არის უმთავრესი მიზეზი ჩვენის დღევანდელის გაჭირვებულის მდგომარეობისა. ამ ორს მიზეზს დიდი კავშირი აქვთ ერთმანერთში: უცოდინარობა შედეგია სიღარიბისა და სიღარიბე — უცოდინარობისა, რადგანაც ვერ გამოკვიყენებია ბუნებითი სიმდიდრე. ამ მდგომარეობილად გამოყვანა მხოლოდ სწავლას და ცდა-შრომას შეუ-

ძლიან და ჩვენც უფრო ისეთი ცოდნა უნდა შევიძინოთ, რომელიც ჩვენს ასეთს მდგომარეობაში უფრო გამოგვადგება. ასეთ საჭირო სწავლად დღეს ჩვენთვისა სხვათა შორის, სასოფლო მეურნეობისა და სამეურნეო მრეწველობის სწავლა მიგვაჩნია და ერთ უკეთეს და ადვილ საშუალებად ასეთის სწავლის გასაერცლებლად ჩვენს საზოგადოებასა და ხალხში, მუდმივ და შეუწყენებლად წერა და ქადაგება მიგვაჩნია ამ დარგთა შესახებ. ჩვენ იმ აზრისა ვართ, რომ ყოველი ქართველი, რა ხარისხისაც და წოდებისაც უნდა იყოს იგი, სხვა ყოველ საჭირო ცოდნასთან ერთად, უთუოდ სასოფლო მეურნეობისა და სამეურნეო-მრეწველობის ზედ-მიწევნით მცოდნეც უნდა იყოს. ეს კი მაშინ შეიძლება, როცა იგი ბეჯითად იკითხავს წერილებს ამ დარგთა შესახებ. ამიტომ იმედი გვაქვს, რომ ქართველობა თანაგრძნობით მიეგებება ჩვენს ასეთს დაწყობას და შეძლებისა და კვლად ხელსმოგვიმართავს. მოვიწვევთ ჩვენის ქვეყნის ყველა გამოცდილ და ჩვენის აზრის თანამოზიარე მეურნეთ ცნობები და წერილებით მოგვაწოდონ მოხსენებულ დარგთა შესახებ. ჩვენ დიდის სიამოვნებით მივცემთ იმათს წერილებს ადგილს ჟურნალ „მოგზაურის“ ფურცლებზედ და საუკეთესოდ მათგანს იფ-ფასიან წიგნებადაც გამოვცემთ ხალხში გასაერცლებლად.

მებაღეობის წარმატება ამერიკაში.

გონილი გეჰნებათ, როგორი ბეჯითი და გონიერი მოვლა იციან საზოგადოთ ამერიკელებმა თავიანთ ბალ-ვენახებისა და მინდვრებისა. ეს არის მიზე-

ზი, რომ ამერიკელები პირველი შეძლებული ხალხია მთელს დედამიწაზედ. ჩვენ რომ ვწუწუნებთ სოლომე, ქალაქი შორსა გვაქვსო, როგორ ჩავიტანოთ იქ ალუბალიო, ასე არ იქცევიან ამერიკელები. კალიფორნიაში, მაგალითად, ალუბალს, სრულ მოწვეამდის, ცოტა ადრე ჰკრეფენ, ბეჯითად არჩევენ სხვილს და კარგს ალუბალს წვრილ და ცუდისგან და აწყობენ ყუთებში, რომლებსაც ძირები და გვერდები დაცხრილილი აქვთ და რამდენსამე სართულებადაც გაიყოფება თვითეული ყუთი. ასე ჩაწყობილს ალუბალს პატრონები გზავნიან უშორეს ქალაქებში — ნიუიორკში, ბოსტონში, ჩიკაგოში და სხვაგან (ე. ი. რამდენიმე ათასი ვერსის მანძილზე) და, თუმცა 4 — ნ დღე რჩება ხილი გზაში, ალუბალი ამ ქალაქებში ისე კარგად მიდის, რომ გეგონებათ — დღეს დაუკრეფიათო. მიზეზი კი სულ უბრალოა — არჩევა და კარგათ ჩაწყობაა ამ მოხსენებულ ყუთებში.

გარდა ამისა, უკანასკნელს ხანებში, მთელს ამერიკაში, სადაც კი გავრცელებულია მებაღობა და მებოსტნობა, მრავლად დამართეს დიდი და პატარა ქარხნები, რომლებშიაც მხოლოდ იმას აკეთებენ, რომ ყოველს გვარს ხილსა და საზოგადოთ მიწის მოსავალს საზამთროდ და სხვაგან გასაგზავნად ამზადებენ და ბოჩკებ-ბანკებ-ქილებ-ყუთებში აწყობენ. ესეც ახალი მაგალითი სამეურნეო-მრეწველობისა, რომელზედაც ჩვენ ზემოთ ვილაპარაკეთ... მისმა ასეთმა წარმატებამ ის ნაყოფი გამოიღო, რომ მიწები მოხსენებულს ადგილებში მეტის-მეტად გაძვირდა და რამდენიმე ასი ათასს სულს ადგილობრივნი აქვს სამუდამოდ უზრუნველი და ფრიად კარგ ფასიანი სამუშაო.

ივ. რუსტომაშვილი.

ქვეყნიერების მასალა

ანუ

მატირიის ქიმიური რაობა *).

მ

კითხველისათვის ეს გამომანგარიშება და აზროვნობა ცოტად მოსაწყენი უნდა იყოს, მაგრამ ამის შეგნება მაინც აუცილებლად საჭიროა, რადგან ესაა სამეცნიერო სწავლის დასაწყისი ქვეყნიერების რაობა-ვითარებაზე. ანბანის შესწავლა ც ძლიერ მოსაწყენია, მაგრამ უიმისოდ წიგნების კითხვა ჯერ არ გავლენილა. დიდათ საჭიროა ვიცოდეთ, რა განსხვავებაა ჯგუფსა და მის მარცვალთა შორის: ჯგუფი რთული საგანია და რთული საგნის თვისება აქვს; ტალის სულ უმცირესი ნაწილიც ისევ ტალია. ჯგუფის მარცვლები კი თავის-თავად მარტივი საგნებია, მაგ., ამ ჯგუფში ერთი მარცვალი ტალმანია და სამი მუავდანი. ამ რთულ საგნის სულ პატარა ნაწილ-ჯგუფს მოლეკულა ჰქვია და ჯგუ-

*) იხ. „მოგზაური“ № 1 და 2, 1903 წ.

ფის მარცვლებს—ატომები; ასე რომ ტალის მოლექულაში 4 ატომია.

დალტონის ამ გვარ სწავლის თანახმად ჩვენ რთული საგნები მოლექულებისაგან შემდგარი უნდა წარმოვიდგინოთ და მოლექულები ატომებისაგან. მარტივი საგნებშიც, რაღა თქმა უნდა, იგივე ატომებია, მხოლოდ ერთ-გვარები, ერთი ელემენტისანი.

ავიღოთ საზამთროს გულის ხორცი (არა მისი თესლი); კარგათ რომ დავაკვირდეთ, ვნახავთ, რომ ეს გული ბროწეულსავე მარცვლებისაგანაა შემდგარი; განსხვავება ისაა, რომ ბროწეულში მარცვლები დიდია და საზამთროში კი ძლიერ პატარა; გაფცქვნილი ბროწეულის და საზამთროს გული ვინმე მოხუცს რომ ვუჩვენოთ, რომელსაც თვალი კარგათ არ უჭრის, ბროწეულში მარცვლებს დაინახავს, საზამთროში კი ვერა, რადგან ძლიერ პატარებია. ყველა მარტივი საგანიც, მაგ., რკინა, თითბერი, მჟავდანი, გოგირდი, ვერცხლი და სხვანიც, ამ გვართვე მარცვლებისაგან არიან შემდგარნი, ე. ი. ატომებისაგან, მხოლოდ ეს მარცვლები ისეთი პატარებია, რომ ადამიანის თვალს ვერა საშუალებით (თვით გამადიდებელი შუშათაც) ვერ შეუძლიან მათი ხილვა. რთული საგანი კი ერთ-გვარ მოლექულებისაგანაა შემდგარი, ე. ი. ატომების ჯგუფებისაგან; ყოველ ჯგუფში რამდენიმე მარტივე საგნის ატომია. ერთი ელემენტის ატომები ყველანი ერთი ზომის და ერთი წონის უნდა იყვნენ.

ზემოთ ჩამოთვლილ რთულ საგნების შედარებიდამაც სჩანს, რომ ყველაზე სუბუქი კერძი წყალდნისაა, რომელიც წყალში ორს იწონს, და რადგან ზოგიერთ რთულ საგანში წყალდნის კერძი ერთს იწონს, ამიტომ ეს ერთი მისი კერძის წონა უნდა იყოს. მაშასადამე, წყლის მოლექულა შეიცავს 3 ატომს: 1 მჟავდნის და 2 წყალ-

დნისას. კირის სულ უკანასკნელი პატარა ნაწილიც — მოლექულა ორი ატომისგან უნდა იყოს შემდგარი: 1 კალციუმის და 2 მჟავდნისაგან. ცარცის მოლექულაში 1 ატომი კალციუმისაა, 2 ნახშირმანის და 3 მჟავდნისა.

ზემოთ ერთგან ჩვენ ორიოდე სიტყვა ვსტყვითიმის შესახებ, თუ როგორ იქცევა მეცნიერი ბუნების კვლევაში. ქვეყანა მრავალ-ფერია, მაგრამ გამოკვლევა და დაკვირვება გვაჩვენებს, რომ ბუნებას სხვა და სხვა გეარობაში ყველგან ერთ-გვარი წესი ჰქონია, ე. ი. ყველაფერში, რაც ხდება და რაც რამ არი ქვეყანაზე, ყოველთვის ერთი წესით ხდება და ერთ-გვარია. ამ წესს ბუნებას კანონი ჰქვია. მეცნიერი ამ ბუნების წესს უკვირდება, ბუნების ხასიათს იკვლევს. შემდეგ აღმოჩენილ კანონებს ერთმანერთს ადარებს და საერთო კანონს უძებნის მით, საერთო მიზეზს. რამდენიმე კანონის დასკვნის თანახმად საერთო სწავლას ადგენს, ე. ი. თეორიას. ასე მოიქცა დალტონიც და ორ ქიმიურს კანონს (მუდმ-კერძიანობის და რთულ-კერძიანობის) საერთო მიზეზი უპოვა. ეს ორი კანონი საგანთა მარცკლიანობით თუ აიხსნება, თორემ სხვა არაფრითაო, და ამის მიხედვით ატომების თეორია შეადგინა: ქვეყნიერების მასალა გაუყოფარ ატომებისაგანაა შემდგარიო (სიტყვა „ატომი“ გაუყოფარს, დაუნაწილებელს ნიშნავს). ერთ-გვარ ატომების ერთად შეკრული ყოფნა მატყავ საგანს წარმოადგენს; რამდენიმე სხვა და სხვა ელემენტის ატომთა შეკრულობა მოდეკულას და მოლექულების ერთად შეკრული ყოფნა რთულ საგანს. ასეთია ატომების ეს თეორია, რომლითაც დალტონმა ასე ნათლად ახსნა მუდმ-კერძიანობის და რთულ-კერძიანობის კანონები.

საკვირველი ისაა, რომ ამ რალაც 2400 წლის წინ, იმ დროის სიბრძნის ქვეყანაში — საბერძნეთში, დაახლოვებით ატომების ამ გვარივე სწავლა უქადაგია ერთს იმ

დროის განთქმულს ბრძენს—ლევკიპს. ლევკიპის შემდეგ მისი მოწაფის დემოკრიტის და აგრეთვე ბრძენი ეპიკურის მეოხებით ამ ატომების სწავლამ უფრო გაითქვა სახელი და კარგად დიდი ალაგი დაიჭირა იმ დროის სწავლაში ბუნებაზე. მეტად კარგათ გამოსთქვა ეს სწავლა სხვათა შორის ერთმა რომაელმა მელექსემ ლუკრეცმა თავისს განთქმულ ლექსებში „საგანთა ბუნება“-ში, რაღა თქმა უნდა, რომ ლევკიპის და დემოკრიტის ეს სწავლა ვარაუდით იყო ნაფიქრი და არა ბუნების კვლევადიებით აღმოჩენილი, მას ნიადაგი არა ჰქონდა, შეუძლებელი იყო მისი დამტკიცება და ამიტომ რამდენიმე ხნის შემდეგ ყველამ მიივიწყა.

სჩანს, რომ ატომების ეს სწავლა ქვეაზე ძლიერ ახლო უნდა იყოს, რომ ძველ დროის ბრძენთაც კი მოსვლიათ ფიქრად ამ გვარი შეხედულობა ქვეყნიერების მასალაზე, თუმცა ბუნების კვლევა-ძიებას არმისდევდნენ.

ატომების სწავლა მეცნიერებაში პირველად ქიმიამ შემოიღო, ე. ი. მარტივ და რთულ საგნების კვლევა-ძიებამ; მაგრამ ატომების არსებობას ქიმიასზე უკეთ ფიზიკა ამტკიცებს, როგორც შემდეგში ვნახავთ.

VI. ქიმიური სასულ-წოდება და რეაქციები.

ალა თქმა უნდა, რომ მეტისმეტ სიპატარავის გამოთ ატომების არამც თუ აწონა ან გაზომა, არამედ ხილვაც კი შეუძლებელია ადამიანისთვის, ათას-გვარი ხერხიც რომ იხმაროს. რომ აწონოს და გაზომოს კიდევ მეცნიერმა, მაინც ამას თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არ ექნება კაცის გონებიჩათვის. ვსთქვათ, რომ რომელმამე მეცნიერმა სხვა და სხვა ხერ-

ხით მართლაც შესძლო ატომების აწონვა და ნახა, რა მეფედანის ან რკინის ატომი იწონს სწორედ მისხლის $^{17}/_{3279601}$; არ ვიცი, რომელ გონებას შეუძლიან ამ წონის ატომი წარმოიდგინოს! ატომის წონა მისხლის $^{3}/_{11}$ ან $^{2}/_{27}$ რომ იყოს, ამის წარმოდგენაც გაუჭირდებოდა ადამიანის გონებას და მისხლის $^{17}/_{3279601}$ ხომ ცალიერი ციფრებია. შემდეგში ჩვენ განვიხილავთ, რა ხერხით გაზომეს და აწონეს კიდევ ატომები გენიოსურ ინგლისელ მეცნიერებმა—ტომსონ და მაკსველმა, რომელთა ანგარიშით, მაგ., თოფის ერთს ტყვიაში ასრ ათას მილიონ მილიონი ატომია. თუმცა, როგორც უკვე ვსთქვით, ამ გვარი რიტხვი ადამიანის გონებისათვის გამოუსადეგარია, მაინც ატომების წონის ამ გვარს გამოანგარიშებას თეორიისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან მეცნიერს შეუძლიან სთქვას, რო არამც თუ მართლაც ქვეყნირების მასალა ატომებისაგანაა შემდგარი, არამედ თვით ატომთი წონაც კი ვიცი და ნათლად დავამტკიცებ, რო სწორი ანგარიშით გამოვიკვლიე ეს წონაო. ატომების წონას, კაცის გონებისათვის ფუჭს, მაინც დიდი თეორიული მნიშვნელობა აქვს. ამისდა-მიუხედავად, რადგან საგნებო მუდმ-კერძიანობის კანონის თანახმად ერთდებიან, ე. ი. ერთ-გვარის წონით, ატომთა წონის ცოდნა მაინც აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს საგანთა კვლევაში. ნამდვილი ატომების წონა, რომელიც მრავალ მილიონებად დაყოფილ მისხალსა ნიშნავს, ყოველად გამოუსადეგარია ამ შემთხვევაში, ამიტომ ატომების ასაწონად მისხლის ნაცვლად ყველაზე სუბუქ ატომს იღებენ ზომად და ამის სხვა ელემენტთა ატომებს ადრიან. ყველაზე სუბუქი ატომი წყალდნისაა, რადგან მისი კერძი ყველა ელემენტის კერძზე სუბუქია. შევადაროთ ახლა ამას, მაგალითად, ხლორი; ავიღოთ ერთი მისხალი წყალდანი და ვცადოთ, რამდენ მისხალ ხლორს ერთვის ეს

ერთი მისხალი წყალდანი, ისე რომ არაფერი არ დარჩეს; ცდა გვაჩვენებს, რომ უნდება არა ნაკლებ $35\frac{1}{2}$ მისხალი, და რადგან წყალდანის ეს ერთი მისხალი ხლორის $35\frac{1}{2}$ მისხლის ნაკლებ კერძით არა ჯერდება, ამიტომ ეს $35\frac{1}{2}$ ხლორის მარტივი კერძი უნდა იყოს, ე. ი. ხლორი წყალდანს თითო ატომით ერთვის და არა ორი ან სამით, რომ 2 ატომით ერთვოდეს, მაშინ $35\frac{1}{2}$ მისხალ ხლორში 2 კერძი უნდა იყოს; მაშასადამე, ერთი კერძითაც უნდა შესძლოს 1 მისხალ წყალდანთან შეერთება, ე. ი. $35\frac{1}{2}$ -ის ნახევრითაც, და რადგან ეს არა ხდება და უკანასკნელი ხლორის კერძი $35\frac{1}{2}$ მისხალს იწონს, ამიტომ ეს რიცხვი მისი ერთ კერძის ნიშანი უნდა იყოს, ე. ი. ამ წონით ხლორი თითო ატომით ერთვის წყალდანის ატომსა. შერთვის შემდეგ არა რჩება არც ხლორი და არც წყალდანი, ამიტომ ერთ მისხალ წყალდანში და $35\frac{1}{2}$ მისხალ ხლორში უთუოდ ერთი რიცხვის ატომებია და, მაშასადამე, ხლორის ერთი ატომიც წყალდანისაზე $35\frac{1}{2}$ -ჯერ მეტს იწონს. ასეთია ამ გვარიანგარიშის დასკვნა.

ამ გვარათვე შეიძლება სხვა ელემენტთა ატომების წონის გამოანგარიშება; მხოლოდ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ეს წონა ნამდვილ მისხლით გამოანგარიშებულ წონას კი არა ნიშნავს, არამედ მხოლოდ იმას, რომ ყველაზე სუბუქი წყალდანის ატომია. ზომად აღებული და ამ ზომითაა აწონილი სხვა ელემენტთა ატომებიც, ასე რომ სხვა ელემენტის ატომის წონა ნიშნავს რამდენჯერ მეტს იწონს წყალდანის ატომზე; ამიტომ ამ წონას ჰქვია წყალდანთან შედარებული წონა, ან მოკლედ-ნადადა წონა, რომლის ცოდნას მეცნიერებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ძლიერ უადვილებს საგანთა ბუნების კვლევა-ძიებას.

აი ზოგი-ერთი ელემენტის ატომთა ნადარი წონა:

ელემენტები	ატომის წონა.	ელემენტები	ატომის წონა.
წყალდანი.	1	რკინა.	56
ნახშირმანი.	12	ნიკელი	58 ¹ / ₂
აზოტი	14	სპილენძი.	63 ¹ / ₂
მჟავდანი	16	ცინკი.	65 ¹ / ₂
სოდიუმი	23	დარიშხანა	75
ალუმინი	27	ვერცხლი.	108
ტალმანი	28	კალა.	119
ფოსფორი	31	იოდი.	128
გოგირდი.	32	ბჟრთ.	197
ხლარი	35 ¹ / ₂	ვერცხლის წყალი	200
კალციუმი.	40	ტუფია.	207
მარგანეტი.	55	ურანი (ეველანზე მძიმე)	239 ¹ / ₂

რაკი ეს ნადარი წონა გვეცოდინება, მაშინ ყოველ გვარი რთული საგნის ბუნების გამოანგარიშებაც ადვილი იქნება. ვსთქვათ, რომ წყლის ბუნება არ ვიცით და გვინდა გავიგოთ, რომელი მარტივი საგნებისაგან შედგება წყალი და ყოველ საგანს რა წილი აქვს მასში.

ვიღებთ ნიმუშად ერთ გირვანქა წყალს და ვშლით; დაშლა გვაჩვენებს, რომ წყალი ორი გაზისაგანაა შემდგარი: წყალდანის და მჟავდანისაგან. წყალდანი გირვანქის ¹/₁₈ იწონს, მჟავდანი კი ¹⁶/₁₈, მაშასადამე, 18 გირვანქა წყალში 2 გირვანქა წყალდნის იქნება და 16 მჟავდნისა, ე. ი. მჟავდანი წყალზე რვაჯერ მეტს იწონს წყალში და რადგან ზემოთ მოყვანილ სიაში სჩანს, რომ ერთი მჟავდნის ატომი წყალდნისაზე 16-ჯერ მეტს იწონს, ამიტომ წყალში წყალდნის ატომები რიცხვით ორჯერ მეტი უნდა იყოს მჟავდნის ატომებზე. წყლის მოლეკუ-

ლა წყლის ნიმუშია, მაშასადამე, მოლექულაშიც ერთი მჟავდნის ატომს 2 წყალდნისა აკვრია.

მეცნიერებაში ყოველ მარტივ საგანს უმეტესად ლათინური სახელები აქვს და წერის დროს მთელი სახელის ნაცვლად მოკლე ნიშანს ხმარობენ. ნიშანი საგნის სახელის ერთი ანუ ორი ასოსგან შესდგება; მაგ., მჟავდანს ლათინურად Oxygenium ჰქვია და მის ნიშნად ამ სახელის პირველ ასოს ხმარობენ, ე. ი. O-ს; წყალდანს Hydrogenium ჰქვია და ნიშნად H აქვს; დარიშხანას (Arsenicum) As უზის ზოლმე; რკინას (Ferrum)—Fe; ტალმანს (Silicium)—Si და სხვ. ამ წესის თანახმად მოლექულებსაც ნიშნეულად სწერავენ, მაგ., წყლის მოლექულა, რომელშიც 2 წყალდნის და ერთი მჟავდნის ატომია, ასე გამოიხატება $H_2 + O_1$; დავიხსოვოთ, რო როდესაც ელემენტის ნიშანს რამე რიცხვი არ უზის გვერდით, მაშინ ეს ნიშანი ერთის ატომის იქნება; ამ გვარად წყლის მოლექულა უფრო მოკლეთ გამოიხატება: $H_2 + O$ ან H_2O . რთული საგნების ამ წესით შემდგარს ნიშანს ფორმულა ჰქვია. წყლის მოლექულის, ე. ი. ნიმუშის ფორმულა H_2O გვაჩვენებს, რომ წყალი რთული საგანია, რომლის მოლექულა სამ ატომიან ჯგუფს წარმოადგენს; ორს წყალდნის და ერთს მჟავდნისას, და თუ ატომის წონაც ვიცით (ნადარი წონა), მაშინ მოლექულის წონასაც ადვილად გამოვიანგარიშებთ, ისე როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ მკითხველს.

ძლიერ კარგათაა მოგონილი ასეთი მოკლე ნიშნებით წერა რთულ საგნების ბუნებისა. რომ უკეთ გავიგოთ და დავიხსოვოთ ეს მეცნიერული ენა, განვიხილოთ კიდევ ერთი მაგალითი. ვსთქვათ, საჭიროა ჩვენთვის გავიგოთ, რისგან შესდგება ცარცი; ვიღებთ ერთ გირვანქა ცარცს; სიტხოვლითა ჯერ ორ საგნად დაიშლება; ცარცს რაღაცა გაზი აედინება და დარჩება კირი; რომ

შევუშვათ რამე ჭურჭელში ეს გამოცემული გაზი და რომ გამოვიკვლიოთ მისი ბუნება, ვნახავთ, რომ ნახშირმანისა და მჟავდნისაგან ყოფილა შემდგარი, ე. ი. ნახშირმჟავია. წონით ნახშირმჟავი გირვანქის $\frac{44}{100}$ წილს შეადგენს; მაშასადამე, კირი დანარჩენ გირვანქის წილს ზიწონს, ე. ა. $\frac{56}{100}$; ეს ანგარიში შეიძლება ასე დავწეროთ:

$$\frac{44}{100} + \frac{56}{100} = \frac{100}{100}$$

ნახშირმჟავი კირი ცარცი.

ჩვენ ხომ გვახსოვს, რომ მჟავდანი და რომელიმე მეტალის ერთად შეერთებისაგან საფუძვი ჩნდება და მჟავდანი-მეტალოიდი კი მჟავს აჩენს. ნახშირმჟავში ნახშირი მეტალოიდია, ამიტომ ნახშირმჟავი მჟავი უნდა იყოს. კირიც შეიძლება დავშალოთ და ვნახავთ, რომ მჟავდანი-კალციუმისაგან ყოფილა შემდგარი; კალციუმი მეტალია და ამიტომ კირი საფუძვი უნდა იყოს. ჩვენ გვეხსომება აგრეთვე, რომ მჟავ-საფუძვის შეერთებით მარლი ჩნდება; მაშასადამე, ცარცი მარლია. ახლა ისევ სასწორს მივმართოთ და გამოვიძიოთ, რა ნაწილები რა წონის არიან კირში და ნახშირმჟავში. კირს ხომ გირვანქის $\frac{56}{100}$ წილი ეჭირა, ახლა სასწორი გვიჩვენებს, რომ ამ $\frac{56}{100}$ ში კალციუმს $\frac{40}{100}$ და მჟავდანს $\frac{16}{100}$ წილი უჭირავთ; ნახშირმჟავის გირვანქს $\frac{44}{100}$ წილში ნახშირმანი იწონს $\frac{12}{100}$ და მჟავდანი — $\frac{32}{100}$; ყველა ეს ანგარიში შეიძლება ასე დავწეროთ:

ნახშირმ. მჟავდ. კალც. მჟავდ.

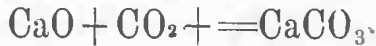
$$\left(\frac{12}{100} + \frac{32}{100}\right) + \left(\frac{40}{100} + \frac{16}{100}\right) = \frac{100}{100} \text{ ან ერთი გირვანქა.}$$

ნახშირმჟავი კირი ცარცი.

(მჟავი) (საფუძვი) (მარლი).

ეს ციფირები სასწორმა გვაჩვენა და ახლა ნადარ წონის სიას მივმართოთ და გამოვიძიოთ ცარცის მოლექულა რამდენი და რა ატომებისაგანაა შემდგარი ნახშირ-

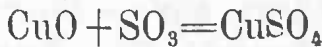
მანის ატომის ნაღარი წონა 12-ია, ამიტომ ნახშირმჟავაში, რომელშიაც ნახშირმანის კერძის წონა 12-ია, ერთი ნახშირმანის ატომი უნდა იყოს. მჟავდნის კერძი 32-ით გამოიხატება, და რადგან სია გვიჩვენებს, რომ ამისი ატომის წონა 16-ია, ამიტომ მჟავდანს ორი ატომი ჰქონია მოლეკულაში; ამ გვარად ნახშირმჟავის მოლეკულა ამ ფორმულით უნდა დაიწეროს: CO_2 . (C ნახშირმანის ნიშანია). ამ გზითვე გავიგებთ, რომ კირის ფორმულა უნდა იყოს CaO (Ca კალციუმი). ამ ორ საგნის, ნახშირმჟავის და კირის შეერთებით ცარცია გაჩენილი. ეს შეერთებაც შეიძლება ფორმულებით გამოიხატოს:

კირი ნახშირმჟ. წარმო.

მაშასადამე, ცარცის მოლეკულაში 1 ატომი კალციუმისაა, 1 ნახშირმანის და 3 მჟავდნისა.

Cu თითბრის ნიშანია და S—გოგირდისა; ახლა თუ ეს ჩვენი ახსნა მკითხველმა კარგათ შეიგნო, წაიკითხოს და დაუკვირდეს რასა ნიშნავენ შემდეგი ფორმულები, რომელია მათში საფუძვი და მჟავი, ან რა წილი უდევს თითო ელემენტს ამ მოლეკულებისაგან შემდგარ რთულ საგნებში:

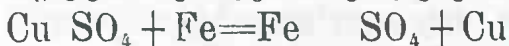

ადვილად მოსახვედრია, რომ პირველი (CuO) თითბრიანი საფუძეა, და მეორე (SO₃)—გოგირდის მჟავი. მაშ ამ ორი რთული საგნის შეერთებით რაღაცა მარტივი ჩნდება—ლურჯი შაბი. ასე რომ ლურჯი შაბის მოლეკულა 6 ატომისაგანაა შემდგარი: 1 თითბრის, 1 გოგირდის და 4 მჟავდნისაგან.

ჩამოვთვალოთ ახლა რამდენიმე რთული საგნის ფორმულები:

წყალი— H_2O	შაბი— $Cu SO_4$
კირი— CaO	ცარცი— $CaCO_3$
ნახშირმჟ.— CO_2	სპირტი— C_2H_6O
ტალი— SiO_3	შაქარი— $C_{12}H_{22}O_{11}$

ყველა ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ჩვენ საგნებს ხან ვაერთებდით და ასე ახალ საგნებს ვაჩენდით, ხან კი რომელიმე რთულ საგანს მარტივ საგნებად ვშლიდით. ამ გვარ საქმეს, ე. ი. დაშლას თუ შეერთებას, რეაქცია ჰქვია; ასე რომ რეაქცია ორ გვარით: დაშლისა და შეერთებისა: არის აგრეთვე ერთი მესამე რეაქციაც, რომელსაც შეიძლება აღებ-მიცემის რეაქცია ვუწოდოთ, რადგან ამ შემთხვევაში რომელიმე რთული საგანი თავის ერთს ნაწილს იშორებს და სამაგიეროდ სხვა მარტივ საგანს იერთებს, ან რომელიმე რთულ საგანს ნაწილს აერთმევეს და თავისთან იკავშირებს. მოკლეთ რომ ვთქვათ, ამ შემთხვევაში გაცვლა ხდება: თავის ნაწილის მოშორება და სხვისის შეკავშირება. ავიღოთ, მაგალითად, ერთი ქიქი წყალი და გავხსნათ შიგ ლურჯი შაბი (Cu SO_4); ჩავუშვათ შიგ რამე რკინა, თუნდ ერთი ლურსმანი. ლურსმანი თანდათან იღრევა წყალში და სამაგიეროდ ახალი საგანი ჩნდება—თითბერი, რომელიც ჩაშვებულ რკინას არცვლებით ეკიდება ყოველის მხრით: ახლა კარგა ხანს რომ ვადულოთ წყალი—ორთქლად ავა ჰაერში; დარჩება ჭურჭელში რთული საგანი, რომელიც წყალში იყო გახსნილი, მხოლოდ ლურჯი შაბის ნაცვლად ახლა მწვანე შაბია. ეს რეაქცია შეიძლება ასე დავწეროთ:

ლურჯი შაბ-თითბერი. რკინა, მწვანე შაბ-რკინა, თითბერი.

ასე რომ შაბ-თითბერის მოღვეკულამ თითბერის ატომი მოიშორა და სამაგიეროდ რკინისა დაიკავშირა. ასეთია აღებ-მიცემის რეაქცია.

მთელი ქვეყნის მასალის ათას-გვარი ქიმიური გარდასხვაფერება ამ სამი რეაქციით გამოიხატება: შეერთების, დაშლის და აღებ-მიცემის რეაქციებით მთელი ქვეყნის ათას გვარი რთული საგანი 80 ელემენტის ატომე-

ბისაგან შესდგება და ყველა გაჩენილა და ახლაც ჩნდება ამ სამი გვარი რეაქციით.

ლაბორატორიაში ამ სამი რეაქციით ათას გვარ საგანს ულიან თუ აჩენენ და არა დროს არ მომხდარა, რომ ამ რეაქციებში რომელიმე საგნის სულ პატარა ნაწილიც კი გამჭარლიყოს. არც ერთ რეაქციაში საგნებს არცა რა ემატებათ და არცა რა აკლდებათ თავის წონაში. საგნები ზოგან ერთდებიან, ზოგან იშლებიან; მაგრამ წონით არა რა იკარგება და სადმე უთუოდ არსებობს. ასეთია ეს დასკვნა, რომელიც ფრანგ მეცნიერმა — ლავუაზიემ გამოუნახა ამ სამს რეაქციას. ქვეყნიერების მასალას, მატერიას, ათას-გვარი ქიმიური გარდასხვაფერება სკოდნია, წონით კი არა დროს არც კლებულობს და არც მატულობს; რაც ახლათ მატერია, იმდენივე ყოფილა და იქნება ყოველთვის. მაშასადამე, მატერია არავის არც გაუჩენია და არც არავინ გააქრობს მას. ამას ჰქვია მატერიალური გარდასხვაობის უცვლელობა, რომელიც მეცნიერების დედა-ბოძად შეიქმნა.

VII. ქიმიური ნათესაობა და ატომიანობა.

ადგან მთელი ქვეყნის ათას-გვარი რთული საგანი რალაც 80 ელემენტთა ატომების შეერთებით გაჩენილა და ახლაც ჩნდება, საჭიროა ამიტომ ვიკითხოთ: რათა, რო ატომები ერთმანერთს უერთდებიან, ე. ი. ერთმანერთს იზიდავენ და იკავშირებენ? მაგალითად, რათა, რო წყლის გაჩენაში ორი ერთად არეული ჯაზი — მჟავდანი და წყალდანი, ნაპერწკლის შიგ ჩადგებით მაშინვე ერთდებიან, ე. ი. თითო მჟავდნის ატომი ორს წყალდნისას იზიდავს თავისკენ, თავისთან

იკავშირებს და ასე წყლის მოლეკულას აჩენს? მუჟდნის ატომი ხომ ცოცხალი რამ არაა;—არც გონება აქვს, არც ხელები და მკვდარი, ძლიერ პატარა ნივთია; როგორაა, რო სხვა ატომს იზიდავს და იკავშირებს? ატომებს მართო მიზიდვის თვისება რომ ჰქონდეთ, ძნელი არ იქნებოდა მეცნიერებისათვის ამისი გარკვევა, რადგან ეს თვისება მთელი ქვეყნიერების მატერიის თავი თვისებაა, ნიუტონის მიერ აღმოჩენილი; ორიოდე სიტყვით ავხსნათ ეს. შევიდეთ წისქვილში; ავილოთ, მაგალითად, ერთი ლუკმა პური და დავდოთ წისქვილის დატრიალებულ ქვაზე, სადმე ნაპირთან ახლოს; პურს მაშინვე განზე მოიხსრის. რათაა, რო განზე ვარდება, ზედ არა ჩერდება და მასთან ერთად არა ტრიალებს? იგივე ლუკმა ნაფოტზე რო დავდოთ და წისქვილის არხში რომ მივუშვათ, ნაფოტი ლუკმას არ მოიგდებს და თან წაიღებს. სჩანს, რო, როდესაც ლუკმა რგვლად ტრიალებს (როგორც წისქვილის ქვაზე)—განზე ვარდება და თუ სწორეთ მიდის—საგანს ზედა რჩება. იგივე ხდება შურდულს ხელში რო ვატრიალებთ: შურდულის გაშვებაზე ქვა განზე ვარდება. ამ საქმეს რო დავუკვირდეთ, ვნახავთ, რო შურდულში ჩადებულ ქვას არ კი ვისვრით, არამედ მხოლოდ რგვლად ვატრიალებთ შურდულით და ამ შურდულის გაშვებაზე რგვლად დატრიალებული ქვა თავის თავად განზე მიისწრაფის და არა ვარდება ძირს ფეხებთან. აქაც სწორეთ ის ხდება, რაც წისქვილის ქვაზე ლუკმას მოხდის; ორივე შემთხვევაში რგვლად დატრიალებულ საგანს განზე სროლის თვისება უჩნდება. მთვარე მიწას უვლის გარშემო და მიწა მხეს დედის სისწრაფით, რათაა, რო მიწის გარშემო დატრიალებული მთვარე განზე არა ვარდება, არ შორდება მიწას და ყოველთვის ერთ მანძილზე უვლის? მიწაც მთვარიანად ყოველთვის ერთი ზომის სიშორეზე ტრიალებს მზის გარშემო. სჩანს, რო მთვარე

მიწასთან და მიწა მზესთან რამით არიან მიბმული, რაღაცა ძალით. ამას მიმზიდველობას ძალა ჰქვია. რამდენაა თაყ მთვარე განზე იწევს რველად ტრიალისგან, იმდენათვე მიწა იზიდავს მას თავისკენ და ამიტომაც, რომ მთვარე არც შორდება და არც მიწაზე ვარდება. მიწასმიზიდვის თვისება აქვს და ამიტომაც, რომ ყოველი საგანი მიწაზე ვარდება და ჰაერში არა ჩერდება. საგნების სიმძიმე ამ მიმზიდველობის ძალისაგან წარმოადგება. იგივე ითქმის მზეზედაც, რომელიც მიმზიდველობის ძალითვე მიწას ერთ მანძილზე იჭერს და არ უშვებს განზე გავარდეს სივრცე-მანძილში. გარდა მიწისა სხვა შვიდი ქვეყანაც დისტრიალებს მზეს სხვა და სხვა მანძილზე. მზე და მის გარშემო მოტრიალე რვა ქვეყანა (მერვე მიწა) ერთ მზის ჯგუფს შეადგენენ, ან როგორც მეცნიერები ამბობენ—ერთ სისტემას. მთელი სამყარო (ქვეყნიერება) ამგვარ სისტემებისაგანაა შემდგარი.

ახლა მოლექულების შენობა რომ მოვიგონოთ, ვნახავთ, რომ ქვეყნების, მაგ., მზის სისტემა, ან ჯგუფი, ძლიერ წააგავს ატომების ჯგუფს. ე. ი. მოლექულას. ავიღოთ თუნდ ცარცის მოლექულა Ca CO_3 , რომელშიაც ერთი ატომი კალციუმისაა, ერთი ნახშირმანისა და 3 მეთენისა, — სულ ხუთი ატომი; ხუთი ატომი ერთად შეკრულა და ცარცის მოლექულა გაჩენილად მზის სისტემაშიაც მზე და რვა ქვეყანა ერთმანერთს არა შორდებიან, ერთ ჯგუფს წარმოადგენენ; როგორც ვხედავთ მსგავსება დიდია ქვეყნების სისტემაში და ატომთა მოლექულაში (ჩვენ შემდეგ ვნახავთ, რომ ატომებიც მოძრაობენ მოლექულაში). ამ გვარ მზგავსების მიხედვით ხიითქოს შეიძლება ითქვას, რომ ატომების ერთად შეერთება იმისაგან ხდება, რომ ატომებსაც ერთმანერთის მიმზიდველობა სცოდნისთ ქვეყნებსავე. რამდენიმე ქვეყნის შეჯგუფვა სისტემას აჩენს და რამდენიმე ატომის შე-

ერთება — მოლექულებს; ერთნ და მეორეც მატერიის საერთო თვისებისაგან წარმოდგება — მიმზიდველობისაგან; მატერიის დიდ-პატარაობა არ გააჩნია; — ყველგან და ყოველთვის თავისი მთავარი თვისება სჭირს — მიმზიდველობა.

ატომთა მათემატიკური მიზნის ამ გვარი ახსნა ძლიერ მოხერხებული იქნებოდეს, ჰკვასთჲნ ახლოს რომ იყოს. რომ ატომებმაც ერთმანერთის მიზიდვა იცნან. ქვეყნებსავე, ეს ყველასათვის ცხადია, მაგრამ საქმე ისაჲ, რომ ატომებს ორიოდ სხვა თვისებაცა სჭირთ, რომლის ახსნა მიმზიდველობით ყოვლად შეუძლებელია, რამდენი სწავლული გამოჩენილა და დიდი სამსახური გაუწევია მეცნიერებისათვის ჩვენ საუკუნეში და ვერც ერთმა ვერ შესძლო ამ ატომების მათემატიკური მიზნის გამოცნობა, ისე რომ ეს ორიოდ თვისებაც ამ მიზნიდამ დაესკნა, როგორც მისი შედეგი. ქვეყნიერების ტრიალი და მათი სისტემებთა შეჯგუფვა ნიუტონმა ახსნა მიმზიდველობით; ატომთა მათემატიკური თვისება და მათი შეჯგუფვა მოლექულებში ჯერ აუხსნელია; ჯერ არ გამოსჩენია ამ მოვლენას თავისი ნიუტონი. იმედი, რაღა თქმა უნდა, დიდია, რომ ამასაც ადრე თუ გვიან მიუხვდებიან, — ან რა დაუდგება წინ მეცნიერებას?

შევუდგეთ ახლა იმის ახსნას, თუ რაა ის თვისება, რომელიც გზაში ელობება ატომთა მათემატიკური თვისების და ქვეყნების მიმზიდველობის მიმსგავსებას. ამ წერილის თავში ჩვენ აფხსენით, რასა ჰქვია მათემატიკური და გზი. მეტად საინტერესო რამაა ამ სამი ყოფის სწავლა, როგორც შემდეგში ვნახავთ, და მათის ბუნების გამოძიებელ მეცნიერებმაც დიდათ გაითქვეს სახელი. აქ საჭიროა მხოლოდ მოვიგონოთ, რომ მარტივი და რთული საგნები ხან მაგრებიან, მან მათემატიკური და ხანაც გზები, და ეს მატერიის სამ გვარი ყოფა მეტ და ნაკლებ სიხვედრეზე და მოკიდებული. წარმოვიდგინოთ, რომ წინ

გვიდგა ორი მოზდილი შუშა, გაზებით ავსილი: ერთში მკვადანია და მეორეში წყალდანი. გარედამ შეხედვით ეს შუშები ცალიერები გვეგონება, რადგან ეს ორი გაზი ჰაერსავით უფერულია. ვსთქვათ, ბუნებას ჩვენთვის ისეთი კარგი თვალი მოუცია, რომ ატომების ხილვაც კი შეგვიძლიან; მაშინ, ვითომც-და ცალიერ შუშებს, მრავალ მილიონ ატომებით სავსეებს ვნახავთ. ეს ატომები უძრავად კი არ არიან შიგ, არამედ გაცხარებულ ფუტკრებსავე დაფრინავენ და ხშირად ერთმანერთს და შუშის კედლებს ეხლებიან.

5. გვერკველასე.

დავხედავთ, როგორ იქნება ეს ატომები, როდესაც ისინი ერთმანეთს ეხებიან. როდესაც ორი ატომი ერთმანეთს ეხება, ისინი ერთმანეთს იჭედიან და ერთიანი მთლიანი სხეული იქნებიან. ეს ატომები ერთმანეთს იჭედიან და ერთიანი მთლიანი სხეული იქნებიან. ეს ატომები ერთმანეთს იჭედიან და ერთიანი მთლიანი სხეული იქნებიან.

(შემდეგ იქნება).

როდესაც ორი ატომი ერთმანეთს ეხება, ისინი ერთმანეთს იჭედიან და ერთიანი მთლიანი სხეული იქნებიან. ეს ატომები ერთმანეთს იჭედიან და ერთიანი მთლიანი სხეული იქნებიან. ეს ატომები ერთმანეთს იჭედიან და ერთიანი მთლიანი სხეული იქნებიან.

ისტორიული და გეოგრაფიული აღ-

წერა № 1 ქრეთისა *).

(დასასრული).

განცვიფრებაში მოვდივარ, თავბრუ მეხვევა, როცა ერთის მხრით წარმოვიდგენ სრმეხთ მხნეობას და მეცადინეობას თავიანთ ეროვნების გაძლიერების საქმეში, მეორეს მხრით ქართველთა დაუდევრობას. ქართველები იშორებენ თავიდგან, ხელს უქნევენ იმათაც, ვინც ქართველნი არიან ჩამამაელობით, ქართველად იცნობენ თავიანთ თავს და მეცადინეობენ შემოერთებას. ინგილოებს—ლეკებს ეძახიან, ვართაშენლ ქართველებს—უცხო ტომის ხალხად რაცხვენ, გამუსულმანებულ მესხებს თათრებად და თითქმის არ იკარებენ ახლოს. ამ გვარის ქცევით ქართველებმა უკვე დავკარგეთ მაზრები: ახალ-ქალაქისა, ახალ-ციხისა, მთლად სამცხე-საათაბაგო, ნუხისა და აღტაშ-არეშის მაზრები. ნუხის მაზრაში ამ უამად მხოლოდ ერთად-ერთი სოფელი ვართაშენია, რომელიც აღიარებს თავის თავს ქართველად და მართლმადიდებელ ეკლესიას ეკუთვნის, მაგრამ ჩვენ იმი-

სთვისაც ვერ მოგვივლია. სომხები მათ სარწმუნოებაზე გადასულ უღების შვილებს ავიწყებენ სამშობლო ენას და ასწავლიან სომხურს, ხოლო ქართველები კი სრულიად არ მეცადინებენ ქართველთ უღების შვილებმა ქართული ენა შეისწავლონ და წირვა-ლოცვა ქართულს ენაზე ჰქონდეთ. აი რასა სწერს ამის თაობაზე პატივცემული უფროსი ნუხის მაზრისა შკოლის ეურნალში:

„1899 года Апрелья 5 дня, Церковно-приходская школа въ сел. Варташенѣ основанная просвѣщенной заботливостью священника Аполлона Иванецкаго въ 1894 году, — сегодня, при посѣщеніи мною, произвела на меня самое отрадное впечатлѣніе. Учащихся сегодня было 25; изъ нихъ 15 православные, а 10 армяно-григорянь. Дѣти прекрасно усвоили русскую разговорную рѣчь и письменность: даютъ толковыя отвѣты на предлагаемыя имъ вопросы не только по предметамъ ими усвоеннымъ, но и на вопросы внѣ сферы учебниковъ. — Такое состояніе юной церковной Варташенской школы нужно всецѣло отнести къ энергической дѣятельности священника Аполлона Иванецкаго, его истинной любви къ святому дѣлу обученія горсти бѣдныхъ дѣтей православныхъ жителей сел. Варташенъ, забрешенныхъ среди иновѣрцевъ и утратившихъ родной грузинскій языкъ (видоизмѣнившійся въ удинскій, состоящій изъ смѣси разныхъ нарѣчій). Съ удовольствіемъ отмѣчая отличныя успѣхи дѣтей, не могу также не отмѣтить, что родители учениковъ, православные удины, обратились ко мнѣ съ просьбою о введеніи въ школы преподаванія грузинскаго языка и грузинской грамоты, совмѣстно съ русскимъ языкомъ, а также богослу-

женія на грузинскомъ языкѣ“ ამას ჩვენც დაუმატებთ: უეჭველად საჭიროა შეტანილ იქმნას შკოლის პროგრამაში სწავლება ქართულის ენი^ა, რომ გაძლიერდეს ამ მხარეს ქრისტიანობა და აღდგენილ იქმნას გიშელ-ქურ-მუხელთ საეპისკოპოზო კათედრა.

სოფ. ვართაშნიდგან რომ გახვიდეთ და გაიაროთ აღმოსავლეთისაკენ 15 ვერსი, დაგიხვდებათ სოფლები: ძველი «ხალხალი», ყიშლაგ-ხალხალი, არმენაკი, ხაჩმაზი და მდინარე ტურიან-ჩაი. ხალხალი უწინ ქართველთა ქალაქი ყოფილა, მაგრამ მონგოლების დროს აოხრებულია. ახლაც ეტყობა ნანგრევები მისი შენობებისა. ის მდებარებს კავკასიის ქედის ძირს—ხეობაში. ახლანდელი მცხოვრებლები არიან თათრები; უწინ ყოფილან ქართველები. ამას იქით ქართველებს მიწა წყალი აღარ ჰქონიათ. აქ თავდებოდა ქართველთ „ჭერეთი“ და იწყობოდა «ალბანია» და არა სომხეთის სწორენ სომეხთ ისტორიკოსები ელიშე და კალანკატვაცი და აგრეთვე ქართლის ცხოვრება (იხ. უღიშე გვ. 124 და კალანკატვაცი და ქართ-ცხოვ. გვ. 86) როგორც სწორენ იგივე მეისტორიე სომეხნი: ამ მიჯნაზე ჰქონიათ ალბანელთ მეფეთ დიდი ციხე კავკასიის მთის სერზე და შიგსაზამთრო სასახლე. იგი ჩვენ ვნახეთ 1894 წელს, მისი მეიდანის შიგნით იქნება ერთი დღიური მიწა. ძალიან მოხერხებულს ალაგას არის აშენებული. სიმაღლე აქვს სამი საყენი და ძირში პატარ-პატარა ხვრელები. ჰქონია დიდი ალაყაფის კარებიც და შიგ შენობებიც. სასახლე ყოფილა მიდგმული ზედ ციხის კედელზე ჩრდილოეთის მხარეს. როგორც ეტყობა შიგვე ჰქონია წყლის აუზი, გამოყვანილი მიღებოთ სასახლეში ზემოდამ (კავკასიის მთებიდგან)—სერზე მის გვერდზე, სასახლის ქვეშ, როგორც მითხრეს ჩემმა მგზავრმა, თათრებმა, ჰქონია სასახლეს საგანძური და ისეთი, როგორიც მე მინახავს (იმერეთს) გეგუთის ციხეში.

ციხე აღმოსავლეთ-სამხრეთიდან მიუდგომელია, რადგან ტრიალო კლდეა. გზა ჰქონია ხალხალის მხრიდან (დასავლეთ-ჩრდილოეთიდან). თათრები ციხეს ეძახიან «გურქ-ყალა»-ს ანუ „ყიზ-ყალა“-ს, და ამბობენ, რომ ქართველებს აუშენებიათო. აღმოსავლეთ-სამხრეთის კედელში მასა აქვს ფანჯარაც. ისეა კედელში ის ვაკეთებული და დამალული, რომ კაცი ჯერ კედელში უნდა შეძვრეს, მერე გაყოს თავი და გადაიხედოს ველ-მინდვრებისაკენ. ვგონებ, ის ყოფილა ვაკეთებულა მურის საძვერავად. აქედგან მშვენიერად მოჩანს ვაბალას მაალი (районъ). ხოლო ვაბალა არის მის გასწვრივ ცივ-გომბორის სერის (Кряжъ) ძირში, საიდგანაც ტურიან-ჩა გადის არეშ-ალტაშის მაზრაში.

ახლა გავყევით ჩვენც ტურიან-ჩაის მიმდინარეობას და გავიდეთ არეშ-ალტაშის მაზრაში, ცივ-გომბორის მთის სამხრეთ მხარეს. ალტაშ-არეშის მაზრა მდებარებს მტკვრის მარცხენა კიდეზე. იმას ისეაივე სიგრძე აქვს, როგორც ნუხის მაზრას. აღმოსავლეთის მხარეს იმის მიჯნას შეადგენს შემახის მიწა-წყალი, დასავლეთ მხარეს ზაქათალის ოლქი და სიღნაღის მაზრა, მახლობლად სალიანისა, საცა ალაზანი და იორი ქრთვიან ერთმანერთს და საცა ყოფილა აშენებული ქალაქი ჰერეთი. ეს მხარე მთლად ნაკუწ-ნაკუწად არის ნაქცევი უტყეო და ტიტველა მთებით, რომელნიც მთელს მაზრას ხეობებად ანაწილებენ. მონგოლების მოსვლამდე ის მთლად ქართველი ხალხით იყო დასახლებული. ჩვენ უკვე ვსთქვით ზემოთ, რომ არეში მე-XII საუკუნეში თავადის კოლონკელიძის სამფლობელოს შეადგენდაო. ახლა აქ ქართველობა სრულწარად აღარ არის. იქ სახლობენ თათრები, მონგელო ჯილაგისა, და ნადირ-შაისაგან მე-XVIII საუკ. გადმოსახლებული სომხები, რომელთაგან მომეტებული ნაწილი „ხოიები“ არიან. აღარ არის აქ არც ძველებური ნაშთები

ეკლესიებისა. ყოველივე ძირიანად მინგრეულ-მონგრეულია, მაგრამ ხალხი მაინც უჩვენებს, საცა ისინი ყოფილა. კარგად ხარის მხოლოდ დარჩენილი სასაფლაოები, რომლებზედაც, როგორც მითხეს, დიდ-დიდი ქვები აწყვია რილაც წარწერით და რომელნიც ელიან არხეოლოგიურს გამოკვლევას.

არეში და ალტაში ორი დიდი ხეობაა. ესენი განიყოფებიან ერთის დიდის მთის სერით.

არეში მტკვრის მარცხენა მხარეს მდებარებს მდინარის გაყოლებით; ხოლო ალტაშის ხეობამიკრულია ცივ-გომბორის მთის სერზე და ორივენი მიჰყვებიან მთის სიგრძეს შემახიის მაზრამდე. ორივე ხეობები ირწყვიან ორის მდინარით: ტურიან-ჩაით და ელჯიგანჩაით, რომელნიც გამომდინარებენ კავკასიის მთებიდან; მათ ერთვიან წვრილ-წვრილი მდინარეები, დიდდებიან, მიმდინარებენ ნუხის მაზრას სიგანეზე, მერე არღვევენ ცივ-გომბორის მთას და გამოდიან არეშ-ალტაშის მაზრაში. გარდა ამ წყლებისა უწინ არეშსა ჰქონია გამოყვანილი ალაზნიდამ კიდევ რუ სარწყავად. არხის კალაპოტი ახლაც თურქმე ეტყობა, მაგრამ გაფუჭებულა და წყალი აღარ მომდინარეობს. ამ რამდენიმე წლის წინათ, როგორც მიაბეს, მემამულეს შოლკოვნიკოვს სდომებია თავის მამულებისა და აქაური მინდვრების მოსარწყავად ალაზნის არხის განახლება, მაგრამ სიკვდილს უსწვრია მისთვის და კეთილი განზრახვა მისი დარჩენილა შეუსრულებელი.

1900 წელს, ივნისის 21, სიგრძე-სიგანეზე გადავლახე ალტაშის მაალი. ვნახე სამაზრო ქალაქი ალტაშიც. იქა სცხოვრებენ თათრები, ამისათვის ქუჩყიანია და არეულ-დარეული ვიწრო და მრუდე ქუჩები აქვს. მცხოვრებლები ვაჭრობენ აბრეშუმითა და ბამბით. ერთიცა და მეორეც ყველა მცხოვრებლებს მაზრისას მოჰყავთ. ჩემს იქ ყოფნაში მშვენიერი ბამბის ყორულები ჰქონდათ სო-

ფლუტებს, და ერთგულად მზრდებიდნენ კაცნი და დე-
დავაცნი. მცხოვრებლები არიან თათრები. აქა-იქ სომეხთ
სოფლებიც ურევია, მაგრამ ისინი არ განირჩევიან თა-
თართა სოფლებისაგან, და არც ეკლესიები მოჩანან. ყვე-
ლანი ღარიბნი არიან. მაგრამ ისინი უფრო მხნეობას
იჩენენ, ვიდრე თათრები: ისინი ყიდულობენ თათართა
ბევთაგან მიწებს და მამულებს იკეთებენ. ამ საქმეს ისინი
ეხლა შესდგომიან. ზოგიერთს ნასყიდო მიწა-წყალი კი-
დევატ შემოაუღობავს და აპირებს სარგებლობას და მუნ
დასახლებას.

აღტაშით ჩვენ გავათავეთ ჰერეთის შესანიშნავი სო-
ფლებისა და ადგილების აღწერა. მაგრამ ჩვენი მიმოხი-
ლვა არ არის სრული: რაც ვიცით, ყოფილივე ვერ მო-
წათავსეთ ჩვენს წერილში. ამისათვის, რაც აქამდე გვი-
თქვამს ჰერეთზე, იმას კიდევ წავუმატებთ შემდეგსა: აღ-
მოშველეთ-სამხრეთის მხარე ჰერეთისა გეოგრაფიულად
განიყოფება სამ ნაწილად- **ზემო ველი** შაქისა, **შუა ველი**
აღტაშ-არეშისა და **ქვემო ველი** მტკვრის მარცხენა მხრი-
სა. პირველი არის გაგრძელება ალაზნის ველისა. ის იწ-
ყება იქიდგან, საცა აგრი-ჩაი შეერთვის ალაზანს. აქედ-
გან ალაზანი ჩაუბრუნდება სამხრეთისაკენ, გასცდება ხუთ
ვერსს და მიაღდება ნუხის მახრას. ამ ზემო ველს ჰერე-
თისას სიგრძე აქვს 100-დე ვერსი, და მიიწევს აღმოსა-
ვლეთისაკენ და მიებჯნება შირვანს. უფრო დიდი სი-
განე აქვს იმას ბაშ-გოინუქის გასწვრივ—20 ვერსამდე.
ეს ველი ირწყურს პატარ-პატარა მდინარეებით. უეჭვე-
ლია, რომ უწინდელ დროში ველი მთლად დათარული
ყოფილა ტყით, მეტადრე აღმოსავლეთის მხარეს, იქ,
საცნ ყოფილა ქვლიაქი ყაბაღა. დასავლეთ და სამხრეთ
მხარეს ეს ველი შეკრულია ბაშ-დალით, რომელიც აქეთ
წამოხიდილს კახეთიდან, საცა მას ჰქვიან **ცაგ-გამბორის**
მთა. **შუა ველი** აღტაშ-არეშისა იწყობა ალაზნის პირი-

დგან, საცა მინდორი აენიანურია და საცა იორი ერთვის ალაზანსა ეს ველი თანაბრად მისდევს პარალელურად პირველს და თითქმის ერთი და იგივე სიგრძე აქვთ. ჩრდილოეთის მხრით ის მიტბჯინება ცივ-გომბორის სუკს ანუ ბოზ-დაღს, ხოლო სამხრეთით აყუდებულთ აქვს მთა, წოდებული **აღდაბ**. ადგილ-ადგილ სიგანე აქვს 15 ვერსი. აქ სრულიად არ მოიპოვება ტყეები. ტუმცა მრავლად მოიპოვებიან მდინარენი, მაგრამ ისინი მიმდინარებენ ისეთს ღრმა ხეუბნებში, რომ რამდენიმე ალაგას შეიძლება მხოლოდ მათი ხმარება, ამისათვის ეს ველი ფრიალ მცირედ არის დასახლებული ცხვრისა და ძროხის შესანახად. კი ზამთრობით ძლიერ უხვად იძლევა საკვებს. ამ ველზე ინახავენ ზამთრობით ღვეკები და ინგილოები ცხვრის ფარჭბსა, ძროხის ნახირებს და ცხენების ჯოგებს. ქვემო ველს მტკვრის მარცხენა მხრით იწყება კასპიის ზღვიდამ. აქ ის ვიწროა, ხოლო დასავლეთისაკენ განიერია. მისი სიგრძე-სიგანე თავდება მდ. მტკვრით, რომელიც ჰილნალის მხრასა დაოთ ველს მიჯნას უდებს. ნუხის მხრას ამ ველიდგან ტკუთენის მხოლოდ მარცხენა ნაწილი მდ. მტკვრისა და იწყება ალაზნის მტკვართან შესართავიდგან 100 ვერსის სიგრძეზე აღმოსავლეთისაკენ. იგი შემოზღუდულია სამხრეთ-დასავლეთის მხრიდგან აღდებ მთების სუკით. აქვეა **მანჯაჩეურის** მინდორი, საცა სრულიად არ მოიპოვება დასალევი წყალი, და ბევრადმე მოიპოვება, ისიც მლაშეა. ამბობენ, ვითომც ამ მინჯაჩეურის მინდორზე გაქვლოს რომელიმე მხედართმთავარს პომპეის, როცა ის აღბანელებთან საომრად მიდიოდა. მაგრამ ეს აზრი არა არს. მართალია პომპეი წამოვიდა ივრის ხეობით და გადმოვიდა მტკვრის მარცხენა მხარეს იქ, საცა ალაზანი ერევა მტკვარს, აქედგან შემობრუნდა ჩრდილოეთისაკენ, მოვიდა იმ ქართველთ ქალაქში, რომელსაც ხირსა ერქვა და მდებარებდა ალა-

ზანისა და აგრი-ჩაის მახლობლად. აქედგან შევიდა შაკიხის მაზრაში (ნუხის) და წავიდა აღმოსავლეთისაკენ, და ვართაშნისა და ყაბალას მიდამოებში ასტეხა ბრძოლა აღბანელებთან, ესე იგე ჰერეთ-კახელებთან.

ხსენებულ ხირსა ქალაქის დასავლეთ მხარეს, მდ. ალაზნის მარჯვნივ, არის იორის ხეობა. აქ მონგოლების დროს, მე-XIII საუკუნეში, დიდ-ძალი ქართველი ხალხი სცხოვრებდა. მძლავრმა მონგოლთა ნოინებმა ყველა სოფლები ქართველთა გაავერანეს, გაანადგურეს, მუშალეს და ასრე დაფუშეს აქ ქართველთა ცხოვრება; „ესრეთ იწყეს რბევად, ტყვენვად, ხოცად და სვლად კამბეჩოვანისა (ქიზიყისა) და „აოჩას შირთა“; ბერქამ მოაოხრა ქვეყანა ჰერეთი და ყოველი „აოჩას შირა“ (იხ. ქ-ცხოვ. გვ. 355 და 400). ამ დროიდგან ვიდრე 1729 წლამდე იორის ხეობა უმკვიდრო იყო. ხოლო 1734 წელს დასახლდნენ ეხლანდელი იორის ხეობის თათართა წინაპარნი „იყო უნდილაძე დავით განჯის ბეგლარ-შეგი, ესე ერთგულ და ნამსახურევ იყო შაა-ბაზისა, არამედ შაჰსეფიმ მიზეზითა ცუდითა შეიპყრა ძმა მისი და მოჰკლა იგი და ძეთა მისთა აღმოჰხადა თვალნი; შეშინდა ესე დავით და მოვიდა თეიმურაზისა-თანა სპითა და დედა-წულთითა ყაჯრისათა; ხოლო თეიმურაზ შეიწყნარა და დასადგურა აოჩასა შირსა ზედა (იხ. ქ-ცხოვ. გვ. 121. ნაწ. 1).

მონგოლებმა, ბერქას დროს ააოხრეს შიგნით კახეთში, ალაზნის მარჯვენა მხარეს, მილლარის მინდორში, შირაქის მთის ძირას დაფენილი სოფლები. ისინი იყვნენ აღყვავებულნი ღამარ მეფის დროიდგან. თუმცა ეს აღგილი ძალიან გვალვიანია, მაგრამ თამარ მეფეს ჰქონდა აქ გამოყვანილი ალაზნიდგან არხით წყალი, რომლის სათაური იწყებოდა აღვანიდგან, და ამისა გამო აქ ქართველთა ცხოვრება დულდა და გადმოდროდა. მაგრამ

მონგოლებმა = ყოველივე ამოიქამეს. „მოვიდა არღუნ, რათა აღთვალოს ქვეყანა, აღთვალა და სცნა, რამეთუ უმრავლესი მოოხრებულ იყო, და უმეტეს ჰერეთი და კახეთი: რამეთუ კამბეჩის ვაჟენი (მილლარის მინდორი) მოოხრებულ იყო გამოსვლასა მას თათართასა, ოდეს გამოვიდა ყაინი დიდი ბერქა“ (იხ. ქ-ცხოვ. ნაწ. I, გვ. 413). ამავგე მონგოლებმა იწყეს რბევა, ოხრება საქართველოსი დარუბანდის აღმომართ და აიკლეს ჰერეთის უდიდესი ქალაქი ყაბალა (იხ. ქ-ცხოვ. ნაწ. I, გვ. 359); ხოლო ლენგ-თემურმა სრულიად გაანადგურა და მოსპო იგი (იხ. ქ-ცხოვ. ნაწ. I, გვ. 455 და 457).

აწ ქართველთა ერის ცხოვრება იწყება ზაქათალის ოლქიდგან. უწინ საქართველოს მიწა-წყალი კასპიის ზღვამდე იყო აქა სცხოვრებდენ ქართველები ზღვის პირას და ეწოდებოდნათ «კასპია». აქედგან არიან გადმოსახლებულნი უხსოვარ დროიდგან ქართლში მცხოვრები გლეხები კასპელები. ასრე ამბობენ ისტორიის მკვლევარნი მეცნიერნი. ამას უარს არა ჰყოფენ საქართველოს მატინების მოწერალნიც. იმათ აზრით ივერიელთ ქვეყანა იყო მთლად ის მიწა-წყალი, რომელიც მდებარებს მდ. მტკვრის მარცხენა მხარეს და კავკასიის მთებს შუა. მას ეძახიან ჰერეთ-კახეთს. ასე ყოფილა მე-IV საუკუნის დასასრულამდე, ხოლო სპარსეთის მეფეს სპარის, დროს დერბენდის კარები დაიპყრეს სპარსელებმა და მათმა მეფეებმა დერბენდში და ბაქოს გუბერნიებში დაასახლეს დიდძალი სპარსელობა. ქართველობა შეთხელდა და უკან დაიწია ხალხალამდე. რომელსაც სომეხი ელიშე საქართველოს მიჯნად ჰხადის. ამის მერმე მოსულა ჰერეთ-კახეთში მძლავრი ეასრე მე-II ამბარვეზი, სპარსეთის მეფის შვილი. იმას დაუპყრია ჰერეთ-კახეთი საქართველოც მაშინ უმეტოდ ყოფილა. უპატრონო ქვეყანას უცხოელი ქასრე დაპატრონებია საქართველოს აღმოსავლეთ ქვეყნებს, და

აღარ სდომებია, რომ მეფელა ჰყოლოდათ აქაურ ქართველებს. მას მოუწვევია ადგილობრივი მებატონეები და უბრძანებია: ნუღრ გინდათ მეფეო, იცხოვრეთ ყველამ თავთავისათვის, იყავით მხოლოდ მოჩილი სპარსეთის მეფისა და ხარჯიც იმას მიეცითო. „მეფემან სპარსთამან, სწერს ქ-ცხოვ., მისცა ძესა თვისსა რანი (განჯა-ყარბალი) და მოვაკანი (პერეთი) და მოვიდა და დაჯდა ბარდამს (განჯის მახლობლად), დაუწყო ზრახვად ქართლის ერის-თავთა, აღუთქვა კეთილი დიდი, და დაუწერა საფარისთრთა მათთა მამულებრ შეილითი-შვილად, და ესრეთ წარიბირნა ლიქნით. და განდგეს ერის-თავნი თვისთვისად, ხარკსა მისცემდეს ქასრე ამბარვეზს (იხ. გვ. 161). ამ დროს ქასრე მე-**II** ამბარვეზმა დააარსა საყაენოები: თაბასარანისა, ღარუბანდისა და შინჯანისა. მაშინ ქართველობა სრულიად მოიხპო ხსენებულ სამფლობელოებში. ის შეიკუმშა ნუხისა და აღტაშ-არეშის მაზრებში. მაგრამ მე-**XIII** და მე-**XIV** საუკუნოებში ქართველებმა დასტოვეს აღტაშ-არეშის მაზრაც და გადმოსახლდნენ ნუხის მაზრაში. მათ მიწა-წყალობე მონგოლები დასახლდნენ, დამკვიდრდნენ და გაძლიერდნენ. მონგოლების ბატონობა რომ გათავდა, ახლა სპერსელები გაძლიერდნენ. ისინი დაუძინებელ მტრად შეიქმნენ საქრისტიანო საქართველოსი და აღარ მოასვენეს. იქამდე ეომნენ ქართველთ და რომღავრეს, რომ მე-**XVI** საუკუნეში დაიპყრეს (1551 წელს) შაჰ-თამაზის წინამძღოლობით და დაარსეს ნუხის სახანო. მაშინ აქ მყოფმა ქართველებმაც უკან დაიწიეს კახეთისაკენ და დასტოვეს აღწერილი სოფლები და ეკლესიებრ, რომლებშიაც დასახლდნენ თათრები და ყიზილბაშები. მე-**XVIII** საუკუნეში აქ გადმოსახლა შაჰ-ნადირმა სომხებიცა, რომელთაც დაიპირეს ქართველთ ეკლესიები და ეპატრონებიან დაწაშებნათც, და თანაც ამტკიცებენ, რომ ნუხის მაზრა არმენიის შუა-

გულიაო. არ ვედავები მათ, თუ დაუთმობენ. ჩვენ ისიც გვეყოფა, რომ ჰერეთიდან ორი მაზრა შევირჩინეთ: სიღნაღის მაზრა და ზაქათალის ოლქი.

ჰერეთის ერთი ნაწილი ასრე ამ სახით მტერთ რა დაიპყრეს სამუდამოდ კახეთის მეფემ გიორგი 1-მა 1471 —1492 წლებს შუა მოსპო სახელი ჰერეთისა და სავრისთოები მთელს სამეფოში და დასხნა მოურავნა დიდთა და მცირეთა ადგილთა: მოურავი ქიზიყისა, ელისენისა, წუქეთისა, დიდოეთისა, თიანეთისა, კიაურისა, შიდა-ყვარელისა, მარტყოფისა, გრემისა, პანკისისა და სხვ. და განჰყო სამეფო ოთხ სადარაჯოდ:

0108862 ვანაშვილი.

Handwritten text in Georgian script, appearing to be a historical document or manuscript. The text is dense and covers most of the lower half of the page. It contains several lines of text, some of which are partially obscured by a horizontal line or a mark. The script is a traditional Georgian cursive.

მრეწველობის წარმომადგენნი

იაკობ ივანეს ძე ფუბალაუვილი.

(ქართული შაქრის ქარხნის დაარსების ამბავი).

ქართველთა წარჩინებულ ლექსიკოგრაფების თქმით, სიტყვა «შაქარი» ქართული არ არის. ამას ასევე ხსნის საბა ორბელიანი. ამის თქმით შაქარი ინდოური სიტყვა არის და იგი ქართულად ნიშნავს „შეყანებულ თაფლს“. ამას ასე მოიხსენებს: «შაქარა ინდოურის ენათ თაფლა შეყანებულა».

ქართველები შაქარს ძველის დროიდან მოიხსენებენ; სჩანს, ეს სიტყვა ინდოეთიდან ძველადგანვე შემოსულა და გავრცელებულა. ცხადია, რომ ასეთის სიტყვების საშუალებით აშკარად გამოსჩნდება ის გარემოება, რომ ინდოელებს ქართველებზედ ძველადგანვე ჰქონიათ გავლენა. ეს რომ ასე იქმნებოდა, ამას ეჭვიარ უნდა, რადგანაც ქართველებს მართლაც და დიდი დაახლოვება გვქონდა აღმოსავლეთის მუსულმანის თუ სხვა სარწმუნოების მექონა ერებთან. და ჰეშმარიტებით ვიცით, რომ ქრისტეს სარწმუნოებაზედ ბევრად უწინარეს ქართველებს ხშირი მისვლა-მოსვლა ჰქონიათ სპარსელებთან, ინდოე-

ლებთან, ავღანელებთან და აბაშელებთან. ამ გარემოებას უძველეს დროდამ ცხადათ ასაბუთებს ვახტანგ გორგასლანის საქმე, რომელმაც მთელს აზიაში გაილაშქრა, თვით ინდოსტანს და აბაშეთშიაც იყო და იქიდან მან საქართველოში პირველად შემოიტანა აბრეშუმის თესლი, მკურნალობა და სხვაც მრავალნი ამ გვარნი.

ქართველების ხსენებულ ხალხთან დაახლოვება მეტად ძველია, ქართველთ მათი გეოგრაფიული მდგომარეობა კარგად ჰქონდათ შესწავლილი, ამიტომ ხშირად რომც კი ჰქონდათ ხოლმე მათთან, ამას ასაბუთებს თვით XVIII საუკუნის ქართველთ მგოსანი დავით გურამიშვილი ასე:

„სამხრეთით ატყდა ოსმალთა

„აღმოსავლეთით აფლანო“ და სხვანი. ქართველთ ხსენებულ ერთან ზრძოლა ყოველთვის ჰქონიათ, თვით ხითათშიც კი იყვნენ ძველად მგომარ ქართველნი და თვით ამათგანვე დაფუძნებული ახალა თუქა. ამის გარეშე, ინდოეთს, მისირს, არაბეთს, სპარსეთს და ჩინეთს თითქმის ყველა ძველს ქართულს ნათარგმნს, თუ ორსუგინალურს ნაწერებშიაც მოიხსენებენ. ისე ძველს რამე ნაწერს ვერ ნახავთ, რომ იქ ხსენებულ ერთა შესახებ რამე ცნობები არ იყოს მოხსენებული. ასევეა მოხსენებული შაქარი რუსთაველის, შაფერულის და ჩახრუხადის ნაწერებში, და ვინ იცის რამდენ კიდევ სხვა ძველს წიგნებში. ყველგან შაქარი მოიხსენება ქება-დიდებათ. აქედამაც კარგად სჩანს, რომ ქართველებს შაქრის ხმარება და მისი ვითარება ძველადგანვე უნდა სცოდნიყოთ, თითქმის ამ დროდამ, როცა შაქარი იქმნა პირველად შემოღებულნი სიტყვა შაქარი გავრცელებული იყო მთელს ქართველობაში განურჩევლად წოდების, წრის და გვარიშვილობის. შაქრის ხმარება იცოდა როგორც მეფემ, თავადმა, აზნა-

ურმა და მათმა ჯალაბობამ, ისევე გლენმა და მისმა სახლობამაც.

ვეროპაში შაქრის ხსენება იქმნება ახალი საქმე იყოს, ვინ იცის? ამაზედ ჩვენ კაპათს არ დავიწყებთ. ჩვენ-ში კი იგი უხსოვარის დროდგან სჩანს და ამ უხსოვრობას ცხადათ ასაბუთებენ თვით ქართველთა ძველი „კარაბადინებიც“. მაგალითებრ, X და XI საუკუნოებში შაქარი მოხსენებულია ჯანაოს ექიმის „კარაბადინში“, რომელი „კარაბადინიც“ ქართულს ენაზედ თარგმნილია. IX საუკუნის დასასრულს, ანუ X საუკუნის დამდეგს. მოხსენებულია აგრეთვე შარიე ზადეს „კარაბადინში“ რომელიც სპარსულის ენიდამ არის ნათარგმნი და რომელ წიგნსაც სპარსულს ენაზედ ამუნთა ნაფი შია ეწოდება. ამ ძველს „კარაბადინებს“ გარდა, ქართულს ენაზედ არის მესამე უძველესი „კარაბადინიცა, მაგალითებრ, ვილაც ხოჯა ყოფილის, რომელსაც ეს „კარაბადინი“ სპარსულის ენიდამ ქართულს ენაზედ XII საუკუნეში უთარგმნია, ანუ თამარ მეფის დროს. ამ „კარაბადინის“ ისტორია ასეთია: როცა ნუქარდინ სულთანი თამარ მეფის ლაშქარმა გააქცია, მაშინ თათრის ტყვეებთან ეს „კარაბადინიც“ უშოვნიათ. შემდგომ ამისა, თამარ მეფის თხოვნით ვინმე ხოჯა ყოფილს სპარსულის ენიდამ ქართულს ენაზედ უთარგმნია. თვით მთარგმნელის მოხსენებაც მოწმობს ამას ასე, რომ მე ხოჯა ყოფილს მებრძანა ქართულს ენაზედ ამ „კარაბადინის“ თარგმნაო.

როგორც ერთს „კარაბადინში“, ისე მეორეში, მესამეში და სხვებშიაც შაქარი იმ სახით არის მოხსენებული, რომ მის ავ-კარგიანობა, მარგებლობა თუ ურგებლობა ქართველებს საკმარისად კარგად უნდა სცოდნოდათ. არის ისეთი ცნობანიც, რაის საშუალებითაც ჩვენ ვტყობულობთ, რომ ქართველებს ძველადგანვე თვით შაქრის შემზადების ოსტატობაც უნდა სცოდნოდათ. ამ გა-

რემოებას ცხადათ აქეშხარიტებს ისიც, რომ საქართველოში ქართველნი შაქარს არა მარტო წამლებში ხმაჯრობდნენ მკურნალობის მხრით, არამედ შაქარი იხმარებოდა საქმელებშიაც და თვით სკორბელიანის ლექსიკონის სიტყვით, ქართველნი ძველად შაქრის პურებსაც კი აცხობდნენ, ანუ დღეინდელის სიტყვით რომ ესთქვათ შაქრის პურებს, კრენდილებს, პიროჟნს და სხვანი. ასეთ პურების მცხობლად, ანუ კანდიტრებად, საქართველოში, ქართველ მეფეების დროს, ყოველთვის ყოფილან ამის ხელოსნები და მათ საეაქრო დუქნები და შაქრის პურების საცხობიც კი ჰქონათ. ასეთ ოსტატთა რიცხვი ყოველთვის ყოფილა და იგინი თავიანთ ხელობისთვის მუდამ შოულობდნენ შაქარს. არის ცნობები დაშთენილი, რომ ესეთი ოსტატები ხელობას ყოველთვის სპარსეთის ქალაქებში სწავლობდნენ, ანუ ოსმალეთისკენ. ქართველთ გარდა, ტფილისში, შაქრის პურის მკეთებელთ შორის, ქართველთ გარდა სპარსნიც მოიპოვებოდნენ, ასეთი სპარსელთ კანდიტრები, ანუ შაქრის პურის მკეთებელნი სპარსნი დღესაც სცხოვრებენ ტფილისში.

VXIII საუკუნის ნახევარს, რაც საქართველოში, ქართველთ შორის, კათოლიკის სარწმუნოებამ გავრცელება იწყო, მას შემდეგ, უნდა ითქვას, რომ აზიურის ანუ ქართულის შაქრის პურის მცხობთა რიცხვს ევროპის მცხობთა რიცხვიც მიემატა. ამ დამატების გარემოებას დიდათ ხელს უწყობდა კათოლიკეთ მღვდელთა, ანუ პატრების სიმრავლე. უპირველესად თვით პატრები ასწავლიდნენ თავიანთ კათოლიკე მრევლთა შვილებს ევროპიული ბუღკების და შაქრის კრენდილების ცხობას. ნელ-ნელა პატრების საშუალებით, ტფილისის ქართველ კათოლიკე შვილებთაგან ბუღკის მცხობნიც გაჩნდნენ. ასე რომ ევროპის მებუღკეთა მსგავსად ქართველთაგან ტფილისში მეთვრამეტე საუკუნეში უკვე გაჩენილ იყვნენ.

და მათ სიმრავლეს ნელ-ნელა წარმატებაც ეტყობოდა. ქართულ თუ ევროპულ შაქრის მეპურეთა მეოხებით ტფილისში უფრო გავრცელდა შაქრის ხმარება. ქართულის სამეფოს დავთრებიდან წარგად სჩანს, რომ XVIII საუკუნის გასვლამდე, ტფილისში რამდენიმე შაქრის პურის მყიდავ მცხოვრებ დუქნებიც ყოფილა და ზოგი მეპურენი სამეფო სახლისთვისაც კი აცხობდნენ შაქრის ბლითებს, ქაღებს, ნაზუქებს და სხვა ამ გვარებს.

ასე ზუ ეხე, დიდათ თუ მცირეთ, საშუალო საუკუნოების შემდეგ, საქართველოში შაქრის ხმარება საკმარისად გავრცელდა და ტფილისში თითქმის ყოველს მეწვრიმლის დუქანში ნახავდით შაქარს. მეწვრიმლებს იგი შემოჰქონდათ სპარსეთიდან, ახალციხიდან და რუსეთიდანაც. სპარსეთიდან ხშირათ სხვა და სხვა სოფდაგრებისაც მოჰქონდათ და ჰყიდდნენ. შაქრის საჭიროებას ქართველთ შორის ყავის ხმარებაც ამრავლებდა. საქართველოში ქართველებმა ყავის ხმარება ძველადგანვე იცოდნენ; ყავა შემოჰქონდათ სპარსეთიდან და ოსმალეთიდან, ყავას ხმარობდნენ ქართველები განურჩევლად წოდების. ყავის ჭარშვა უშაქროთაც იცოდნენ და შაქროთაც. ტფილისში ყავახანებიც იყო. ყავახანებს გირდა სხვა და სხვა დუქნებშიაც ხარშავდნენ, სადაც რუსაკვირველთა შაქარიც იხმარებოდა. ყავის ხმარება ქართველებში XVII საუკუნიდან უფრო გავრცელდა და ამის გავრცელებამ შაქარსაც მისცა დიდი საჭიროება და ბაზარი.

ამ გარემოებას კვლად დაეხმარა XVIII საუკუნის ნახევარს, ქართველთ შორის ჩაის ხმარების შემოტანა და გავრცელებამაც. ბევრი ამბობენ, რომ ვითომც ქართველებმა ჩაის სმა არ იცოდნენო. საქართველოში ჩაის ხმარება რუსეთთან დაკავშირებებს შესდევ შემოვიდაო. ეს არ არის მართალი. საქართველოში ჩაის ხმარება მანამდისაც იცოდნენ, ამა ცხადთ ამტკიცებენ სხვა და სხვა

ძველი ცნობები და ქართველთა მეფეთა და თავადთა ქალების მზითვის წერილებიც სადაც მზითვის სიაში მოხსენებულია ყავადანი, ჭაიდანა და სხვა მისი ქურქელი. გარდა ამისა ჩვენ ისიც ვიცით, რომ 1780 წლებში, მეფე ერეკლეს რამდენიმე სამოვარი და მისი ქურქელი რუსეთიდან ეკატერინა იმპერატრიცამ გამოუგზავნა. მეფის სახელში სამოვრის დადგმა გახდა სამაგალითო და მის შემდეგ იგი სხვა დიდებულებშიც მოიფინა. ასე და ამ გვარად, ჩაი და მისი ხმარება ქართველთა ადრიდგანვე იცოდნენ, ხოლო XIX საუკუნის შემდეგიდან კი, იგი წარმატებით გავრცელებას მიეცა და 1820 წლებში ტფილისში ოთხსავე კუთხივ მოიფინა ჩაის ხმარება და სმა. ტფილისში ამისთვის დაიხსნა საჩაიე ღუქნები, სადაც ჩაის ჰილი და მიხაკ-დარიჩინით ამზადებდნენ, მას ყველგან კარგი გასავალიც ჰქონდა.

პირველ ხანებში მეჩაიებან ყაზანის თათრები იყვნენ და რუსები, ამათ გავრცელებას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ საქართველოში 1820 წლებში, გაჩნდნენ მეეტლენი, ანუ მედროშკენი, რომელნიც ამ საჩაიებში დაიარებოდნენ და ჩაის სვამდნენ. უნდა ითქვას, რომ მაშინდელ მეეტლეთა ნაწილიც სულ ყაზანის თათრებთან შესდგებოდა. მერე, ნელ-ნელა მეჩაიეთა რუსის მალაკნებიც ჩნდებოდნენ, ყველა ამავება საქართველოში შაქრის მრავლად შემოტანა დიდ საქიროდ გახადეს. შაქარი ყველა კუთხეს და ოჯახში იყო საქირო და ნამეტურ დაუადიშვილებსა და მრეწველებში, შაქრის შემოტანა კი მაშინ ისე სჭირდა და ისე ძნელი იყო, რომ მაშინ ტფილისში შაქარი გირვანქა 60 კაპ. იყიდებოდა. ამ გარემოებამ მაშინ ბევრი ქართველი ვაჭარი და მრეწველი დააფიქრა, ბევრს მრეწველს აღეძრა შაქრის ქარხნის დაარსების ნატვრა, საქართველოში შაქრის კეთება. ამ ნატვრას ხელს უწყობდა ისიც, რომ ქართველთა მუ-

რაბების კეთება შაქრით იწყეს, ძველად კი ყველა მურაბებს თაფლით აკეთებდნენ და უკანასკნელ კი ეს დასტოვებს და შაქრით დაიწყეს კეთება. დღეს ხომ მთელს საქართველოში შაქრით აკეთებენ ყველა ნაირ მურაბებს.

ერთი ასეთ პირთაგანი არის იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი, პაპა აწინდელის ჩვენის მამულის შვილის და მეცენატის სტეფანე კონსტანტინეს ძის ზუბალაშვილისა. იაკობმა შაქრის ვითარება და ქართველთ შორის საჭიროება აღრიდგანვე იცოდა, ამიტომ იგი ყოველთვის ნაპტრობდა ტფილისში შაქრის ქარხანა გახსნილიყო და შაქარიც ეკეთებინათ. ეს გარემოება და ნატვრა თითქმის მალამოსაებრ მოველინა იმ გარემოებას, რომ საქართველოში შაქრის ქარხანა გახსნილიყო, შექარს სწოდებოდა ქართული შაქარი. ამ აზრის განსახორციელებლად იაკობ ივანეს ძემ ტფილისის მოქალაქეებში აქა-იქ საუბარო დაიწყო, ბევრს ასმინა შაქრის მნიშვნელობა, მასთან მისი საჭიროებაც, რადგანაც რაც მშვიდობიანი დრო მიდიოდა, მით ქართველთ შორის, ჩაისა, ყაფის და შაქრის პურებს გარდა შაქარი დიდათ საჭირო ხდებოდა თვით ქორწილებშიაც. ძველად, ქართველთ და სომეხთ ჰალავას კურთხევა შაქრით იცოდნენ, ხოლო შაქარი კი მცირე ჰქონდათ, თითო ნაჭერი. ასევე მიცვალებულის წლის წირვაზედაც ჰქონდათ წესად მიღებული შაქრის ხმარება. უკანასკნელ დროს, შაქარი უმეტესად სპარსეთიდან შემოჰქონდათ, შაქარი ზოგი სპარსული იყო, ზოგი ინდოური და ინგლისური. მაგრამ ქართველთ არა ჰყოფნიდათ. ამ გარემოებამ უფრო წაახალისა როგორც იაკობ ზუბალაოვი, ისევე მისი ამხანაგები და თანამგრობელებნი. მათ მალე დაიწყეს თათბირი შაქრის ქარხნის გაკეთების შესახებ. ნატვრას მალე მიეცა განხორციელება. იაკობ ზუბალაოვის მეთაურობით მალე მიერთვა თხოვნა იმ დროის საქართველოს მთავარ-მართველს. მთავარ-მარ-

თებელმა სანაქებოთ მიიღო ეს თხოვნა, ისურვა მეთაურთა გაცნობა, და უკანასკნელ ვინც კისრადმოჩნდა მის მომსახრებლათ, ანუ დამაარსებლათ, მას ჯეროვანი პატივიც აგო და ხარისხითაც წინ წასწია. იაკობ ივანეს ძე ცნობილ იქმნა როგორც ენერგიით აღვსილი მრეწველი, სხვა და სხვა სამრეწველოთა საქმის საკმარისად მცნობი.

შაქრის ქარხნის გახსნის ამბავი საქართველოშიაც მალე მოიფინა, ერთი თვის განმავლობაში, მთელმა ტფილისის მცხოვრებთ შეიტყეს, რომ ტფილისში შაქრის ქარხანა იხსნებოდა. ძლივს გვეღირსება ნატურის შესრულება, რადგანაც საქართველოში შაქრის ქარხნის გახსნის საქიროება თითქმის 1770 წლიდან იმოდან. როგორც ზემოთაც ვსთქვი, პირველად შაქრის ქარხნის გახსნის ნატურა ქართველთა შორის მაშინ დაიბადა, როცა მეფე ერეკლემ ინდოეთის ქალაქ მადრასში მდიდარ სომეხს იაკობ შახტიანიანს ტფილისიდან კაცი გაუგზავნა და ინგლისის მთავრობასთან საქართველოს შევლას, ანუ დახმარებას ავალეზდა. მეფის თხოვნა ინგლისის მთავრობამ შეიწყნარა და თვითმდიდარ შახტიანიანს საქართველოში მოდიოდა და თან 10,000 ინდოელებიც მოჰყვანდა, რომელთაც საქართველოში შაქრის ლერწამი უნდა მოეყვანათ მერე შაქრის ქარხანაც გაეხსნათ. ამ ქარხანას გარდა სხვა და სხვა ნივთით ქარხნებიც უნდა დაემართათ. მაგრამ ეს ნატურა ვერ შესრულდა, თუმცა 28 წლის განმავლობაში ინგლისის მთავრობასთან მეფე ერეკლეს მიწერ-მოწერაც ჰქონდა გამართული. უკანასკნელად დესპანად საქართველოდამ ინდოეთში გაგზავნილ იყო ქართველი კათოლიკე, რაფიელ დაინბეგოვი, რომელიც ინდოეთიდან საქართველოში 1799 წ. დაბრუნდა. იგი იმ დროს, როცა მეფე ერეკლე შიშვლილ იყო უკვე. ამ გარემოებამ დაუდო საზღვარი განძრახვას

და ყოველივე შრომა დაშთა ამაოდ. აღნიშნულ დროის ნატურის ერთ მუხლის, ანუ სახელდობრ შაქრის ქარხნის გახსნის საქმეს განხორციელება მიეცა მხოლოდ 1835 წლებში, რომლის მეთაურათაჲც, როგორც ესთქვით, იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი ითვლება. ამბობდნენ ძველად მოხუცებულნი, რომ ქართველთ მეფეების დარს, საქართველოში ყინვარ შაქარსაც აკეთებდნენო. ყინვარი შაქარი ქართველთ შორის დიდს მოთხოვნილებაში იყოფო, მას წამლათაც ხმარობდნო, ნამეტურ ხველისთვის და ეს გარემოებაც იწვევდა ყინვარი შაქრის მრავლად კეთებასაო.

როგორათაც იაკობ ზობალოვი უპირველეს მეთაურად სჩანს არყის ქარხნის დაარსების ასპარეზზედ, ესევე სჩანს ჰურის მალაზიის გახსნის, სხვა და სხვა სანოვაგეთა, ნივთებთა და საქონლის შემოტანის და მათთან კვლად შაქრის ქარხნის გახსნის ასპარეზზედაც, რაც ქართველთ წინაშე საკმარის მნიშვნელოვანათ უნდა ჩაითვალოს. ჩვენს დროში, შეიძლება ქართველის კაცისაგან შაქრის ქარხნის გახსნის საქმე დიდო არაფერი იყოს, მაგრამ 1830 წლების კვლად კი, იგი ჩვენის ქართველის კაცისაგან და ისიც საქართველოში გაკეთებული კი დიდსაქმედ მიგვაჩინო და მას ჩვენის მრეწველობის აღორძინების ისტორიაში საკმარისი ადგილიც დაეთმო, მას მკვლევარი გამოუჩნდება. მიზეზი ამისი ცხადია, რადგანაც ეს შაქარი საქართველოში, ქართველთაგან „ქართულ შაქრათ“ იქმნა წოდებული.

ქარსული შაქრის ქარხანა გაიხსნა 1835 წ. ვერაზზედ, დღეს რომ სამხედრო სამართველოა, სწორეთ იმ ალაგას; შეიბოა გააკეთეს ფართო და არუსული შაქრის ქარხნების გეგმაზედ. შაქადი კეთდებოდა იმოდენა, რომ იგი მთელს საქართველოს ერს საკმარისად ჰყოფნიდა და მის გარეშე სხვა ქვეყნებშიც გაჰქონდათ. წელიწად-

ში გამოდგოდა 55 ათასი ფუთი თავიანი შაქრების, თითო თავი მოდიოდა 5—6—7 გირვანქა. გირვანქა იყიდებოდა 15—ხან 20 კაპ. შაქრის ბავეები შეხვეული იყო ადგილობრივ ვაკეთებულს ლურჯს სქელს ქალაქში. შაქარს ფერტი ჰქონდა მოყვითალო, იყო მეტად ტკბილი და მასთან საკმარისად ღუნეც, ღღევანდელ ინგლისურს შაქარს ძრიელ წააგავდა, როგორც ფერით, ისევე ზომითა და სიტკბო-სიდუნითაც.

ამ შაქარს კაცი ყველა მეწვრიშლის ღუქანში ნახავდა, ყველა სავაჭროში არ მოიძებნებოდა ქალაქში ისეთი სავაჭრო, რომ იქ ქართული შაქარი არ ჰქონოდათ გასხყიდათ. მუშტარი საცა კი მივიდოდა და იკითხავდა ამ შაქარს, უსათუოთ უნდა ეთქვა, „ქართული შაქარიო“. უამისოდ არ შეიძლებოდა, რადგანაც ეს შაქარი ქართველთ გარდა სხვა ტომის წინაშეც ისევე იყო მიღებული და ყველა „ქართულ შაქარს“ უწოდებდა. ქართულ შაქართან ერთათ რუსეთის და ინგლისის შაქარსაც ჰქონდა გასავალი. ქართული შაქრის სიუხვემ საქართველოში, ქართველთ შორის საერთოდ დაბადა თავი შაქრების ხმარება, ჰალავი მოირთო წყვილის თავის შაქრით და ასევე სხვა ტაბლებიც. ქართულმა შაქარმა ძრიელ გააადვილა ქართველებში ჩაის სმა. მოკლეს დროის განმავლობაში, არ დარჩა სადმე კუთხე, რომ იქ ქართულ შაქარს არ მიედწია. ქართულ შაქრის სახელწოდების გავრცელებას დიდათ ხელს უწყობდა იაკობ ზუბალაშვილის მოქმედება და ლტოლვა, ამის ამხანაგები კი ისეთი ყალიბის იყვნენ, რომელნიც ქართულ შაქრის სახელწოდებას ადვილათ ვერ აიტანდნენ. მაგრამ იგინი ვერას აწყობდნენ და იაკობ ზუბალოვის სამართლიერის განსაჭვრეტათ ყველგან ქართული შაქრის ხსენება ვრცელდებოდა და ფეხს იდგავდა.

შაქრის ქარხნის ოსტატები რუსეთიდან მოუყვანი-

ათ, ზოგნი მათში უცხონიც ყოფილან, დანარჩენი მუშეები კი მთლათ ადგილობრივ, ანუ ტფილისის მცხოვრებთაგანნი ყოფილან. ქარხანაში მუშაობდა 50 კაცზედ მეტი პირველ წელიწადს. შემდეგ შაქრის გამოყვანა ერთი ორათ გამრავლდა, რადგანაც საქართველოში მებულკე და კანდიტრებიც გამრავლდნენ და მათთვის შაქარიც დიდს საჭიროებას შეადგენდა. რაც ხანი გადიოდა მით შაქრის ბაზარიც ჩაღდებოდა და ამ გაჩაღებას ისიც ეხმარებოდა, რომ ხშირად შეუძლოა მეწვრიმლებს, ანუ ვაჭრებს შაქრის ქარხნიდამ ნისიათაც აძლევდნენ. თუმცა ქართული შაქრის საქმე ასე მიდიოდა, მაგრამ მაინც მასაც აქა-იქიდან რუსეთის შაქრის გაჯიბრებაც ევლინებოდა. ამ გარემოებას საკმარისი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს, რადგანაც მომავალში მან დიდი ზეგავლენა იქონია და უკანასკნელ თითქმის ქართული შაქრის ქარხანას ბოლოც მოუღო, დაიხურა საყოველთაოდ.

ვერის შენობაში ქართული შაქრის ქარხანა რამდენსაშე ხანს დარჩენილა, რამდენ წელს, ამის ცნობა არასიხანს, ეს კი ვიცით, რომ ვერიდამ კუკიაში გადუტანიათ, მტკვრის პირას, ისარლოვის მამულში, სადაც დღეს ტფილისის დოსტაქართა სკოლა არის. ამ ქარხნის შენობა დღევანდლამდისაც არის დაშთენილი. კუკიაში შაქრის ქარხანა რამდენსაშე ხანს დაშთენილა და უკანასკნელ რუსეთის შაქრის შემოტანა ისე გამრავლებულა და შაქარი ისე გაიაფებულა, რომ ქართულ შაქარს ვერ შესძლებია დაშთენა და ქარხანა თვისდა უნებურათ დაკეტილა. ამ სამწუხარო მოსაეაღს ის გარემოებაც უფრო უწყობდა ხელს, რომ რუსული შაქარი ქართულს შაქარზედ უფრო მაკარი იყო, ქართველები ჩაის სმის დროს მაგარ შაქარს საჭიროებდენ, რადგანაც ჩაის დამტყვრეულის შაქრით სჭაშდნენ, წინეთ კი ეს ასე არ იყო და საქართველოში ჩა-

ის ქიქაში ჩაგდებულის შაქრით სვამდენ, ამესთვის კი ქართულ-
ლი დუნე შაქარი უფრო უხდება ჩაისს, ვინემ მაგარი-
შემდეგ კი ეს ასე აღარ იქმნა, რადგანაც კულანდებუ-
რათ აღარ სმიდენ ქართველნი შაქარ-ჩაგდებულ ჩაისს.

შაქრის ქარხნის არსებობის საქმე დღეს ჩვენში
მთლათ მიმქრალია, მის მომსწრე კაცთა ნახვა ერთობ
იშვიათია. რაც შეეხება ამ ქარხნის მომუშავეთა საქმეე-
ბსაც, ესეც საზღაპროა თითქმის, მის არსებობის დროის
ხელოვნების და მუშების ფასის და ვითარების ჩვენ არა-
ფერი ვიცით. საკვირველია მეტად, რომ იმ დროის, ხე-
ლოსანთა და მუშათა საქმე ასე მიეფარა, ასე დაიკარგა.
რაც შეეხება თვით ქართული შაქრის არსებობას იგი კი
თითქმის 1870 წლებამდის იხილვებოდა ტფილისის ვა-
ქრებში. უკანასკნელ წლებს ანუ დახურვის წინეთ, ქარ-
ხანაში თურმე იმდენი შაქარი გამოიყვანეს, ისე ბევრი,
რომ შაქარმა გასტანა იმდენი ხანი, რომ თვით ჩვენს
დრომდისაც მოაღწია. ქართული შაქარი ბოლოს მაინც
სრულიად მოისპო, მაგრამ არ მოისპო თვით მისი სახელ-
წოდება და ქართველნი დღემდეც კი ინგლისურ შაქარს
ქართულ შაქარს უწოდებდნენ. პატარაობის დროს, რო-
ცა შაქრის საყიდლათ გამგზავნიდნენ, თვით მეც კი ასე
მეტყუოდნენ ხოლმე სახლში, რომ ქართული შაქარი იყი-
დეთ. ეს ქართული შაქარი იყო ინგლისური შაქარი,
რომელიც დღესაც იხმარება საქართველოში.

ჩვენი მრეწველობის ისტორია ამ საქმის მეთაურებს
ოდემ მე შესაფერ აღგიღოს დაუთმობს და თუ სადმე ერთი
და ორი პირი აიწერება, იქ იაკობ ივანეს ძე ზუბალა-
შვილიც გამოსჩნდება, რომლის მოქმედებასა და შრომა-
სთან მტკიცეთ არის შეკავშირებული ამ ქართული შა-
ქრის ქარხნის დაარსების და არსებობის ისტორია. ამი-
ტომ აქ ჩვენ იაკობ ზუბალაშვილის ცნობებზედ არა
ესტკვიით რა, ავსუსხეთ მხოლოდ ქართული შაქრის ქარ-

გამოაფხიზლებდა მას, მაგრამ შენც არ მომიკვდე! თითქოს ვისმე კლიტე დაედოს პირზედ, ისეა ყველა გაჩუმებული. მხოლოდ „ივერიამ“ ამოიღო ხმა, მაგრამ ათასჯერ და ათი-ათასჯერ უკეთესი იქნებოდა, რომ ისევ ჩუმად ყოფილიყო, რადგანაც, გვითქვამს და ვამბობთ, რომ ამ გაზეთს არაფერს საქმეში არ შეუძლიან სულ უბრალო სიმართლე დაიცვას, არ შეუძლიან პირუთვნელად მოეპყრას სულ უბრალო, ყველასათვის ცხადს საქმესაც. მისთვის არ არსებობს საზოგადო, საქვეყნო საქმე! მისთვის არ არსებობს სიმართლე, ჭეშმარიტება! მისთვის არსებობს მხოლოდ პირადი დამოკიდებულება ამა თუ იმ პირთან, მეგობართან თუ გარეშესთან და სხვა არაფერი. მაშ სხვა რით, თუ არ ასეთი პირადი ანგარიშებით, უნდა აფხინათ ამ გაზეთის ისეთი ქადილიანი წერილი, რომელიც მოთაგსებული იყო ამ წლის № 43-ში კახეთის რკინის გზის გაყვანისათვის აქციონერული საზოგადოების დაარსების შესახებ? მაგრამ ჯერ ვიდრე ამ წერილის შესახებ რასმე ვიტყოდე, საქობროფ ვრაცხ ცოტა უფრო მეტის საფასვრით გავაცნო მკითხველებს ამ საქმის ვითარება კავკასიის სამეურნეო საზოგადოებაში ყოფილ კრებებზე, რადგანაც, ჩვენმა გაზეთებმა, თვისი ჩვეულებრივი ჩვეულებისამებრ, ყოველად უფეროდ აღნიშნეს იგი.

გაგონილი გექნება, მკითხველო, რომ კახეთის რკინის გზის გაყვანის კონცესია (ნებართვა) მიცემული აქვს მთავრობისაგან ბბთ ნ. ჭავჭავაძეს და ცნობილს ინჟინერს სიმბერგს. გაგონილი გექნებათ ისიც, რომ ამ ნებართვით კახეთის რკინის გზა კანცისიონერებმა უნდა გაიყვანონ ზემო-აფხალიდამ მდინარე არაგვის მარცხენა კიდით და საგურამო-ერწო-თიანეთით სოფელ ახმეტამდის, ხოლო აქედამ თელავ-ბაკურციხით სოფელ საქობომდე და იქიდან, როცა დრო და შეძლება ნებას მისცემთ

—ზაქათალა-ნუხით ბაქოს რკინის გზის სადგურ ველახამდის მიმართულება გზისა, როგორც ყოველი ჭკვათა-ყოფელი მკითხველი დაინახავს, ჩინებული და საუკეთესოა, რადგანაც იგი ერთგვართ კარგად აერთებს **კახეთს**, ამ უმთავრეს მიზანს გზისას, როგორც დასავლეთთან, ისე აღმოსავლეთთან, მაგრამ ასე როდი ესმით ზოგიერთ ვაჭრატონებს და სამწუხაროთ თვით ბექლდითი სიტყვის ორ განოებს საქვეყნო საქმე, საქვეყნო სარგებლობა!.. ამ ჯურის კაცებს **საქვეყნოდ**, **სასარგებლოდ** მარტო ის მიაჩნიათ, რაც თვით მათთვის არის სასარგებლო, რაც თვით მათს კარმოდმოს ჩაუვლის ორი თუ ათი ნაბიჯის სიშორით... ასეთი შემცდარი და ვიწრო შეხედულება არის მიზეზი იმისა, რომ სწორედ იმ დროს, როდესაც ამდენი ლოდინისა და ვაი-ვაგლახის შემდეგ, კახეთის რკინის გზის კანცესიონერები მხნედ შეუდგნენ საქმის სისრულეში მოყვანას, ამ ვაჭრატონებმა, ბ-ნ ანდრონიკაშვილის ინიციატივით მოთავეობით, აგრეთვე არა ნაკლებს სიმხნით მთელი წინააღმდეგობა აღმართეს. ჯერ იყო და სამეურნეო საზოგადოება შეიყვანეს შეცდომაში იმით, რომ უდრო-უდროვოდ, ვითომდა სამეურნეო საჭიროებათა განსამარტებლად, მთელი ორი დღე ანდრონიკაშვილის ფუჭი მოხსენებების კითხვას და კამათს მოანდომეს და ახლა, როცა იქ ვერას გახდნენ და სრულიად დამარცხდნენ, ახლა „ორგულ ბუნება“ გახეთებს მიმართეს და მათის ჭრელ-ჭრელი წერილებით ჰსურთ, რითაც კი შესძლებენ, ხელი შეუშალონ დაწყებული საქმის განხორციელებას. საქმე იქამდის მივიდა, რომ „ივერია“ ასეთის სიტყვების წარმოთქმასაც კი არ ერიდება საქვეყნოდ:

ჩვენ კვლავაც ვეცდებით ყოველი ღონისძიება ვიხმაროთ, რომ როგორმე ავაცდინოთ ჩვენი ქართველობა საშინელს განსაცდელსა...

მაგრამ, რადგანაც ჩვენ დაპირებული ვართ, «ივერიის» ამ წერილის შესახებ ქვემოთ ვილაპარაკოთ, ამიტომ განვაგრძოთ წერილი. დიახ, იმას მოგახსენებდით, რომ მოწინააღმდეგეებმა მთელი დარაზმული წინააღმდეგობა ამართეს კახეთის რკინის გზის მოხსენებულნი მიმართულების წინააღმდეგ ინჟინერ ანდრონიკაშვილის სახით. 7-ს თებერვალს უკანასკნელმა წაიკითხა კავკასიის სამეურნეო საზოგადოებაში მოხსენება, რომელშიაც მრავალნი ტყუილი და მართალი საბუთებით უმტკიცებდა მრავლად დამსწრე საზოგადოებას, რომ კახეთის რკინის გზამ თიანეთზე კი არა, უთუოდ სართაქალა მაჩხაანზე უნდა გაიაროს, საქობოს ჩავიდეს და მხოლოდ აქედან (რა ჰკვიანია!) წავიდეს კახეთისკენ და სოფელ ახმეტაში თუშ-თუშავ-ხევსურეთის მთებს მიეხვიოსო.

ფიცი შრწამს, ბოლო მაკვირებსო, წათქვამია ძველად. დიახ, ფიცი გვწამს, მაგრამ იმას კი ვერ ვიწამებთ, ბ-ნი ანდრონიკაშვილო, რომ ეგ რკინის გზა თქვენ კახეთისთვის არა გინდოდესთ ივრის ხეობისათვის და მაჩხაანისთვის!.. ხოლო, თუ მაინც და მაინც კახეთს ეპოტრნებით, ეს მხოლოდ საბუთისთვის, მიხეზნისთვის გინდათ, რადგანაც იცით, რომ მარტოდენ ივრის ხეობას და მაჩხაანს რკინის გზას არაფერ აღირსებს...

ანდრონიკაშვილის მოხსენებას და მისშიერ კახეთის რკინის გზის მრავლად დასაბუთებულ მიმართულებას მრავალი დამსწრეთაგანი წინ აღუდგა და ბევრი კარგი საბუთიც მოიყვანეს იმის დასამტკიცებლად, რომ თიანეთის მიმართულება სჯობია სართაქალა-მაჩხაანის მიმართულებას, მაგრამ კამათი კამათადვე დარჩებოდა, რომ ი. როსტომაშვილის ერთს მოსახრებას სრულიად მიწასთან არ გაესწორებინა ბ-ნი ანდრონიკაშვილის და სხვა მისთანა ინჟინერების ყოველი საბუთები. ჩვენ იმდენად საინტერესოთ მიგვაჩნია როსტომაშვილის ეს მოსახრება, რომ

საქიროდ ვრაცხთ სავსებით მოვიყვანოთ აგი აქ, მით უმეტეს, რომ ჩვენმა გაზეთებმა ერთი სიტყვითაც არ გაიხსენეს იგი, თუმცა ცხადი იყო ყველასათვის, რომ ანდრონიკაშვილის და მისი კამპანიისაგან მიტანილს ჟურნალს მხოლოდ და მხოლოდ ამ მოსაზრებამ მოუღო ბოლო. როსტომაშვილმა სთქვა:

„კახეთის რკინის გზის ზართაქალაზე და მაჩხაანზედ მიმართულების მომხრენი ჯვარს ეცმიან ტურფა და ძდიდარ კახეთასათვის, სწერენ და ამტკიცებენ, რომ კახეთს გზა უნდა, რომ კახეთი იღუპება; ურკინის-გზოდ და სხვ., მაგრამ, მე როგორც ვხედავ, კახეთს აქ მათთვის მარტო კარგს და ძლიერს დამამტკიცებელს საბუთს შეადგენს იმისას, რომ რკინის გზამ უეჭველად სართაქალაზედ და მაჩხაანზედ უნდა გაიაროს, რომ ეს მართალია, ამის დასამტკიცებლად ნება მიბოძეთ ადაფასთან გავიდეთ და იქ დაგინატოთ ის, რასაც ეგენი აძლევენ იმ კახეთს, რომლისთვისაც ასეთის თავგამოდებით იღწვიან აქ. (როსტომაშვილი გავიდა დაფასთან და დახატა ზედ ორივე მიმართულების დაბა-ქალაქები, თბილისიდან დაწყებული ვიდრე სადგურ ველახამდის).

ანდრონიკაშვილს და მის მომხრეთ გაჰყავთ კახეთის გზა სართაქალაზე-მაჩხაანზედ, ვიდრე საქობომდის. ხოლო აქედამ ბაკურციხეთელაგზებზედ სოფელ ახმეტამდის, მერე? — მერე არსად, ახმეტასთან, როგორც ვიცით, თავდება კახეთის დიდებული ველი და იწყება მთები. დადექ! ეგენი ბნებიან ეგენი რკინის გზას! — ხოლო რას ნიშნავს, რომ უთხრა რკინის გზას: დადექ! — რასა და სიტყვილისა, ბატონებო! ეს ერთიო. მეორე. მათივე თქმით, კახეთის რკინის გზას სახეში აქვს არა მარტო დღევანდელი კახეთი; მას სახეში აქვს ძველი, ისტორიული კახეთიც. (ჭერეთის აღმოსავლეთი ნაწილი) — ზაქათლისა

და ნუხის მზრები. ამიტომ კახეთის რკინის გზამ საქობოდამ, დღეს თუ ხვალ, უეჭველად უნდა განაგრძოს თვისი მსვლელობა, გაიაროს ზაქათალა-ნუხაზედ და მივიდეს ევლახამდის, ე. ი. შეუერთდეს ბაქოს რკინის გზას. რა სურათს მივიღებთ მაშინ, რომ კახეთის რკინის გზა ისე გავიყვანოთ, როგორც სართიქალაზე მიმართულების მომხრენი ამბობენ? აი რას მივიღებთ: რკინის გზა წავა თბილისიდან სართიქალა-მაჩხაან-საქობო-ზაქათალა-ნუხაზედ და შეუერთდება ევლახთან ბაქოს გზას, მაგრამ, ერთი მიბრძანეთ, თვით კახეთს რაღა ბატონებო, რომ კახეთის რკინის გზამ ასე გაიაროს? — რა და აი ეს საწყალი ნაჭერიო — საქობოდამ ახმეტამდის, ე. ი. სიკვდილი!.. არა, — სთქვა როსტომიშვილმა: თუ კახეთისთვის ვიდწვით და მისთვის მართლა გული შეგეტიკივა, კახეთს ისეთი რკინის გზა უნდა მივცეთ, რომელიც თბილისიდან პირდაპირ მასზედ გაივლის და მიებჯინება არა მთებს, არამედ წავა საქვეყნო კარისკენ, ე. ი. საქობო-ზაქათალა-ნუხისკენ ვიდრე ევლახამდის. ასეთი გზა კი კახეთის მართო თიანეთის მიმართულებას ან ცოტათი მის ქვემოთ გაყვანილს გზას შეუძლიან მისცეს და ამიტომ, ბატონებო, უკუ ვაგდოთ ყოველი ქიშპობა-წინააღმდეგობა, შევერთდეთ და როგორც ერთი კაცი მხარი მივცეთ იმათ, ვისაც ამდენი ლოდინისა და დავი-დარაბის მერე ძლივსა ძლივობით მოუგვარებია კახეთის რკინის გზის პირდაპირ კახეთზედ და არა მაჩხაანზედ გაყვანა, რადგანაც მხოლოდ გზის ამ მიმართულებას შეუძლიან მიანიჭოს კახეთს ერთგვარად კარგი კავშირი თბილისზედ დასავლეთ საქართველოსთან, შავ ზღვასთან, სამხრეთ-დასავლეთ რუსეთთან და ევროპასთან, ხოლო ევლახის საშუალებით ბაქოსთან, კასპის ზღვასთან, აღმოსავლეთ რუსეთთან, კიმბირთან და მთელ აზიასთან. აი ასეთი მიმართულების გზა ეჭირება კახეთს და უთუოდ ასეც უნდა გავატაროთ

იკი, თუნდაც რომ ერთი-ორად ძვირად დაჯდეს მისი გაყვანა“.

მოწინააღმდეგენი დამარცხდნენ, მაგრამ მათ კიდევ სცადეს ბედი. ი. ჯ—მა მოახსენა თავმჯდომარეს, რომ საბოლოოდ გადაწყვეტა კახეთის რკინის გზის მიმართულებებისა სპეციალურ ტექნიკურ საზოგადოებას გადავცეთო და მასთან ანდრონიკაშვილის მოხსენებაცაო. დეე იმათ გასაჯონ, იმათ გადაწყვიტონ ეს სადავო საქმეო. ზოგიერთებს არ ექაშნიკათ ეს წინადადება, ხოლო როსტომაშვილმა სთქვა: „რად უნდა გადავიტანოთ ტექნიკურ საზოგადოებაში!? ტექნიკები და ინჟინერები არ იყვნენ, რომ შეცდომაში შეიყვანეს მთელი თავად-აზნაურობა და კახეთის რკინის გზის გაყვანა სადღაც ჩალაუბანზედ განიძრახეს ახმეტამდის, ე. ი. კვლავ მთებს მიაბჯინეს... ინჟინერი არ იყო ბ-ნი რომანოვი, რომელმაც უარ-ჰყო ჩალაუბნის მიმართულება და თვითონ კი გამოძებნა სადღაც უდაბნოში სადგური სოლუთ-ბულაღი და ურჩევდა მთავრობას კახეთის რკინის გზის გაყვანას აქედამ გარეჯის თვალ-უწვდენ უწყლო უდაბნოებზედ ვიდრე საქობომდის და აქედამ კვლავ ახმეტამდის, ე. ი. მთების ძირამდის!.. არა, მე ინჟინერი არა ვარო, მაგრამ ყველა ასეთ ინჟინერ-ტექნიკებს პროფანებს ვუწოდებო. მე წინააღმდეგი ვარ ამ საქმისა ტექნიკურ საზოგადოებაში გადატანისაო, ჩვენც კარგათ შეგვიძლიან საქმეს ვრცლად შევხედოთ და ის მიმართულება ვარჩიოთ, რომელიც უფრო მოუხდება მთელს ქვეყანას და არა მხოლოდ რომელიმე დასს თუ კუთხეს ქვეყნისას“...

ჯ-ის წინადადება უარყოფილ იქმნა და თბილის-თიანეთის კახეთის რკინის გზის მომხრეებს და კონცესიონერებს ნება დაერთო სამეურნეო საზოგადოების კრებისაგან დაუბრკოლებლად განაგრძონ თვისი მეცადინეო-

ბა ამ მიმართულებით კახეთის რკინის გზის განხორციელებაზედ.

მოწინააღმდეგენი ამითაც არ დაცხრნენ და ხელს გაზეთებს მიმართეს, რომ ამით მაინც რამოდენადმე შეაფერხონ კახეთის რკინის გზის საქმის განხორციელება. მათ დიდს ხანს არ დასჭირდათ ასეთის გაზეთის ძებნა. „მოწინააღმდეგე“ კამპანიას ზედმიწევნით შეეფერებოდა «ივერია» და იმათაც ამ გაზეთში გამოქიმეს ის მეთაური წერილი, რომელზედაც გაკვრით ზემოთ მოგახსენეთ. წერილი მართალია „მეთაურია“, მაგრამ ისეთივე წყალ-წყალა, როგორც მთელი მოხსენება-შრომა მოწინააღმდეგე დასისა. ეტყობა გაზეთი ღრმად დარწმუნებულია, რომ თავისი უსაბუთო ძახილით—ჩვენ კვლავაც ვეცდებით ყოველი ღონისძიება ვიხმაროთ, რომ როგორმე ავაცდინოთ ჩვენს ქართველობას საშინელს გუნსაცდელს», —მთელს ქართველობას მაშინვე თავისკენ გადობირებს, მაგრამ სცდება. მისმა მეთაურმა სამწუხაროდ დიმილის მეტი მკითხველზედ სხვა არავითარი გავლენა არ იქონია და კახეთის რკინის გზის საზოგადოება უკვე აწურობს თავისს საქმეებს. მაგრამ მაინც სჯობია დალაგებით დაფარდვიოთ „ივერიის“ მეთაურის დალაგებანი და ამიტომ კოტაოდენ მოთმინებას კიდევაც ვსთხოვთ მკითხვერს.

პირველი. „ივერია“ ჰგოდებს, რომ საქმის მოთაფქნი სთხოვენ კახეთის მემამულეთ 2¹/₂ მილ. მანეთს სააქციონერო თანხის შესადგენად—სცდებით, ბატონებო. 2¹/₂ მილიონ მანეთს კი არა, მარტო ამისი ნახევარბ, ე.ი. 1,200,000 მანეთი საჭიროა საქმის დასაწყობად და განსახორციელებლად, ხოლო აქედამაც, ჩახვერის, ე.ი. 600,000 მანეთისა, კახელებს დაურიგდებათ საზოგადოებრივ აქციები იმ მამულების დათმობისათვის, რომელსაც საჭირო იქნება რკინის გზის ლიანდაგისათვის (ამ მამულ-

ლების დათმობას კახელები მუქთადაც მზათ იყვნენ). ასე რომ კახელებმა მარტო დანარჩენი 600,000 მანეთის აქციები უნდა გაანაღდონ, რაიცა არავითარს სიძნელეს არ წარმოადგენს ამათთვის იმ ღონის-ძიებით, რომელსაც საზოგადოების დაარსების მომხრენი უჩვენებენ, ე. ი. მამულების ბანკში გადაგირავებით, გარდა იმისა, რომ საუფლის-წულო უწყება და ბევრი ჩვენი შეძლებული ქართველობა კარგა დიდძალ აქციებს შეიძენენ. უხადზე უხადია, რომ მამულის მენატრონენი მოხსენებული გადაგირავებით სრულიად არასფერს ჰკარგავენ, რადგანაც ამ გადაგირავებით მათს მამულს ყოველ დესეტინაზედ, მგრფალია, ხუთიოდე მანეთი ვალო წაემატება, მაგრამ ისიც იანგარიშეთ, თქვე დალოცვილებო, ახლა რამდენად ფასში აიწევს ამ რკინის გზის გაყვანით ეს დაგირავებული მამულები? მერწმუნეთ, რომ ბევრს მამულს ხუთი მანეთი კი არა, რატომ 50 და ასი მანეთიც არ წაემატება ფასში!.. მეტს ვიტყვით: ვინ იქნება ისეთი ქვემოკლე, რომ იმის მამულისკენ რკინის გზას აკეთებდნენ და დესეტინა მამულზედ ხუთი მანეთი არ გამჟოილოს, რომ თითონაც მოდაწილე შეიქმნეს ამ დიადსაქმეში!? ხუთს მანეთს კი არა, ბარემ ხუთს თუმანსაც დიდის სიამოვნებოთ ვავიდებ დესეტინაზედ, ოღონდ ჩემის მამულისკენ გაწყვანონ რკინის გზა, — ასე იტყვის, იმედია, ეველა!.. ახლა იანგარიშეთ მამულების მენატრონეთაგან რკინის გზით სარგებლობა საქონლის გადაზიდვით თუ წასვლა-მოსვლით და მიბრძანეთ, რას აგებს მენატრონე იმით, რომ საზოგადოების დაარსების მეთარეებმა მისი მამული ბანკში გადააგირაონ და იქიდან გამოტანილი ფულით მამულის მენატრონეთ კახეთის რკინის გზის საზოგადოების აქციები გადასცეს, ე. ი. გახადონ იგიც რკინის გზის პატრონად, მზრუნველად, რადგანაც გზა მართლაც და იმის საკუთრებას უნდა შეა-

დგენდეს, ვის მამულზედაც და ვისი მამულებისთვისაც გაჰყავთ იგი...

მუორე. გაზეთს არ სჯერა, რომ კახეთის რკინის გზის საზოგადოებამ გაანადღოს თვის-მიერ გამოცემული 9¹/₂ მილიონი მანეთის ობლიგაციები. — აიღეთ, ბატონებო, რომელი გაზეთიც გნებავთ და აშოიკითხავთ, რომ ობლიგაციები ყველა კერძო რკინის გზებისა მარად მეტი ღირს თავისს ნამდვილ ფასზედ. რას ნიშნავს ეს? იმას, რომ კახეთის რკინის გზის ობლიგაციებიც ნამდვილზედ მეტი ეღირებიან და ამიტომ არა თუ 9¹/₂ მილიონ მანეთის ობლიგაციებს სულ მცირე ხანში გაანადღებს ეს საზოგადოება, არამედ ოცი მილიონისაც რომ იყოს, წინ არაფერი დაუდგება, რომ, მაგ., საქობოლამ ამავე გზის ჭაბჭაბუკებისათვის ზაქათალა-ნუხით ევლახამდე ანუ კურდამირამდე ობლიგაციები გამოსცეს. ერთი სიტყვით, რომელი მხრიდამაც გინდათ მოუარეთ საქმეს და, როგორც ეს ვრცლათ განმარტებულია თვით კახეთის რკინის გზის საზოგადოების განსამარტებელ წერილში, კახეთის რკინის გზის გაყვანა თიანეთზედ თუ მისგან ცოტა ქვემოთ იმდენად სასარგებლო და სარუაა ყოველი მისი წევრისათვის და მთელი ქვეყნისათვის, რომ ჩვენ წინათვე დარწმუნებულნი ვართ, რომ არც ერთი კახელი და მისი კეთილის-მყოფელი უკან არ დადგება და ყოველი საშუალებით ხელს მოაუმართავს ამ სასიქადულო საქმის მოხსენებული წეს-რიგით განხორციელებას და არა „ივერისათვის“ ხელს შეუშლის მას...

რაც შეეხება ამ საქმის მომწყობის ლამარკის სასაბუღალტროდ აგდებას, ესეც უსამართლობად მიგვაჩნია. როდესაც ვინმე რასმე აღმოაჩენს, რაში გვეკითხება აღმოაჩენის პირადობა! ჩვენთვის საჭიროა და საინტერესოა თვით აღმოაჩენა, როგორი და რამდენად სასარგებლოა იგი ჩვენთვის და ამ შემთხვევაშიაც ფიქრობთ, რომ ჩვენც

თვით ლამარკის აზრი უნდა გვაინტერესებდეს, რომლითაც ფიქრობს იგი კახეთის რკინის გზის განხორციელებას და არა სასაცილოდ ვიგდებდეთ მას...

„ივერია“ ცდილობს დაამტკიცოს, რომ თბილის-სართიქალის მიმართულება სჯობია თბილის-თიანეთის მიმართულებას, მაგრამ ვისთვის სჯობია ეს მიმართულება, **კახეთისთვის** თუ **აგრას-ხეობისთვის**, ამაზედ კი ბრძნად ხმას იკმენდავს. არა, ბატონებო! ტურფა და დიდებული კახეთისთვის სართუა მარტო ერთად-ერთი—პირდაპირი მიმართულება, ე. ი. თბილის-თიანეთისა, ანუ თუ არ დაგვიშლია—თბილის-ახალ-სოფლის მიმართულება *), რადგანაც მარტო ასეთი მიმართულების გზა გას-

*) ამ უკანასკნელს მიმართულებას რჩეობდა განსვენებული რაფაელ ერისთავი და არც ზენა ვართ მისი წინააღმდეგი, რადგანაც იგიც: ა) თბილის-თიანეთის მიმართულების მსგავსად, მთელს სიგრძეზედ სჭრის კახეთს და მიდის საქვეუბო კარისკენ (ვეფხისტყაოსნის) და არა მთების ძირისკენ (ახმეთისკენ); ბ) გაცილებით მოკლე მანძილით აერთებს თბილისს კახეთთან, სულ უკანასკნელი 20—30 ვერსით მაინც და გ) იგი ერთგვარად კარგად უახლოვებს თბილისს, როგორც თიანეთს, ისე ივრის ხეობას უდიდეს სოფლებს, რადგანაც ამ ვარსკლავით, რკინის გზა თბილისიდან უნდა წავიდეს პირდაპირ მარტოფოზე და ახალ-სოფელზე, აქედამ მივიდეს უჯრამს, რომელიც ვახტანგ კორკასლანის დროს ქალაქი იყო და ახლა კი უბრალო დარბი სოფელია, და რომელსაც ზედ აკრავს ივრის ხეობის უდიდესი სოფლები: ხაშბი, ჰატარძეული, სართიჭალა, საგარეჯო და სხვანი; აქედამ წავა ივრას ხეობით თიანეთის ერწოს ველისკენ (სადაც, როგორც ვიცით, უნდა გადაროს თბილის-თიანეთის რკინის გზამაც), და გადავა კახეთს არა ახმეტით, არამედ ხოდა-

კრის კახეთს მთელს მის სიგრძეზედ და, როგორც უკვე ვსთქვით, მარტო ასეთი შიშართულების გზა ერთგვარად კარგათ შეაერთებს მას დასავლეთთან და აღმოსავლეთთან. რაც უნდა ბევრი საბუთები მოიყვანოთ, რომ სართიქალა-მაჩხაანისკენ სჯობია კახეთის რკინის გზის გაყვანა, ყოველი ამის იქნება, რადგანაც ამ შიშართულების გზა თურქის ხეობისა იქნება და არა კახეთისა... მაინც, თუ არ დაგიშლიათ და თავისი გონდათ გაიყვანოთ, ვინ გიშლით: იღვაწეთ და იშრომეთ, რომ ივრის ხეობასაც მიენიჭოს რკინის გზა, მაგრამ კახეთს კი, ბატონებო, თავი დაანებეთ, ნუ უშლით, თავისს რკინის გზისა და ამ გზის მიმართულებისა კახეთმა თვითონ იცის. ერთი სიტყვაც: ანდროხიკა შვილი თავისს მოხსენებაში ურჩევს კახელებს ვიწრო-ლიანდაგიანი რკინის გზის გაყვანას, მაგრამ უმჯობესია, როგორც სამართლიანათ სთქვა ეს თელავის მაზრის თავად-აზნაურობის წინამძღოლმა; ბ. ე. ჩ—მა; ასი წელიწადი კიდევ მოვიცადოთო, მაგრამ შარდაშირ განიერ-ლიანდაგიან რკინის გზას კი ველირსნეთო... კანცესიონერებს კი, როგორც ნამდვილათ ვიცით, განიერ-ლიანდაგიანის რკინის გზის გაყვანა აქვთ დავალებული. ესეც ზედ-მეტე უბირატესობა ამათი.

დიზრაქტი.

შნის-ხევით და გასწევს თელავით საქობმდის და აქედამ ზაქათალა-ნუხით ბაქს რკინის გზის სადგურკურდამირამდის. ეს მიმართულება, თუ მას რაიმე დაუძლეველი ტუხნიკურია დაბრკოლება არა აქვს, საუკეთესოა თრევე კახეთისთვის, ე. ი. ივრისა და ალაზნის ხეობებისთვის და არც თვით თიანეთის მაზრისათვის არის იგი უსარგებლო. ამ ვარიატის წინაშე, გვგონია, თრევე მხარე თავი უნდა მოიხაროს და ძმურად მოხლოდ ამ მიმართულებით რკინის გზის გაყვანას ეცადოს ყოველი შესაძლებელი საშუალებით... რედ.

მშო შვილებს ღმერთთა პატივსაცემლად. ჩვეულება ბავშვთა შეწირვისა ღმერთთათვის გავრცელებული იყო ფინიკიასა, ბაბილონსა, სირიასა და აგრეთვე სპარსეთში. მეისტორიე ვებერის სიტყვით, ზოროასტრის სჯულის აღმსარებელნი მსხვერპლად სწირავდნენ ხარებსა, ცხენებსა და შეძდეგშა თვით ადამიანებსაც. ფინიკიაში სწირავდნენ მსხვერპლად ღმერთს ბაალს (მოლოქსა) ბავშვებს და ქაბუკებსა, და როცა მსხვერპლად გაწირული კვინსა-ტირილს დაიწყებდა, ქურუმები სხვა და სხვა სამუსიკო საკრავებს დაუკრავდნენ და მით აქრობდნენ მისი ტირილის და ვაების ხმას. სიდონელს ასტარტას (აშერა) სწირავდნენ მსხვერპლად ქალწულებსა. ქურუმები ამ დროს მოდიოდნენ აღტაცებაში, თავის თავს ისახიჩრებდნენ და შოლტს იცემდნენ. „ქართლის-ცხოვრება“ მიწმობს, რომ ქართველები არმაზს, ზადენს, გაცის და გაიმს მსხვერპლად სწირავდნენ თავის შვილებს. მეფე ფარნაოზმა მოსპო ადამიანთა მსხვერპლად შეწირვა და მით დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა თავის ქვეშევრდომებზე. ამ საკეთილო განკარგულებამ, რომელმაც დაიფარა სიკოცხლე რამდენიმე ათასი უმანკო ბავშვისა, ბუნებრივად, ძალადაუტანებლად შეაყვარა ერს თავისი ბრძენი მეფე და იძულებულ ჰყო იგი—მიეღო მისი სარწმუნოებრივი ცვლილებანი. დადგა ახალი ხანა ქართველთა მსხვერპლის შემწირველობისა; მოსპობილ იქმნა ადამიანის მსხვერპლად შეწირვა, მაგრამ არა საზოგადოდ მსხვერპლი: შეგნება თვისი უძღურობისა და ცოდვისა, რომელიც თან დაყოლილი აქვს ადამიანის ბუნებას, და შორდებოდა ქართველსაც და იძულებულს ჰყოფდა მას კვლავ განეგრძო მსხვერპლის შეწირვა ღმერთებისადმი. ფარნაოზის ბრძანებით, ადამიანთა ნაცვლად, ქართველები სწირავდნენ ღმერთებს მსხვერპლად პირუტყვებს, ფრინველებს, მცენარეულობის, სანათს მასალას და ძვირფას

ნივთებსა. მსხვერპლს სწირავდნენ განსაკუთრებულ სამსხვერპლოზე. სამსხვერპლო წარმოადგენდა ოთხკუთხედს შენობას, ქვებისგან შემდგარს, — რომელსაც თავს ჰქონდა გადავლებული კლდეთა ნამსხვრევები. სამსხვერპლოებს შემოავლებდნენ ბოლო დროს ღობესა და ზემოდამ მათ უკეთებდნენ ფარდულს; გარშემო სამსხვერპლოს ზოგჯერ ავლებდნენ გალავანსაც. მაშინ წარმოსდგა სახელწოდება: «საყდარი»... „საყდარი“ ნიშნავს „საყუდარს“, კერძოთა მისაყუდებს, მისაყრდნობს; შემდეგში „საყდარი“ აღნიშნავდა სახლსა, ტახტსა, საცხოვრებელს სადგომსა. სამსხვერპლოს აკეთებდნენ საკურთხევლის წინ. იყო საკურთხარი სამსხვერპლო უსისხლო მსხვერპლისთვის (ერბო, ხორბალი და სხვ.) სისხლიან მსხვერპლის სამსხვერპლოს ახლოს იდგა დიდი თასი ხელის დასაბანად და მაყალი გაუქრობელი ცეცხლით. ქართველები სწირავდნენ მსხვერპლად დიდს ქონის და ცვილის სახეობებს, რომელთაც დაანთებდნენ არმაზისა და ზადენის კერძოთა წინაშე. ამას გარდა სწირავდნენ თეთრს და გრძელს ჰურებს, რომელთაც „შოთა“ ჰქვია. შოთი წარმოსდგა „შოთანიდამ“ უკანასკნელი სახელი არმაზის ქართულნი სახელწოდებაა. შოთანი ნიშნავს „მასაზრდოებელს“, «მკვებავს» — ქართველები სწირავდნენ კიდევ მსხვერპლად: თეთრს სასიამოვნო სუნთანს თაფლსა, ხილსა, ღვინოსა (მაქარსა და ძველს — ზედაშეს, უკანასკნელს ინახავდნენ საკურთხარს საზედაშე ქვევრებში), ყვავილებს, მაწონს, რძეს, ნალებს, ერბოს, ყველს და სხვა... ქურუმები ღოცვას წარმოსთქვამდნენ, როდესაც მლოცველები მსხვერპლს მიიტანდნენ საკურთხევლთან. მსხვერპლს სამს ნაწილად ჰყოფდნენ ქურუმები: ერთს ნაწილს თავისთვის იტოვებდნენ, მეორეს — აძლევდნენ ღარიბს მლოცველებს და მესამეს — სნეულებს და პატიმრებს უგზავნიდნენ. ყველა ძვირფასი ნივთები, ოქროსი და ვერცხლისა, რომელსაც მლოცავნი

სწირავდნენ მსხვერპლად, შეადგენდა ბომონთა ხელუხა
ლებელს საკუთრებას და ხმარდებოდა უკანასკნელთა გა-
მშვენებებს.

ფარნაოზის შემდეგ იშვიათად ხდებოდა ადამიანის
მსხვერპლად შეწირვა საქართველოში. ეს აღარ შეად-
გენდა სარწმუნოების უსათუო მოთხოვნილებას... ხანდა-
ხან სარწმუნოებრივის მიბრჯნილობის (ფანატისმის) ჩა-
გონებით ხდებოდა ადამიანის მსხვერპლად შეწირვა...
სტრაბონის სიტყვით, ალბანიაში (კახეთში) სწირავდნენ
მსხვერპლად «ქადაგებსა», იმ პირთ, რომელნიც კკუა-შე-
შეშლილნი იყვნენ. ადამიანის მსხვერპლად შეწირვა სა-
ქართველოში საბოლოოდ მოსპო მეფე რევა (181—213
ქრისტესით), რისთვისაც ისტორიამ მას უწოდა, „მატ-
თალო“... ამ მეფის დროს ქრისტიანობა უკვე მოახლო-
ვებული იყო საქართველოსთან (კაპადოკია, ჰონტი).
რევის შემდეგ მოისპო სამუდამოდ ადამიანის მსხვერპლი
და, თუ კიდევ მოიხსენება იგი „წმ. ნანოს ცხოვრების
აღწერაში“ — მოიხსენება ისე, როგორც საძაგელი ძველი
ჩვეულება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა წარმართ — ქარ-
თველთა ცხოვრებაში, მოიხსენება იმ მიზნით, რომ ქარ-
თველთ შეეძლებინათ ძველი სჯული და მთელის თვი-
სის არსებით დამორჩილებოდნენ სახარებელ სწავლასა.

კაცის ძქმლობა და ადამიანის მსხვერპლად შე-
წირვა.

ზოგიერთი ქართველებს მიაწერენ „კაცის ძქმ-
ლობას“. ამის შესახებ ცნობილი ბროსე აი რა საფუძ-
ძვლიანს ჰაზრს წარმოსთქვამს *): „მე შეძლებდა დავიჯე-

*) „ისტორია საქართველოსი“ დ. ბაქრაძის გვ. 130.

რო, ვითომც იბერიელთ ოდესმე ჩვეულებად ჰქონიყოთ კაცის მკამლობა. კაცის მკამლობას, ჩვეულებად შეთვისებულს, ძნელად ჰპოულობენ თვით აზიის ტომებში. ამერიკისა და ოკეანის მცხოვრებნი, რომელთაც, მართალია, ჰქონიათ და აქვსთ ეს ჩვეულება, არიან ველურნი მუომარნი; იმათ არ იციან ბინადრული ცხოვრება, არც იმის საფუძველი, მიწის შემუშავება. ისინი იკვებებიან წყლის ცხოველით და ტყის ნაყოფითა. ამისათვის შესაძლებელია, რომ იმათი პირუტყვის მსგავსი ბუნება და შიმშილი აღძრვენ იმათს გულისწადილსა, როდესაც ისინი ჰხედავენ მტერსა, მიწაზედ გართხმულსა. მაგრამ აღამიანის კამა ნაყოფაერის მიწის მუშაკთ აბერთვან, რომელნიც ბერძნების და რომაელების თქმით, მკიდროდ დაფუძნებულს ტომს შეადგენდნენ, შესაწყენარებელი საქმე არ არას და მე უარ გჭყაფე მას. მართლა და ჩვენს დროს აღამიანის მსხვერპლად შეწირვის და კაცის მკამლობის ჩვეულებას მისდევენ ავსტრალიის კუნძულებზე; ამერკისა და აფრიკის ველურს მცხოვრებლებში, თუმცა ზოგნი იმათგანნი არიან აღგილობრივ დამყარებულნი და ბინადრობენ უხვად შინიკებულს მხარეებში. ამ საზიზღარი ჩვეულების მიზეზი არის პირუტყვეული ბუნება. ავსტრალია-ამერიკის ტომნი ისე დაბლა სდგანან გონებით და ზნეობით, იმათთვის კაცის კვლა, მტრის ყელის გამოჭრა ისეთივე საქმეა, როგორც ნადირის დაკვლას იგინი არც თავიანთს სიცრუცხლეს სდებენ ფასსა, არც სხვისასა ამ მდგომარეობაში იყვნენ ისტორიის წინა-დროებში თვით აზიელნი და ევროპეელნი, რომელნიც ახლსა გონებისა და ზნეობის წარმატებაში არიან შესულნი. იმათშია შიმენ ისეთი სიმხეცე ვხედვით, როგორც ახლსა ავსტრალია-ამერიკელებში ასეც უნდა ყოფილიყო. ამას ევნიტუციებენ სხვოვალად ბუნებში მკანონი, ენესი, შინილოგიური და ისტორიული ცნობა. ჰეროდოტეს

თქმით, სკვითები... მსხვერპლად სწირავდნენ მარსსა იმ უცხო ტომთა, რომელნიც იმათ ხელში ჩაუვარდებოდათ. უცხო ტომთავე მსხვერპლად სწირავდნენ ქალწულ ღმერთსა ცაგნო—სკვითნი. ეს ჩვეულება ჰქონდათ აგრეთვე ძველს ჩერქეზებს. სტრაბონის სიტყვით, ალბანელი (კახ-ჰერეთელი) მსხვერპლად სწირავდნენ დიანას ადამიანსა. ბერძენნი უკლავდნენ დიანა—ღმერთსა ჩვილს ყრმებს ორისავე სქესისას. აღამემზონმა განიზრახა თავისი ქალის იფიგენიის მსხვერპლად შეწირვა დიანასისთვის, ეგებ ამ ღმერთმა ქარი აძრასო. თუმცა ეს ცნობები არ გვიჩვენებენ კაცის მჭამლობას, მაგრამ როდესაც ადამიანი ისეთს მხეცურს მდგომარეობაშია, რომ მსხვერპლად შეწირვას თავისის მოყვისისას არ იზიზღებს, მაშინ ის არც კაცის ხორცის ჭამას უარ-ჰყოფს. ზოგიერთნი მწერალნი კაცის მჭამლობას მიაწერენ სკვითებს, ეთიოპელებს, აზიელებს და თვით ბერძენების წინაპართა. საქართველოში ეს ჩვეულება იქნებოდა ისტორიის წინა დროებში. ის ვინაა არა დასაჯერებელი, რომ ჩვენს წინაპარნი ამ ჩვეულებაზე მდგარიყვნენ ქრისტეს უახლოეს საუკუნოებში. იმ დროს იმათ ასე ჰქონდათ დამყარებული სამოქალაქო წესი, ისეთს ხარისხზე იდგნენ ისინი კონებიოც და წნეობითაც, რომ უოგლად შეუძლებელი საქმეა, რომ ამ მხეცურს თვისებას მაშინ ადგილი ჰქონიოც, მრავალი იმ ფაქტებთაგანი, რომელიც ჩვენს მატეანეს ისტორიულს დროებში შემოაქვს, უნდა მიგათვისდეთ ისტორიის წინა დროებას. კაცის მსხვერპლზე და მჭამელობაზე უნდა ეს უნდა ათქვას. საქართველოში ხშირად ღმერთებს სწირავდნენ მცირეწლოვანს შვილებს, მაგრამ კი არ დაჰკვლიდნენ, არამედ მისცემდნენ მღვდელთა კერპთასა და იგინი აღზრდიდნენ მათ მღვდლად კერპთა. ანუ მსახურად ბომონთა მათთა. თეიმურაზ ბატონიშვილის სიტყვით, კაცის მსხვერპლისა და კაცის მჭამლობის შესახებ თქმუ-

ლებანი ქართულს მატთანეში შეტანილია ქრისტეან ძე-
მატეანეთაგან ჯერელი ძიხნით. იმათ სურდათ, რათა ქა-
რთველს ერს შეეძულებია წარმართობა და მტკიცედ და-
ეცვა სახარების სწავლა *).

რაც შეეხება ქართველთა კაცის მქამლობას, იგი
შეთხზულ იქმნა შემდეგის მიზეზის გამო. ქართულს მა-
ტიანეებში შეტანილია ხალხური თქმულება; „კარსნელ-
თა მართებსა კოდმანელთა ხუთა მკვდარა“ **). მაგრამ
უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს თქმულება სრულიადაც არ
უჩვენებს კაცის მქამლობას საქართველოში. ჩვენს წიგ-
ნით, ამ თქმულების განმარტება შეიძლება შემდეგის სა-
ხით: ვთქვათ, სოფელმა კოდმანმა გაგზავნა მტრებთან
საომრად ოცი მეომარი და სოფელმა კარსანმაც ამდენი-
ვე მეომარი. კოდმანელთაგან ომში მოჰკვდა, ვთქვათ,
ხუთი მეომარი, — ხოლო კარსნელთაგან არც ერთი არ
მომკვდარა. ამის გამო მეორე ომის დროს კარსნელთ
უნდა გაეგზავნათ ომში არა ოცი, არამედ ოცდა ხუთი
მეომარი, ხოლო კოდმანელთ — 15 მეომარი, რადგან „კა-
რსანელთ მართებთ კოდმანელებისა ხუთა მკვდარა“, რა-
მდენიც ომში დაიხოცნენ.

აი მარტივი და ჭეშმარიტი განმარტება ზემოთ-მო-
ყვანილის თქმულებისა, რომლის მეოხებით შეთხზულ
იქმნა დაუჯერებელი ამბავი ქართველთა კაცის მქამლო-
ბის შესახებ ქრისტეს მოსვლის ახლო საუკუნოებში.

დღესასწაულები. დღესასწაულებში სადიდებლად
ღმერთებისა მონაწილეობას იღებდა მთელი ქართველი
ერი. როდესაც ხალხი ბომონებისკენ მიდიოდა, სხვა და
სხვა საკრავებს უკრავდა და ზედ დამღეროდა. ჩვეულებ-

*) იქვე გვ. 131—133;

***) ისტ. ვახუშტისა. გამოც. დ. ბაქრაძისა, გვ. 3.

რევ ხალხის წინ მიდიოდა მეფე, რომელსაც თან ახლდნენ დედოფალი და დიდებულნი. ხალხი მეფეს გზა და გზა ეგებებოდა და პატივის ცემის ნიშნად გზაზე ფიანდაზად უხვად ყვავილებს და ხის ტოტებს უფენდა. უმთავრეს დღესასწაულად ითვლებოდა დღესასწაული არმაზისა (6-ს აგვისტოს). საყვირის ხმები ხმა მალლად აუწყებდა ხალხს ამ დღესასწაულის მოახლოებას. მთელის საქართველოდამ ხალხი გროვდებოდა არმაზის ტაძრის ეზოში და აქ მართავდა ღვინისა, სქამდა, სვამდა, ცეკვავდა და ჰგაიობდა სასულიერო და საერო სიმღერებსა. დღესასწაული გრძელდებოდა სამს დღესა. ქრისტიანობის მიღების შემდეგაც ქართველს ხალხს შერჩა ჩვეულება ტაძართა ეზოებში დროს გატარებისა. საქართველოს ეკლესია წინააღმდეგი არ იყო საქრისტიანო ტაძართა ეზოებში ხალხის შეკრებისა, მტრამ დიდად ჰგმობდა. ამ შეკრებებს ეამს ლოთობასა და ქეიფში დროს გატარებას. რუს-ურბნისის კრებამ (1103 წ.), სხვათა შორის, შემდეგი დადგენილება გამოსცა ამ ჩვეულების შესახებ: „ნუმცა მონასტერთა შანა შექმნაჲ საგაჭროთა კრას კრებათა, ნუმცა რა სხვა სამოქალაქო და სასოფლო წესა ქმნილას მონასტერთა შანა“. ამისდა მიუხედავად ეს ჩვეულება აქამომდე დარჩენილია საქართველოს ეკლესიაში და იწოდება «ჯგანობადა» (წმ. ჯვრის სახელის თაყვანისცემა)... ღამის თევზ ტაძართა ეზოებში მოგვაგონებს ძველქრისტიანთა ღამის თევას (ვიგილიას), რომელსაც თან ახლდა ლოცვა და საეკლესიო საგალობლები. ღამის თევის ჩვეულება ხალხს შეაქვარებს თავის მშობლიურ სალოცავებს და აწმიდა ადგილებსა. ამის გამო იგი თანაგრძნობის ღირსად მიჩნეულია. ტაძრის ეზოში ხვდებიან დღესასწაულებში ახლო ნათესავები, მეგობრები და ნაცნობები ერთმანერთსა ღეს ურთიერთს უზიარებენ თავის მწუხარებას და სიხარულსა...

ლოცვა. ჩვენამდის არ მოუღწევია წარმართობის დროინდელს ლოცვებსა, თუმცა მათი არსებობა ექვს გარეშეა საქართველოში. „წმ. ნინოს ცხოვრებაში“ დაცულია ნუმიში ძველის ლოცვისა, რომელსაც ქართველები წარმოსთქვამდნენ არმაზის წინაშე: „**ჰოი! ჩემდა, უკეთუ დასაძევავლე დიდებასა დიდისა შინა ღვთისა ან-მასისასა, ანუ შესა მე წაისძე ვწესტეთ სიტყვად ებრაე-ლთა თანა, გინა მოგვითანა სძენასა თდენ დამთხვეულ ვიყო მზისა მსახურთასა და მათსა, რომელნი აგი იტყვიან უძეცრებით დიდსა ვისმე ღმერთსა და შესა ღვთისა ზეცათასა, და იზოვოს წაიძე ჩემ შორეს ესე ვითარი ბიწი, დამცეს მე მახვილი აგი მისა, რომლისაგან უშინის ყოველსა ქვეყანასა!**“.

ამ ლოცვის წარმოთქმის შემდეგ, ქართველები შიშით და ძრწოლით შესწირვიდნენ მსხვერპლს არმაზსა. ამას გარდა ყოველ დილით მცხეთის ქართველები (კოდმანიდამ) მზის ამოსვლის ჟამს სახლის თავებიდამ ლოცულობდნენ არმაზსა *).

გალობა. გალობა წარმართობის ჟამს ძლიერ იყო განვითარებული საქართველოში. გალობას ორი სახელ-

*) იმ ხეობაში, სადაც ძველად არმაზის კერძი იდგა და მასი სახელის ბოძანი იყო, ქრისტიანობის მიღების შემდეგ ქართველებმა აღაშენეს ღვთის-მშობლის ტაძარი, რომლის დღეობა მოდიოდა ზირველს მაისს წმ. თამარ დედოფლის ხსენების დღესა. დიდად ჰატეფტემულმა ბ-ნმა ესტატე ჩხარტიშვილმა თავის ხარჯით ნანგრევთაგან აღადგინა ეს ტაძარი, გაუკეთა მშვენიერი მისაჯალი გზა და თვით დანიშნულ იქმნა იმის მნათედ. დიდი დგაწლი დასდო ამავე ტაძარსა მღვდელმონაზონმა მირიანმა. შესანიშნავმა თავის მხნეობათ.

წოდება აქვს ქართულს ენაზე: „გალობა“ და „სიმღერა“. პირველი სახელწოდება ნიშნავს სასულიერო სიმღერას, სარწმუნოებრივის შინაარსისას და აგრეთვე სიმღერას უმაღლესს, ესტეტურის ხასიათისას, როგორც არის მაგალითად, ბუღბუღის გალობა. სანსკრიტულს და ზენდურს ენებში: „გა“ ნიშნავს „სიმღერას“. აქედან წარმოდგა ქართული სიტყვა: „გა—ლ—ობა“. ამ სიტყვაში უმთავრესი ნაწილია: „გა“, დაბოლოვება: „ობა“. და მათ შორის ასო: „ლ“ კეთილ ხმოვანებისათვის არის ჩამატებული...

საქართველოს მშვენიერი და მდიდარი ბუნება ხელს უწყობდა ქართველის ცხოვრებაში მხიარულის უდარდელის და უზრუნველის მიმართულების დამყარებას, და ეს მიმართულება, მის სულის მდგომარეობასთან შეკავშირებული, გამოიხატებოდა ქართულს სიმღერებში. ქართველებს უყვარდათ თვისი მშობლიური გალობა და იმას არ ივიწყებდნენ. თითოეულს დღესასწაულს ქართველი ერთი გალობით ხვდებოდა და მასში ამა თუ იმ ღმერთს ქებას უძღვნიდა. ქრისტიანობის მიღების შემდეგ ქართველებმა შეითვისეს ბერძენთა საეკლესიო გალობა, თუმცა თავისი ეროვნულის ძველი კილოებისთვისაც არ უღალატნიათ. თვით ბერძენთა გალობა დამყარებულია ძველს კილოებზე, რომელთ რიცხვი ოთხია: იონიური, დორიული, ფრიგიული და ლიდიური. ქართველთა გალობაზე ძველად, ქრისტიანობამდის, დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოში გადმოსახლებულ ებრაელების გალობასაც, რომელსაც დიდი გავლენა ჰქონდა ბერძენულს გალობაზედაც იოანე დამასკოელამდის. ანტიფონური (ორი ვუნდის გალობა ერთი მეორის შემდეგ) გალობა ებრაელებმა ფრიად შეამუშავეს და ეს გალობა კი ზემოთ-ხსენებულს დორიულს კილოს წააგავს. საუკეთესო ჰანგები ძველის ქრისტიანობის წინააღმდეგ გალობისა

საქრისტიანო გალობამ თვის მფარველობის ქვეშ მიიღო და შეითვისა და მისცა შენათვის შინაარსი, ქრისტიანობის შესაფერი. საქართველოშიაც ისე იყო. ერთბაშად უარყოფა ძველისა აქაც შეუძლებელი იყო, როგორც სხვაგან.

განვიხილოთ საკრავი (სამუსიკო) იარაღები საქართველოში: ა) ზუგუნა—ნაშთია სპარსეთის ბატონობისა საქართველოში კვიროსის და ქსერქის დროისა; ბ) დაფი—ძველად სპარსეთში ხმარობდნენ; გ) დაარა—ეგვიპტისა და ფინიკიის მისანქალთა დასაკრავი შემოღებულ იქმნა საქართველოში სპარსეთიდან; დ) ჩანგა—ჭანჭუჭი და თაჩა (ჩონგური)—დასაკრავი ქურუმებისა პალესტინაში და სივილლებისა (სივილა—ზეშთაგონებული წინასწარმეტყველი ბერძენთა და რომაელთა); ე) ჭანჭუჭი—ქნარი ბრამისა ჰანგესის ნაპირებიდან (ინდოეთში); ვ) დამლაშვილა—ფრიგიის დასაკრავი; ზ) სალაშქრო—მემკვიდრეობა ბედნიერის არკადისა (პელოპონესის აღმოსავლეთის ნაწილი, პოეტთაგან შენამკობი, როგორც ბედნიერი ქვეყანა) და ც) წანწილა—უბრაელთა საკრავი, ტკბილ ხმოვანი.

სამუსიკო იარაღების მოკლე განხილვა გვაჩვენებს უცხო ქვეყნელთა დიდს გავლენას ქართველებზე.

III.

სასწანიანთა სამეფო გვარი საქართველოში და რომაელ-სპარს-სომეხ-ქართველთა სიქმეები მესამე საუკუნეში ქრისტეს შემდეგ *).

შეორე საუკუნის დამლევს სპარსეთში სცხოვრობდა

*) იხ. ვრცლად ამის შესახებ: „საქართველოს ისტორია“.

აქემენიანთა ერთი შთამომავალი, რომელსაც ჰყავდა შვილი არდაშირი. ვარსკვლავთ-მრიცხველის ბაბეკის წინასწარმეტყველურის სიზმრის შემდეგ სასანიმა შეირთო ცოლად ასავე ბაბეკის ასული და გაუჩნდა შვილი არდაშირი. სიზმრის უმთავრესი საგანი იყო შემდეგი: სასანი ზენაარსის მიერ მოწოდებულ იქნა სპარსეთში ახალ სამეფო გვარის დასაარსებლად. არდაშირი გაიმსჭვალა ამ ჰაზრით და შეუდგა ბრძოლას სპარსეთში მბრძანებელ სამეფო გვართან. **აღდაშარმა 226 წელს** ქრისტეს შემდეგ მოჰკლა მეფე **არტახანა** (პართელთა სამეფო გვარის შთამომავალი) და თვით გამეფდა. არდაშირმა დააარსა სპარსეთში ახალი სასანიანთა დინასტია, რომელსაც თავის მამის სახელის სახელი უწოდა. ამ გვართა სპარსეთში დაარსდა სასანიანთა სამეფო დინასტია. სომხეთში ამ დროს მეფობდა სპარსეთის მიკლუელი მეფის არტახანის ნათესავი **ხოსრო**, რომელმაც რომაელებს თხოვა არდაშირის წინააღმდეგ შემწეობა. რომის იმპერატორი ალექსანდრე სევერი შეუერთდა ხოსროს და გაემგზავრა სპარსთა წინააღმდეგ საომრად, მაგრამ ის უკან დაბრუნდა დამარცხებული. ამის შემდეგ მარტო დარჩენილი ხოსრო თავ-გამეტებით და მხნედ იცავდა თავის დამოუკიდებლობას. მას თანაუგრძნობდა ქართველთა მეფე და მასთან ერთად კავკასიის ერები... მაგრამ ხოსროს სახლშივე გამოუჩნდა მოღალატე. არშაკიანმა ანაგმა სომხეთის განმანათლებელის წმ. გრიგოლის მამამ, მიიღო დიდძალი სასყიდელი არდაშირისგან და მოწამლა ხოსრო **232 წელს**. ხოსროს დარჩა მცირე-წლოვანი შვილი ტირიდატი, რომელიც **233 წელს**, როცა სპარსები შემოესი-

რია“ ს. ბარათაშვილისა. ნათარგმნი ს. ხუნდაძის მიერ. რვეული ჰარველი. ქუთაისი, 1895 წ. გვ. 142—161.

ვინ სომხეთს, ერთგულმა მსახურმა სიკვდილს გადაარჩინა და გააპარა რომში.

არღაშირის შვილმა **საფორმა** დაიჭირა სომხეთი და შიშის ზარი დასცა რომაელებსა, რომელნიც იძულებულნი შეიქმნენ ცოტახნობით სპარსეთთან ომი შეეწყვიტათ. 260 წელს რომის მოხუცებულმა იმპერატორმა **ვალერიაანემ** გაილაშქრა სპარსთა წინააღმდეგ და ეფრატზეც გადავიდა. მას გარს შემოერთყა სპარსთა დიდძალი ჯარი და იძულებული შეიქმნა უნგარიშო ფული მიერთმია საფორისთვის და სასირცხვო უკუქცევის ნება გამოეთხოვა. მაგრამ საფორმა ფული არ მიიღო, იმპერატორი შეიპყრო და რომაელთა ჯარებმა იარაღი აიყარეს... შემდეგში ბორკილებით დატვირთულს ვალერიანეს იმპერატორის სამოსელში აჩვენებდნენ ყოველგან დაბალ ხალხს, და როცა კი საფორი ცხენზე შეჯდომას მოისურვებდა, ფეხს დაადგამდა რომაელთა იმპერატორს კისერზე და ისე შეჯდებოდა. ამბობენ, რომ, როცა იმპერატორი ვალერიანე ტყვეობაში მოკვდა, მისი ტყავი თივით გატენეს და გამარჯვების ნიშანთა შორის დაკიდესო.

როდესაც ზღმოსავლეთში საქმეები ამ გვარს მდგომარეობაში იყო, საქართველოს მეფე ასთაგური გარდაიცვალა 265 წელსა, და ამ მეფის სიკვდილით მოისპო საქართველოში მბრძანებელი სამეფო გვარის არშაკუნიანთა მამრობითი სქესის ჩამომავლობა. ასთაგურს დარჩა ერთი მცირეწლოვანი ასული **აბეშურა**. ქართველთა წარჩინებულებმა სპარსეთის მეფეს საფორს თხოვეს, რომ მას ერთ-ერთი თავის შვილთაგანი დაენიშნა საქართველოს მეფედ, ისე კი, რომ მომავალს მეფეს შეერთო ასთაგურის ასული აბეშურა... საფორი თვით მოვიდა საქართველოში. ის კმაყოფილი დარჩა მით, რომ ყოველგან დიდის აზრით მიიღეს და დიდი პატივი სცეს მას; ის ყველა თხო-

ენაზე დათანხმდა და საქართველოს მეფედ დანიშნა თავის შვილი, შვილის-წლის მირიანი (მხეველისაგან ნაშობი) და უბოძა მას უფლება სომხეთის და კავკასიის ჰყრობისა. მირიანი იზრდებოდა ქართველთა სჯულზე; მან შეისწავლა მშვენიერად ქართული ენა, აღგილობრივნი ჩვეულებანი და დიდად შეიყვარა ქართველი ერი, და საქართველო, ეს მეორე თავისი სამშობლო. მან ამით მოიგო ხალხის გული და მისი სიყვარული დაიმსახურა. 287 წელს რომის იმპერატორმა დიოკლეტიანემ სომხეთის სამეფო ხოსროს შვილს ტირიდატს უბოძა. ტირიდატი ხალხმა დიდის აღტაცებით მიიღო. პირველ ხანად მას ბედი სწყალობდა. არა თუ განდევნა სპარსელნი სომხეთიდან, არამედ სომხეთის წინანდელს მტერს ასურეთსაცკი შეესია. მაგრამ სპარსეთის მეფემ ბარამმა (276—293 წწ.) შეუსია სომხეთს თავისი ჯარი და ტირიდატი იძულებული შეიქმნა რომში წასულიყო. რომის იმპერატორი დიოკლეტიანე მხნედ შეება სპარსეთს სომხეთის და საქართველოს გამო. 296 წელს ის დროებით ანტიოქიაში გადასახლდა და იქიდან ჯარები გაგზავნა თავის ამხანაგის კეისარ გალერის წინამძღოლობით ბარამის მემკვიდრის ნარცეზის წინააღმდეგ (294—304 წწ.). ამ გალაშქრებამ ნაყოფი ვერა მოიტანარა: ჯარი მესოპოტამიაშივე დამარცხდა. დიოკლეტიანე ამ გარემოებამ ვერ შეაშინა. მან შეჰკრიბა საუკეთესო ჯარის კაცები (ვეტერანები), ჩაბარა გალერის და უბრძანა წასულიყო სპარსთა წინააღმდეგ საომრად. რომაელებს სომხები მიემხრენ. გალერი თავს დაესხა სპარსელთა ბანაკს, სადაც თვით ნარცეზი იყო და მოაოხრა იგი. თვით ნარცეზი დაჭრილ იქმნა ომში და ბრძოლის ველზე დასტოვა მთელი თავის ოჯახი და აურაცხელი განძი. ამ გამარჯვების შემდეგ შეკრულ იქმნა ქალიქ ნაზიბისას ზაფია სპარსელთა და რომაელთა შორის. ამ ზავის უმთავრესნი პი-

რობანი იყვნენ შემდეგნი: ა) აღდგენა სომხეთის სამეფოს დამოუკიდებლობისა ტირიდატის და მის შთამომავლობის ხელთქვეშ; და ბ) საქართველოს ჩეფების დანიშვნის უფლება გადაეცათ რომის იმპერატორებს, რადგან ამ შეფების დანიშვნაზე აზიაში რომაელთ ბატონობის ძლიერება და სიმტკიცე ბევრნაირად იყო დამოკიდებული“. ამ ზღვის შემდეგ სპარსეთის მძვინვარება დასცხრა; რომაელთა, ქართველთა და სომეხთ შორის დამყარდა მშვიდობა, ერთობა, მეგობრობა, კავშირი. რომის განათლებას, კულტურას გზა გაეხსნა საქართველო-სომხეთისკენ; რაც ხდებოდა რომში, საქართველო-სომხეთშიც იცოდნენ ამის შესახებ. ქრისტიანობის ქადაგება ამის გამო შემდეგში ადვილი შეიქმნა საქართველოში, სადაც რომის იმპერატორის სახელი გაისმოდა, რომის ძლიერების რიდი ჰქონდათ. საქართველოს მეფის მირიანის შვილი ბაქარი დიოკლეტიანემ მძევლად წაიყვანა რომში, მირიანის მეორე შვილს რევს სომეხთა მეფის ტირიდატის ასული სალომე შერთო ცოლად და ამით სომხეთის სამეფო ტახტი საქართველოს სამეფო ტახტს დაუნათესავა. საქართველოს მეფეს უბოძა ყველა ადგილები, რომელსაც მტკვარში ჩამავალი მდინარეები რწყავს. საქართველოს მეფესვე უბოძა დასავლეთის საქართველო ინგურის მდინარემდის. არეზის აუზის მიწები სომეხთა სამეფოს გადაეცა. მირიანის შვილი რევი კახეთში გამეფდა და რანის მიდამოები (აწინდელი განჯის გუბერნია) კი მირიანის სიძეს, სპარსეთის მეფის ნათესავს ფერაზს უბოძა. ამის შემდეგ ტირიდატი და მირიანი შეკავშირდნენ და ერთად მოქმედებდნენ მტრების წინააღმდეგ. ისინი ერთად ეომებოდნენ ჩრდილოეთის ხალხებს და სპარსეთსა. ამას მოწმობენ სომეხთა და ქართველთა მემკვიდრეები. ესრედ ჩვენ ვხედავთ, რომ სასანიანთა სამეფო გვარის წარმომადგენელი გაქართველებული მეფეი-

რიანი წმ. ნინოს მოსვლის წინა წლებში, 302 წლის შემდეგ, ერთგული მოკავშირე იყო რომისა და სომხეთისა, რომელთანაც, როგორც მეგობარს, ჰქონდა ინტერისთა ერთობა, — ეს საუკეთესო სახსარი ყოველივე კავშირისა და მეგობრობისა... ამის გამო ის მოვლენა, რომელსაც მოიწონებდა რომის იმპერატორი, მოწონებული და მიღებული იქნებოდა სომხეთის მეფის ტირიდატის მიერ, მიღებული იქნებოდა აგრეთვე საქართველოს მეფის მირიანისგან და მისი ქვეშევრდომის ერის მიერ. როდესაც 313 წელს რომის დიდებულ იმპერატორის კონსტანტინეს მიერ მილანში გამოცემულის ბრძანების (ედიქტის) თანახმად, ქრისტიანობრივი სარწმუნოება აღიარებულ იქნა სახელმწიფო სარწმუნოებად, — ამავე სარწმუნოებას თავისუფალი გზა გაეხსნა სომხეთში და საქართველოში, როგორც ისეთს ქვეყნებში, რომელნიც რომის მოკავშირე ქვეყნებად ითვლებოდნენ ნიზიბისის ზავის ძალით (302 წ.) რომის სახელმწიფოში 313 წლის შემდეგ იესოს ჯვარმა თვისი ცხოველმყოფელი სხივი მოჰტინა წარმართობაში შთაფლულს ხალხს; იესოს სწავლისთვის რომში წამებულთა სისხლზე და ძვლებზე დაფუძნებულ იქმნა წმ. ეკკლესია ქრისტესი, რომელსაც თვისი მაცხოვრებელის სწავლით ძირითადი ცვლილება მოახდინა მაშინდელის კაცობრიობის ცხოვრებაში. შორს არ იყო ის დრო, ოდეს სახარების სწავლის შუქი გააბრწყინებდა სომხეთის და საქართველოს არე-მარეს და ამ ორი მეზობელ ქვეყნის ნიჭიერ სწავლა-განათლების და წინ-სრბოლის მოტრფიალე ერთა, ახალ ცხოვრების სიოს მოჰბერდა. არმაზი და წარმართობა, ქურუმნი და ბომონნი შეკრთნენ, გრძნობდნენ რი თვისის აღსასრულის მოახლოებას... ერმა შეიგნო თვისი ძველი სარწმუნოების საგრძნობელი უვარგისობა, თვისთა უსულო კერპთა არა რაობა, თვისთა ქურუმთა მუქთა-მქამლობა და

გულის კანკალით მოელოდა ახალ მოძღვრების მოსმენას, ახალი სწავლის შეთვისებას, ახალ სჯულის მიღებას, რომ დამშვიდებულიყო იმის წიაღში და შეეცებო გემო განახლებულის ცხოვრებისა.

IV.

კაბადოკია, სამშობლო ქართველთა განმანათლებელის წმ. ნინოსი.

ბერძნები კაბადოკიას საზოგადოდ „ასურეთს“ ეძახდნენ. კაბადოკიაში ესახლნენ სხვათა შორის, მეგრელები და ჭანება, ეს ორი ერი, ძლიერ ახლო მონათესავე ქართველის ერისა, რომელნიც აღესაც ლაპარაკობენ იმავე ქართულს ენაზე მცირედენი ცვლილებითა. ძველი კაბადოკია მდებარეობდა მცირე აზიის შუა გულში. მეხუთე საუკუნეში ქრისტემდის სპარსთა მფლობელობის დროს კაბადოკია განიყოფებოდა ორს ნაწილად: იყო კაბადოკია ხმელეთისა და იყო კაბადოკია შავისზღვისა; მათ შუა მდებარეობდა ჭანეთის მთები. მცირე კაბადოკიის, ანუ შავი ზღვის კაბადოკიის მკვიდრნი იყვნენ ჭანმეგრელები. სპარსთა სამეფოს დაცემის შემდეგ, კაბადოკიის ერისთავებმა მიიღეს მ ფობის ხარისხი. რომის იმპერატორმა ტიბერიმ მოსპო კაბადოკიაში მეფობა 17 წელსა ქრისტეს შობის შემდეგ. საბერძნეთიდან ქრისტიანობა მალე გავრცელდა კაბადოკიაში. მესამე და მეოთხე საუკუნეში აქ არ მოიპოვებოდა არც ერთი წარმართი. ამ დროს მთელს კაბადოკიაში იყო ორმოცდა ათი საეპისკოპოსო ტახტი (ეპარქია). წმიდანი მამანი ვასილი,

გრიგოლ ნოსელი, იოანე ოქროპირი—ამ ქვეყნის მკვიდრნი იყვნენ. სტრაბონის სიტყვით, ორსავე კაპადოკიაში ერთის ნათესავის ხალხნი იყვნენ და ლაპარაკობდნენ ერთსა და იმავე ენაზე. სტრაბონი თვით იყო კაპადოკიაში დაბადებული, სახელდობრ ქალაქს ამასიას, რომელიც მდებარეობს ირისეს მდინარის ნაპირს პონტოში (შავი ზღვის მხარე), დედა მისი იყო ქანის ქალი. კაპადოკია იყო, პლინის სიტყვით, ერთი და განუყოფელი ქვეყანა.

მრავალი სახელი ადგილთა, მთათა, ქალაქთა, მდინარეთა, რომელნიც მდებარეობენ კაპადოკიაში, ქართულის ფესვისაა, მაგალითად: თიანა (ქართული თიანეთი), თაგია, თამაძე, ურგუბა (ორგუბე), საძმურ-სახლი, ჭიჭაკის-მთა, ბოცოს-მთა, ჭილაბის-მთა, ორთაყვის-მთა, ფანხალი, დედა-მთა, ქუთაია, გომიში (სამეგრელოში კამეჩს უწოდებენ), ჭალა, ტაზის კარი (ტაშის კარი—ბორჯომის ხეობა), თაგ-შანა, ძენდრა, ბანა, ენგურა, კარიბჭანა, ქიზიკი (ქიზიყი). ეს სახეწოდებანი მოყვანილია კიბურტის უცირე აზიის ქარტაში. ზოგიეროს მათგანს მოიხსენიებს ხაჭა ხაღფა, მაჰმადიანთა მწერალი. ზნე-ხასიათით, ყოფაქცევით, შინაური ცხოვრებით და თვით-მმართველობით კაპადოკიის მკვიდრნი სრულიად ემსგავსებოდნენ ქართველებსა.

კაპადოკიის ხალხს ჰქონდა მონათესაობა საქართველოს ხალხთან. იქაური მკვიდრნი თანაუგრძნობდნენ შორეულს ქართველებს ქართლ-კახეთში მცხოვრებთა. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ამ ქვეყნის შვილი წმ. გიორგი კაპადოკიელი ტომით ქართველი (ქან-მეგრული მოდგმისა) დიდად-პატივცემული წმიდანია საქართველოში. იმის სახელის პატივსაცემლად აღშენებული იყო საქართველოში ძველი დროიდანვე სამას სამოცდა სამი საყდარი. ამ წმ. გიორგის მონათესავე იყო წმ. ნინოც,

საქართველოს განმანათლებელი, მკოდნე ქართულის ენისა; უამისოდ მას არ შეეძლო მოქცევა ქართველებისა. კაპადოკიაში ძალიან გავრცელებული იყო უდაბნოებში ცხოვრება სულიერ მამებისა, რომელნიც ქვაბებში მოღვაწეობდნენ. ამ მეუდაბნოეთაგან შესანიშნავი იყვნენ სვიმონ დიდი მესვეტე (390—460 წწ.) და სვიმონ მცარე—მესვეტე (521—592). უკანასკნელმა გამოგზავნა საქართველოში კაპადოკიიდან ცამეტი მამა წმ. იოანე ზედაძნელის წინამძღოლობით მეექვსე საუკუნეში.

უნდა ისიც აღვნიშნოთ, რომ კაპადოკიაში წმ. ნინოს ეამს (III—IV საუკ.) სცხოვრობდნენ ქართველთა გარდა, ბერძნები, ასურელნი, სომეხნი და ებრაელნი. ამის გამო იქაურმა ქართველებმა, რომელნიც კი სასწავლებლებში ნამყოფნი იყვნენ, იცოდნენ კარგად ბერძნული, ასურული და ებრაული ენები. რომ კაპადოკიაში ქართველები სცხოვრობდნენ, ამას ამტკიცებენ მრავალნი სწავლულნი (ლენორმანი, ჰაიდ-კლარკი, სეისი და სხვანი). ამ საბუთების ძალით დიდი შეცდომა არ იქნება, უკეთუ ვიფიქრობთ, რომ წმიდა გიორგი, წმიდა ნინო, წმიდა ათცამეტი კაპადოკიელი მამა—ქან-მეგრეული მოდგმისა იყვნენ, მკოდნენი ქართულის სალიტერატურო ენის სამშობლოშივე... წმ. ნინოს და ცამეტ კაპადოკიელ მამას, რომელნიც თავის კილოკავზებად ლაპარაკობდნენ, შეეძლოთ აღმოსავლეთის ქართველთა შორის ექადაგნათ ნამდვილ ქართულ ენაზე. მართლაც, წმ. ნინო და ცამეტი კაპადოკიელი მამა აღმოსავლეთის საქართველოში მოსკლის შემდეგ ჰქადაგებენ ქართულს ენაზე და, მათს ქადაგებას ისმენს ამ ენაზე მოაზრე ხალხი. ამის გამო მათს მოძღვრებას ჰქონდა გავლენა ხალხზე, მათმა ქადაგებამ ფრის გული მოინადირა. ბევრი უტყუარი საბუთი გვაქვს იმი-

ი, რომ ვიფიქროთ წმ. ნინოს და ცამეტ კაპადოკიელს მამის ქართველტომობა *).

V.

ქრისტიანობა ქართველთა მოსახლურე ერთა მო-
რის წმ. ნინოს დროს.

სომხეთი. სომხეთში ქრისტიანობა წმ. მოციქულე-
ბის დროსვე გავრცელდა. მოციქულებმა **ბართლომე** და
თადეოზო იქადაგეს ამ ქვეყანაში სახარება. მაგრამ მეო-
თხე საუკუნემდის სრულიად აღმოიფხვრა აქ ქრისტიანო-
ბა. სომხეთში სამულამოდ ქრისტიანობა დაამყარეს წმ.
გრიგოლ და მეფემ **ტირიდატ მესამემ** (302—344).
წმ. გრიგოლის მამამ **ანაკმა**, როგორც ვიცით, სპარსთა
მოსყიდვით მოჰკლა მამა ტირიდატისა ხოსრო მეფე, რო-
მელმაც დიდის პატივით მიიღო იგი, მოსული თავის სა-
ხლოებით სპარსეთიდან, როგორც ახლო ნათესავი თვისი.
ანაკმა და მისმა ძმამ „**შეიყვანეს მეფე ხოსრო მარტოე-**
ბით და მოჰკლეს იგი მახვილითა და ვიდრემდის განი-
თქმოდა ერსა შორის სიკვდილი მეფისა, ივლტოდეს იგი
აღმხედრებულნი ცხენთა დაუყოვნებლად“. მაგრამ მათ
მკაცრულად ეწივნენ მღევარნი, და მოაშთვეს იგინი სი-
ღრმესა მას შინა მდინარისასა. შემდეგ მოსრნეს ყოვე-
ლნი სახლეულნი მათნი, ანაკს შემთხვევით გადარჩა ორი

*) იხ. სხვათა შორის, მშვენიერი შრომა **პროფ. ალ. ხახანაშვილისა**: „Предѣлы разселенія грузинъ въ Ма-
лой Азии“ და **წერილი პროფ. დ. ჭუბინაშვილისა**: „ქართვე-
ლთა მოსახლობის კვლევა კაპადოკიაში“. ისტ. ნარკვევი ალ.
ჭუბინა. გვერდი 49.

ძუსუ-მწოვარი ბავშვა, რომელთაგან ერთი წარიყვანეს მხედართა სპარსეთს და მეორე კი—სახერძნეთს. უკანასკნელი არს გრიგოლი ყოვლად სკეტირგელი. სპარსეთის მეფემ არდაშირმა ამის შემდეგ დაიპყრა სომხეთი. ხოსროს შვილი ჩხვილი ტირიდატი (თრდატი) სიკვდილს გადაარჩა. ის აღიზარდა რომში. ანაკის შვილები იზრდებოდნენ კესარიაში (კაპადოკია). გრიგოლიმ იცოდა, რაი იგი ექმნა ანაკსა მამასა მისსა და ამისათვის აქვნდა შიში და მწუხარება გულში. მაგრამ გრიგოლიმ გაბედა მისვლა ტირიდატთან, როდესაც ის მეფედ გახდა სომხეთში, და ერთგულად მსახურებდა მას. ტირიდატიც თავის მხრით ერწმუნებოდა მას ყოველს საქმეში. მაგრამ ტირიდატს ძლიერ სწყინდა, რომ გრიგოლი ქრისტიანობას აღიარებდა, რადგან ამ სჯულზე ის აღზარდა თვისმა ქრისტიანმა გადიამ კესარიაში. მას სურდა, რომ გრიგოლს დაეტოვებინა ქრისტიანობა და თაყვანი ეცა კერპებისთვის. ტირიდატს დიდი შიში და ხათრი ჰქონდა რომის იმპერატორის დიოკლიტიანესი, რომელმაც ის „დააწესა მეფედ მამულსა მას მისსა“ სომხეთში და ამის გამო ამ იმპერატორის მიზაძვით ქრისტიანობის მტერი იყო. წმ. გრიგოლიმ უარჰყო მეფის წინადადება. ამის გამო ის მეფემ შთააგდებინა ჯურღმულში და გადაწყვიტა მისი სიკვდილი, როდესაც გაიგო ის გარემოებაც, რომ იგი მისი მამის მკვლელის ძე იყო. ამას გარდა ტირიდატმა თვისი მტრობა ქრისტიანობის მიმართ დაამტკიცა ქალწულის რიფსიმეს, მისი აღმზრდელი გაიანეს და მისი მშვეობარ ქალების მოწამებრივის სიკვდილითა. მან არ დაინდო ეს ქალწულები, რომელთაც თავი შეაფარეს სომხეთის მთებს რომში ქრისტიანობის დევნის ეამსა... მალე სვინიდისმა ახილა მტარვალი მეფე. ის ქკუიდამ შესცდა და ეშვის მსგავსად ღრუტუნებდა და პალახს წიწკნიდა... მეფის მახლობელთ მოიწვიეს ჯურღმულში

შთაგდებული გრიგოლი, რომლის ლოცვით ტირიდატ მეფეს კვლავ დაუბრუნდა დაკარგული გონება... გრიგოლიმ უქადაგა ამ სასწაულით განცვიფრებულს ხალხს სახარების სწავლა. ამის შემდეგ წმ. გრიგოლი განუწყვეტლად ჰქადაგებდა იესოს სწავლას. იმის ზედ-გავლენით მრავალი სომეხი ინათლებოდა. მან დიდი ყურადღება მიაქცია იმ ადგილს, სადაც წამებულ იქმნენ რიფსიმედა გაიანე და მათთან ერთად ოცდაცამეტი ქალწული. ამ ადგილს მან იხილა ღამით ჩვენება, რომლის დროს მხოლოდ შობილი ძე ღვთისა, როგორც ამბობს გადმოცემა, გამოეცხადა მას. აქ აღშენებულ იქმნა სამი ნიში, რომლებშიც წმ. გრიგოლიმ დაკრძალა წმ. ქალწულთა გვამნი. იმ ადგილს, სადაც მან ჩვენება იხილა, დაერქვა **შოხაგაგა**, ანუ ემიაძინი. (უკანასკნელი ნიშნავს მხოლოდ შობილის გარდამოსვლას). ამ ადგილს აღშენებულ იქმნა შემდეგში ემიაძინის დიდებული ტაძარიც დედა, სომეხთა ეკკლესიისა. მეფე ტირიდატი ყველგან ანგრევრდა ბომონებს, ამსხვრევდა კერპებს და წმ. გრიგოლის რჩევით აღმართავდა ჯვრებსა. ტირიდატ მეფემ გადაწყვიტა მთელი სომხეთის ერი ქრისტიანობაზე მოექცია და ამისთვის გაგზავნა ელჩები კაპადოკიის კესარიის მთავარეპისკოპოსს ლეონტისთან და სთხოვა მას ხელდასხმა გრიგოლისა სომხეთის მღვდელ-მთავრად. ლეონტიმ ტირიდატის თხოვნა აღასრულა და ხელდასხმული მღვდელ მთავრად გრიგოლი სომხეთში გამოისტუმრა. სომხები წმ. გრიგოლიმ ეფრატის მდინარეში შონათლა. მან გაუმწესა სომხებს მღვდელმთავრები და მღვდლები, გახსნა სკოლები, რომლებშიც სომხურის ენის გარდა ასწავლიდნენ ბერძნულს და ასურულს ენებს. მანვე დააარსა სომხეთში რამდენიმე მონასტერი. შუა წლის ახლოს ტირიდატმა და წმ. გრიგოლიმ ინახულეს რომის იმპერატორი კონსტანტინე დიდი, მფარველი ქრისტიანობისა. ამ გარემო-

ებასაც დიდი გავლენა ჰქონდა სომხეთში ქრისტიანობის განმტკიცების საქმეზე: ხალხი დარწმუნდა, რომ წარმართობის ბედი უკვე გადაწყვეტილი იყო. წმ. გრიგოლი 333 წელს გარდაიცვალა ერთს მიუღდომელს გამოქვაბულში. (მანე), სიცოცხლეშივე სომხეთის ეკკლესიის მთავარ-გამგეობა თავის შვილს მღვდელ-მთავარს არისტაკეს ჩააბარა. მან დააარსა ეკკლესია სომხეთისა და ის ამის გამო სამართლიანად იწოდება სომეხთა განმანათლებლად. მსოფლიო მართლმადიდებელი ეკკლესია სომეხებთან ერთად პატივს სცემს წმ. გრიგოლის ხსენებას 30 ენკენის-თვესა *).

ეირიმა. (ხერსონესი და გუთების ქვეყანა). წმ. ერმინმა, იერუსალიმის მღვდელთ-მთავარმა, 301 წელს გაგზავნა სხვა და სხვა მხარეს ქრისტიანობის მქადაგებლები. მათ შორის წმ. ვასილი მოვიდა გუთების ქვეყანას, აწინდელს ყირიმში... მან ბევრი მოაქრისტიანა, მაგრამ გამძვინვარებულ წარმართთა მიერ იგი მოკლულ იქმნა. იქადაგეს აქვე ქრისტიანობა წმიდა მამათა ევგენიმ, აგაფოდორმა და ელპიდიმ, მაგრამ ესენიც წარმართთა მიერ წამებულ იქმნენ. კონსტანტინე დიდის დროს გუთები სრულიად გაქრისტიანდნენ კაპიტონის მოღვაწეობით, თუმცა შემდეგშიც აქ ზოგიერთნი წარმომადგენელი წარმართობისა კვლავ სდევნიდნენ ქრისტიანობას და ქრისტიანებს.

სპარსეთა. 270 ახლო დროებში ქრისტიანობა გაიცინეს სპარსელებმა. კონსტანტინე დიდმა საკუთარის ხელით დაწერილი ბარათი მისწერა სპარსეთის მეფეს (საფორ მეორეს (309 — 381) ქრისტიანობის სასარგებლოდ.

*) Авиинскій. Исторія Армянской церкви. стр. 7—11. т. ურდანიას. ქრონიკები. ნაწ. I. გვ. 19—27.

მაგრამ ცეცხლის თაყვანის-მცემელ მოგვეების ჩავონებით საფორმა დენა დაუწყო ქრისტიანებს და მრავალი აწამა სახარების სწავლისათვის.

კაზადოკია. ამ მხარეში დამკვიდრებული იყო ქრისტიანობა, როგორც ზემოთ ვთქვით. აქ მოღვაწეობდა მეორე საუკუნეს დასაწყისში წმ. კლიმენტოსი, რომის მღვდელ-მთავარი იმპერატორის ტრაიანეს მიერ ყირიმში გაგზავნილი დასასჯელად. აქ მოღვაწეობდნენ წმ. **არქნტი**, კვირიაკე და ივლტა (კვირიკობის თვე), წმ. გიორგი ძღვეამოსილი (23 აპრ. 302 წელსა), კაზადოკიელი (ქანმეგრულის ტომისა). ამის პატივსაცემლად საქართველოს ეკლესიამ დააწესა 23 აპრილის გარდა დღესასწაული 10 ნოემბერს და უკანასკნელს თვეს უწოდა მისი სახელი („გიორგობისთვე“)*.

ილ. ფერაძე.

(შემდეგი იქნება).

*) М. Г. Джанашвили. История Грузинской церкви. Книга I, Тифлисъ 1898 г. гл. 12—22.

რედაქციამ მიიღო:

1) ფუთუ (ნინო) ავალიანის ასულისაგან ერთი მანეთი, ხონში ღარიბ სოფლელებისთვის ტ. ართმელაძის წიგნის „წერილი სოფლელ მუშას“ მუქთად დასარიგებლად. გაეგზავნა 14 ცალი.

2) დ. ქარცივაძისაგან — ერთი მანეთი, ამავე წიგნის ოზურგეთში მუქთად დასარიგებლად ღარიბ მკითხველთ შორის. გაეგზავნა 14 ცალი.

3) ვ. ჭკუასელიძისაგან — ერთი მანეთი, ამავე წიგნის მუქთად დასარიგებლად ღარიბ მკითხველთ შორის საჯავახოში. გაეგზავნა 14 ც.

4) ძმათა ართმელაძეებისაგან — ექვსი მანეთი და 40 კაპეაკა, ნიგოთში ღარიბ მკითხველთა შორის სტეფანე კონსტანტინეს ძის ზუბალაშვილის საფასით იაფ-ფასიანი წიგნების მუქთად დასარიგებლად. გაეგზავნა 20 ცალი „პურის ბოსტანი“, 20 ც. „შინაური ფრინველების მოშენება“, 10 ც. „წერილი სოფლელ მუშას“ და 10 ც. „როგორ არჩენენ ადამიანებს დანით“. სულ გაეგზავნა 80 წიგნი.

რედაქცია გულითად მადლობას სწირავს შემომწირველთ.

2802

1903

რედაქციამ მიიღო შემდეგი ახალი წიგნები:

1) „დიდ-მოურავიანი“, ლექსად დაწერილი გ. ხე-
ჩუაშვილისაგან. წიგნი აღსანიშნია იმით, რომ შიგ შე-
ტანილია ბევრი ცნობა გიორგი სააკაძის შესახებ დღე-
ვანდღამდე ხალხში დარჩომილ გადმოცემებიდგან. ფასი
80 კ.

2) სიმღერა აკაკისა, ს. მერკვილაძის გამოცემა.
მშვენიერი კრებულია აკაკის საუკეთესო ლექსებისა.
ფ. 10. კაპ.

3) ზაწია და ბუნგღა, გამოცემა ქუთათურ გამომ-
ცემელ ამხანაგობისა, მშვენიერი საყმაწვილო გამოცემაა,
ფ. 30 კაპ.

4) ჩემა აზრა და ფაქრება, სილოვანისა, გამოცემა.
ვ. ბეჟანეიშვილისა. ლექსებს გარდა წიგნში მოთავსებუ-
ლია შემდეგი მოკლე, მაგრამ საყურადღებო წერილები:
1) ჩემი წინადადება ქართული ლექსიკონის შემუშავების
შესახებ; 2) როგორ უნდა ვასწავლოთ ქართული ენა
ჩვენს ახალგაზღობას და 3) წინამძღვარიანთქარის სამეუ-
რნეო სკოლის გამო. ფ. ერთი აბაზი.